

LAKIMIES 5/2024

SISÄLLYS

Päätoimittajalta (<i>Tatu Hyttinen</i>)	599
Artikkeleita	
<i>Heikkilä, Satu</i> : Oikeusvaltioperiaate ja riippumattomat tuomioistuimet	600
<i>Mylly, Ulla-Maija</i> : Teknisen ohjeen suoja liikesalaisuusdirektiivin valossa	628
<i>Silvennoinen, Elisa – Tedre, Matti – Valtonen, Teemu</i> : Datafikoituvaa peruskoulu – tasapainoilua lapsen henkilötietojen suojan ja opetuksen tavoitteiden välillä	655
<i>Vasara-Aaltonen, Marianne</i> : Naiset ja oikeusavun unohdettu historia	679
Katsauksia ja pienempiä kirjoituksia	
<i>Mikkola, Matti</i> : Kriittikkiä ja toisenlaista ajattelua	707
Väitöksiä	
<i>Lähtenmäki-Meriluoto, Noora</i> : Valvontarangaistus: uuden rangaistuslajin empiiristä ja kriminaalipoliittista arviointia	715
<i>Lähtenmäki-Meriluoto, Noora</i> : Valvontarangaistus: uuden rangaistuslajin empiiristä ja kriminaalipoliittista arviointia (<i>Jussi Pajujoja</i>)	721
Oikeuskäytäntöä	
TN 2024:3 – Hiekkapaperia vai sorkkarautaa teoskynnykselle? (<i>Mikko Hoikka</i>)	731
KKO 2023:90 – Epävarsinaisen laiminlyöntirikoksen konstruktion soveltuminen tahalliseen rikokseen (<i>Kaarle Vuorinen</i>)	738
Kirjallisuutta	
Kemppinen, Heikki: Oikeudenkäyntimenettely korkeimmassa oikeudessa (<i>Pekka Koponen</i>)	748
Lahti, Raimo: Oikeustieteen tutkijan matkani 1966–2015 (2022): Tutkijanuran vaiheista, rikosoikeustieteen kehityksestä ja tutkimusyhteyksistä (<i>Jussi Tapani</i>)	751
Tämän numeron kirjoittajat	755

Contents

Heikkilä, Satu: The rule of law and independent courts and tribunals; *Mylly, Ulla-Maija*: Protection of technical instructions in the light of the Trade Secret Directive; *Silvennoinen, Elisa – Tedre, Matti – Valtonen, Teemu*: Datafication in basic education: protecting children's personal data while advancing educational objectives; *Vasara-Aaltonen, Marianne*: Women and the forgotten history of legal aid; *Mikkola, Matti*: Criticism and dissidence; Dissertations; Legal Cases; Literature

Tuomioistuinten riippumattomuus

Vallan kolmijako-opilla pyritään estämään vallan väärinkäyttö jakamalla valta ylimpien valtiotelinten välillä. Suomessa eduskunta säätää lait, toimeenpanovaltaa käyttää presidentti yhdessä valtioneuvoston kanssa ja tuomiovallan käytöstä vastaavat riippumattomat tuomioistuimet.

Tuomioistuinten riippumattomuus tarkoittaa tiivistetysti sitä, että lain soveltamisessa ainoana ohjenuorana on voimassa oleva oikeus. Tästä seuraa, ettei mikään ulkopuolinen taho saa painostaa tuomioistuimia ja niissä työskenteleviä tuomareita. Painostamisriskiä voidaan minimoida tuomareiden vahvalla virassapysymisoikeudella. Perustuslain mukaan tuomaria ei voida julistaa virkansa menettäneeksi muutoin kuin tuomioistuimen tuomiolla eikä tuomaria myöskään saan ilman hänen suostumustaan siirtää toiseen virkaan, ellei siirto aiheudu tuomioistuinlaitoksen uudelleen järjestämisestä.

Tuomioistuinten riippumattomuus ei ole selviö. Perustuslain mukaan tavallisella lailla voidaan esimerkiksi säätää tuomarin velvollisuudesta erota virasta määräässä. Periaatteessa tuomarikuntaa voitaisiinkin uudistaa alentamalla laissa säädettyä eläkeikää. Perustuslaki ei myöskään estä korkeimpien oikeuksien tuomarien määrän kasvattamista. Myös vakinaisten tuomarien nimittämisvalta on toimeenpanovallalla. Tunnistettavissa on myös muita riskitekijöitä, jotka voivat vaarantaa tuomioistuinten ja niissä työskentelevien tuomareiden riippumattomuuden. Uhkatekijät voivat vaikuttaa etäisiltä, mutta lähiaikoina huolestuttavia kehityskulkuja on ollut havaittavissa myös Euroopan unionin jäsenmaissa.

Mahdollisiin ongelma-aikoihin voidaan varautua vain ennakkolisesti. Suomessa asetettiin tammikuussa 2024 niin sanottu riippumattomuustyöryhmä analysoimaan tuomioistuinten riippumattomuutta sekä sitä turvaavia perustuslaillisia muutostarpeita. Työryhmä on tarpeellinen, mutta samalla on hyvä muistaa, että oikeudenhoidon riippumattomuus edellyttää myös riippumatonta syyttäjälaitosta ja asianajokuntaa. Myöskään tuomioistuinten riippumattomuus ei riitä, jos kansalaiset epäilevät lainkäytön laatua ja puolueettomuutta. Riippumattomuuden lisäksi tarvitaan siis taitavia tuomareita.

Tässä numerossa Satu Heikkilä tarkastelee artikkelissaan tuomioistuinten ja niissä työskentelevien tuomareiden riippumattomuutta. Johtopäätösten mukaan tilanne on Suomessa pääpiirteissään hyvä. Riippumattomuutta päästään siis kehittämään toimivalta pohjalta, mikä onkin ensiarvoisen tärkeää kehittämistyön onnistumiseksi.

Muissa artikkeleissa tarkastellaan teknisen ohjeen suojaa liikesalaisuusdirektiivin valossa, datafikoituvaan peruskouluun liittyviä oikeudellisia ongelmia sekä oikeusavun unohdettua historiaa, erityisesti sitä, kuinka naisliike kytkeytyi Suomessa julkisen oikeusavun syntyyn.

Monipuolinen numero sisältää lisäksi yhden pienemmän kirjoituksen, lektion ja siihen liittyvän vastaväittäjän lausunnon, kaksi oikeustapauskomenttia sekä kaksi kirja-arvostelua.

Tatu Hyttinen
päätoimittaja

Satu Heikkilä

Oikeusvaltioperiaate ja riippumattomat tuomioistuimet

Lakimies
5/2024
s. 600–627

HAKUSANAT: oikeusvaltio, tuomioistuimet, riippumattomuus, puolueettomuus, Venetsian toimikunta, Euroopan ihmisoikeustuomioistuin

1. Johdanto

Oikeusvaltioperiaate on käsitteenä laaja ja vaikeasti hahmotettava. Se on perustavaa laatua oleva käsite, jolle perustuvat sellaiset demokraattisiin yhteiskuntiin liitettävät periaatteet, kuten laillisuusperiaate, oikeusvarmuus, toimivallan väärinkäytön estäminen, oikeudenmukainen oikeudenkäynti sekä oikeuslaitoksen riippumattomuus ja puolueettomuus. Suomalainen oikeusvaltiokäsite ei ole syntynyt umpiossa, eikä se ole kehittynyt ilman kansainvälisiä vaikutteita.¹ Oikeusvaltioperiaate on turvattu Suomen perustuslaissa², minkä lisäksi periaate on turvattu useissa Suomea velvoittavissa kansainvälisissä sopimuksissa.

Oikeusvaltioperiaate ja etenkin tuomioistuinten riippumattomuus ja puolueettomuus ovat tänä päivänä äärimmäisen tärkeitä. Huomiota ovat kiinnittäneet Euroopan tasolla muun muassa puolalaisia ja unkarilaisia tuomareita koskevat tilanteet, joiden osalta Euroopan komissio on ryhtynyt Euroopan unionista tehdyn sopimuksen (jäljempänä SEU) 7 artiklan mukaiseen menettelyyn oikeusvaltioperiaatteen rikkomisesta. Samoista tilanteista on valitettu myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuimeen (jäljempänä myös EIT), joka on ottanut kantaa asiaan Puolan osalta suuren jaoston tuomiossaan.³ Myös Suomessa on viime aikoina lehdistössä nostettu oikeusvaltioperiaate yhä useammin esille.⁴ Lisäksi oikeusministeriö on 15.1.2024 asettanut niin sanotun riippumattomuustyöryhmän, jonka tehtävänä on tarkastella riippumattomuuden edellyttämiä lainsäädäntömuutoksia erityisesti perustuslakiin. Työryhmän tarkastelu kattaa muun muassa ylimpien oikeuksien tuomareiden lukumäärän, virassapysymisoikeuden

* *Satu Heikkilä*, OTT, dosentti, Lapin yliopisto; hallinto-oikeustuomari, Helsingin hallinto-oikeus.

1. Juha Raitio, Huomioita oikeusvaltiokäsitteen kehityksestä ja sisällöstä Suomessa. *Lakimies* 5/2017, s. 559–579, 560.

2. Suomen perustuslain (731/1999) 2 §:n 3 momentti.

3. Ks. EIT *Grzęda v. Puola* [suuri jaosto] 15.3.2022.

4. Ks. esim. Helsingin Sanomat 6.4.2021, 16.3.2024, 23.4.2024 ja 25.4.2024.

sekä tuomareiden nimittämismenettely.⁵ Kyseessä on siis hyvin ajankohtainen aihe, ja se on muun muassa tästä syystä valikoitunut tämän artikkelin aiheeksi.

Tämän artikkelin tarkoituksena on perehtyä oikeusvaltion käsitteeseen niin Suomen lainsäädännössä kuin ylikansallisessa Euroopan neuvoston ja EU:n sääntelyssäkin. Päätaivoitteena on tarkastella oikeusvaltioperiaatetta erityisesti tuomioistuinten riippumattomuuden ja puolueettomuuden näkökulmasta. Tutkimus on rajattu tilan puutteen takia koskemaan vain Euroopan neuvoston ja EU:n piirissä tapahtuvaa sääntelyä, vaikka oikeusvaltioperiaate on turvattu toki muissakin Suomea velvoittavissa kansainvälisissä sopimuksissa. Painopiste tässä artikkelissa on kuitenkin enemmän Euroopan neuvoston tuottamassa sääntelyssä jo senkin vuoksi, että aihepiiriä on jo perusteellisesti tarkasteltu EU:n sääntelyn osalta varsin tuoreessa ja kattavassa tutkimuksessa.⁶ Tässä artikkelissa käydään läpi suomalaisten tuomioistuinten riippumattomuuteen ja puolueettomuuteen liittyviä näkökohtia nimenomaan Euroopan neuvoston piirissä toimivan Venetsian toimikunnan laatiman oikeusvaltion tarkistuslistan valossa. Tällöin otetaan huomioon myös Euroopan ihmisoikeussopimus (jäljempänä myös EIS) sekä Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytäntö.

Tutkimus sijoittuu luontevimmin valtiosääntöoikeuden alaan.⁷ Tutkimusaineistona on käytetty pääosin Euroopan neuvoston laatimia oikeudellisia asiakirjoja, EIT:n riippumattomuuteen ja puolueettomuuteen liittyvää oikeuskäytäntöä, suomalaista lainsäädäntöä sekä niin kotimaista kuin ulkomaistakin oikeusteellistä kirjallisuutta. Metodina on ollut verrata Euroopan neuvoston oikeusvaltiokannanottoja nykyiseen suomalaisen lainsäädännön tilaan ja yrittää sitä kautta identifioida mahdollisia ongelmakohtia. Näin saaduilla tutkimustuloksilla pyritään täydentämään suomalaisen oikeusvaltiotutkimuksen kenttää etenkin Euroopan neuvoston instrumenttien osalta.

5. Ks. <https://oikeusministerio.fi/-/tyo-oikeuslaitoksen-riippumattomuuden-eteen-jatkuu> (vierailtu 28.7.2024).

6. Juha Raitio – Allan Rosas – Pekka Pohjankoski, Oikeusvaltiollisuus Euroopan unionissa ja Suomessa. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2022:39 osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-088-2>.

7. Tutkimuksen luokittelu tietylle oikeudenalalle on haastavaa jo senkin takia, että ihmisoikeudet voivat ilmetä monella eri oikeudenalalla. Tässä yhteydessä liittynyt valtiosääntöoikeuteen on kuitenkin luonnollisin. Ks. myös Xavier Bioy, *Judicial Independence – Constitutional Principle or Human Right?*, s. 63-73 teoksessa Paulo Pinto de Albuquerque – Krzysztof Wojtyczek (eds), *Judicial Power in a Globalized World – Liber Amicorum Vincent de Gaetano*. Springer 2019.

2. Oikeusvaltiokäsitteen tausta

2.1. Oikeusvaltioperiaate Suomen lainsäädännössä

Suomessa on perinteisesti ollut vallalla muodollinen tulkinta oikeusvaltiosta, jossa on korostettu hallinnon lainalaisuutta.⁸ Suomen vuoden 1919 hallitusmuodossa vahvistettiin muun muassa vallan kolmijako-oppiin perustuva erottelu lainsäädäntö-, toimeenpano- ja tuomiovallan välille sekä painotettiin voimakkaasti hallinnon lainalaisuutta ja tuomioistuinten riippumatonta asemaa.⁹ Historian tapahtumista johtuen oikeusvaltiokäsite sai jopa ylikorostuneen merkityksen, jota oikeuslaitos omalta osaltaan edisti. Esimerkiksi kaksilinjaisen oikeuslaitoksen luominen ja erityisesti hallintotuomioistuinten järjestelmä on nähty osana oikeusvaltiollisuutta sekä eräänä hallinnollisen mielivallan torjumisen keinona.¹⁰ Vasta sotien jälkeen oikeusvaltiokäsite alkoi saada enemmän syvyyttä niin hyvinvointivaltion käsitteen synnyn kuin perus- ja ihmisoikeuksien korostuneen painoarvon myötä. Etenkin 1960- ja 1970-lukujen hyvinvointivaltiokeskustelu loi pohjaa ymmärtää valtion tehtävät muodollista lakisidonnaisuutta laajemmin.¹¹ Lisäpontta keskusteluun toi se, että Euroopan ihmisoikeussopimus tuli Suomessa voimaan vuonna 1990 ja näin ollen vuoden 2000 perustuslakiuudistuksen yhteydessä uuteen perustuslakiin lisättiin nimenomaiset oikeusvaltioperiaatetta koskevat säännökset.¹²

Nykyään oikeusvaltioperiaate on turvattu Suomen perustuslain (731/1999) 2 §:n 3 momentissa, jonka mukaan julkisen vallan käytön tulee perustua lakiin ja kaikessa julkisessa toiminnassa on noudatettava tarkoin lakia. Tätä lainkohtaa koskevista yksityiskohtaisista perusteluista ilmenee, että säännöksessä on edelleen kyse lähinnä lakisidonnaisuuden periaatteesta, jonka lisäksi on huomioitava myös perustuslaissa taatut perusoikeudet.¹³ Tämän säädöspohjan perusteella oppikirjoissa oikeusvaltioperiaate ymmärretäänkin lähinnä muodollisena oikeusturvavaatimuksena, jonka ytimessä on laillisuusperiaate.¹⁴ Myös tutkijat ovat

8. Kaarlo Tuori, Oikeusvaltiokäsite – vielä kerran, s. 49–65 teoksessa Foucault'n oikeus: kirjoituksia oikeudesta ja sen tutkimisesta. WSOY lakitieto 2002 sekä Raitio 2017, s. 561.

9. Suomen Hallitusmuodon (94/1919) 2 §.

10. Raitio 2017, s. 563. Ks. myös Mikko Vuorenpää, Prosessioikeuden perusteet. Alma Talent 2023, s. 24.

11. Raitio – Rosas – Pohjankoski 2022, s. 25–27. Ks. myös Olli Mäenpää, Hallinto-oikeus. Alma Talent 2023, s. 69–70.

12. Raitio – Rosas – Pohjankoski 2022, s. 28.

13. Hallituksen esitys Eduskunnalle uudeksi Suomen Hallitusmuodoksi 1/1998 vp, s. 74–75.

14. Ks. esimerkiksi Jaakko Husa – Teuvo Pohjolainen, Julkisen vallan oikeudelliset perusteet – Johdatus julkisoikeuteen. Talentum 2014, s. 66–67 ja Jaakko Husa – Antero Jyränki, Valtiosääntöoikeus. 2. uudistettu painos. Kauppakamari 2021, s. 134.

ymmärtäneet oikeusvaltiokäsitteen pääsääntöisesti muodollisessa mielessä. Jyränki jakoi jo vuonna 2002 suomalaisen oikeusvaltiokäsitteen viiteen eri osaan¹⁵, joista hän katsoi osien 1–4 edustavan muodollista oikeusvaltiokäsitettä ja osan 5 viittavan aineelliseen oikeusvaltiokäsitteeseen.¹⁶ Samoin Hallberg on korostanut muodollista lainalaisuusperiaatetta ja vallanjako-oppia mutta ei pidä niitä itsessään riittävinä vaan katsoo, että lainsäädännön määrän lisääntyessä ja saadessa lisää materiaalista sisältöä myös oikeusvaltiokäsite kehittyy dynaamisemmaksi ja sosiaalisemmaksi.¹⁷ Raition ja muiden mukaan EU-jäsenyys on kehittänyt ymmärrystä oikeusvaltiosta edelleen niin, että nykyisin käsitteeseen nähdään sisältyvän sekä muodollinen että aineellinen ulottuvuus.¹⁸ Hänen mukaansa Suomi on Euroopan unionin jäsenvaltiona velvollinen ottamaan huomioon myös ne tulkinnot, joita oikeusvaltiokäsite on saanut EU-oikeuden piirissä¹⁹ – Suomessa onkin omaksuttu moderni eurooppalainen oikeusvaltiokäsitys.²⁰ Myös Nieminen määrittelee eurooppalaistunutta valtiosääntöoikeutta koskevassa tutkimuksessaan modernin oikeusvaltiokäsitteen niin, että siihen kuuluu sekä muodollinen että aineellinen puoli.²¹

Oikeusvaltioperiaate on Suomessa vahvasti kytkeyty tuomioistuinten riippumattomuuteen. Tämä näkyy monessa seikassa. Jo perustuslakia koskevan hallituksen esityksen mukaan julkisen vallan käytön piiriin luetaan muun ohella sellaiset norminanto-, lainkäyttö- ja hallintopäätökset, jotka tehdään yksipuolisesti ja joiden vaikutus ulottuu yksityisiin oikeussubjekteihin. Julkisen vallan käytön ydinalueeseen kuuluvat näin ollen esimerkiksi poliisitoimi, tuomioistuinlaitoksen lainkäyttötoiminta, ulosottotoimi ja verotus sekä viranomaisen oikeus määrätä ulkopuolisille virallisia seuraamuksia.²² Myös tutkijat ovat usein viitanneet tuomioistuihin oikeusvaltioperiaatteen yhteydessä. Nieminen katsoo, että menettelyä koskevilla perusoikeuksilla on tärkeä rooli oikeusvaltioperiaatteen

15. Nämä osat ovat seuraavat: 1) Julkisen vallan tulee perustua lakiin. 2) Valtio organisoidaan perustuslailla, johon koko oikeusjärjestys palautetaan. 3) Yksilön oikeuksista ja velvollisuuksista saadaan määrätä vain sellaisen elimen päätöksin, jonka asettamiseen kaikki voivat yhdenvertaisesti vaikuttaa, toisin sanoen eduskuntalailla. 4) Lakia soveltavat yksittäistapaukseen oikeussuojan antamisen tarkoituksessa riippumattomat, tuomioistuimiksi organisoidut viranomaiset, ja jokaiselle taataan omassa asiassaan pääsy tuomioistuimeen. 5) Yksilön asemaa suojaavat kaikkia julkisia toimintoja sitovat perusoikeudet.

16. Antero Jyränki, *Oikeusvaltio ja demokratia*, s. 13–26 teoksessa Aulis Aarnio – Timo Uusitupa (toim.), *Oikeusvaltio*. Lakimiesliiton Kustannus 2002, s. 23.

17. Pekka Hallberg, *Rule of Law and Sustainable Development*. Rolfi (Rule of Law Finland) 2017, s. 17 ja Pekka Hallberg, *The Rule of Law*. Edita 2004, s. 14.

18. Raitio – Rosas – Pohjankoski 2022, s. 28.

19. Raitio 2017, s. 575–576.

20. Juha Raitio, *Mitä oikeusvaltio tarkoittaa?* Helsinki Law Review 1/2022, s. 18–23, 20

21. Liisa Nieminen, *Eurooppalaistuva valtiosääntöoikeus – valtiosääntöistyvä Eurooppa*. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2004, s. 106–107.

22. HE 1/1998 vp, s. 74.

toteuttamisessa.²³ Myös Juristiliiton oikeusvaltio-ohjelmassa oikeuslaitoksen riippumattomuus ja oikeudenhoidon luotettavuus nähdään suomalaisen yhteiskunnan kivijalkana ja katsotaan, että tuomioistuinten riippumattomuudella tulee olla perustuslaillinen takuu. Liiton mukaan perustuslakia tulee tarkistaa riippumattomuuden vahvistamiseksi ja muun muassa tuomareiden nimittämismenettelystä, eroamisesta, asioiden jakamisesta ja palkkauksesta tulee säätää yksityiskohtaisemmin. Tuomarin asema ei saa miltään osin riippua valtioneuvoston tai hallintoviranomaisten päätöksistä.²⁴

2.2. Oikeusvaltioperiaate Euroopan neuvostossa

Oikeusvaltioperiaatteen edistäminen ja suojeleminen on yksi Euroopan neuvoston perustehtävistä ja näkyvimmistä arvoista, ja ilman sitä ihmisoikeudet ja demokratia eivät voisi toteutua. Eniten tähän perustehtävään ovat Euroopan neuvoston elinten lisäksi vaikuttaneet Euroopan ihmisoikeustuomioistuin sekä Euroopan neuvoston riippumaton neuvoa-antava toimielin Venetsian toimikunta.

Oikeusvaltioperiaate on keskeinen osa Euroopan ihmisoikeussopimusta. Keskeisimpinä ihmisoikeussopimuksen artikloina oikeusvaltioperiaatteen toteutumisen kannalta pidetään EIS 6 artiklaa (oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin), EIS 7 artiklaa (ei rangaistusta ilman lakia) ja EIS 13 artiklaa (oikeus tehokkaaseen oikeussuojakeinoon).²⁵ Euroopan ihmisoikeustuomioistuin käsittelee säännöllisesti ihmisoikeussopimusta valvovana tahona oikeuskäytännössään oikeusvaltion eri osa-alueiden toteutumisen ongelmia, joita ovat esimerkiksi oikeudenkäyntimenettelyyn tai tuomioistuinlaitoksen ja tuomareiden riippumattomuuteen liittyvät valitukset. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on nostanut oikeuskäytännössään esiin neljä tuomioistuinten riippumattomuuden osatekijää, joita ovat jäsenten nimittämistapa, jäsenten toimikausi, takeet ulkopuolisen painostuksen torjunnasta – muun muassa määräraha-asioissa – sekä yleinen käsitys oikeuslaitoksen riippumattomuudesta ja puolueettomuudesta.²⁶

Venetsian toimikunnan yhtenä päämääränä on sen peruskirjan (statute) 1 artiklan mukaan edistää oikeusvaltioperiaatetta sekä demokratiaa. Toisin kuin Euroopan ihmisoikeussopimus ja Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeus-

23. Nieminen 2004, s. 107.

24. Juristiliiton oikeusvaltio-ohjelma 2023–2027 osoitteessa https://juristiliitto.fi/wp-content/uploads/2024/02/Oikeusvaltio-ohjelma_20232027.pdf, s. 5, 8–9. Liitto katsoo muun muassa, että poliittiseen järjestelmään liittyvä lautamiesjärjestelmä tulee välittömästi lakkauttaa tuomioistuinten riippumattomuutta vaarantavana tekijänä.

25. Ihmisoikeuskeskuksen verkkosivut osoitteessa <https://www.ihmisoikeuspaiva.fi/wp-content/uploads/2023/03/Ihmisoikeudet-ENssa.pdf>, s. 62 (vierailtu 1.8.2024).

26. EIT Campbell ja Fell v. Yhdistynyt kuningaskunta 28.6.1984, kohta 78.

käytäntö, jotka takaavat vain oikeuksien vähimmäistason, Venetsian toimikunta pyrkii parhaiden käytänteiden luomiseen ja voi siten asettaa korkeimpia kriteerejä kuin Euroopan ihmisoikeustuomioistuin. Oikeusvaltioperiaate voikin osittain konkretisoitua ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytännön kautta²⁷, tai se voidaan kiteyttää parhaiden käytäntöjen kautta komparatiivisesta valtiosääntöoikeudesta. Venetsian toimikunnan tehtävänä ei ole harmonisoida jäsenvaltioiden valtiosääntöjä, vaan se miltei aina suosittelee useampia vaihtoehtoisia ratkaisuja, joista valtiot voivat tehdä oman valintansa.²⁸ Toimikunnan menestyksenkäs toiminta perustuu sen asiantuntijuuteen, kokemukseen ja riippumattomuuteen sekä vaikutusvaltaan, jonka se on ansainnut edellisten avulla.²⁹

Venetsian toimikunta on laatinut noin 30-sivuisen oikeusvaltion tarkistuslistan, jossa käydään läpi kohta kohdalta oikeusvaltioperiaatteen eri aspekteja. Näitä ovat laillisuus, oikeusvarmuus, toimivallan väärinkäytön estäminen, yhdenvertaisuus lain edessä ja syrjimättömyys sekä oikeuden saavutettavuus, joka puolestaan jakautuu riippumattomuuteen ja puolueettomuuteen sekä oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin.³⁰ Riippumattomuus ja puolueettomuus näkyvät niin oikeuslaitoksen kuin yksittäisten tuomareidenkin riippumattomuutena ja puolueettomuutena sekä syyttäjä- ja asianajajalaitoksen riippumattomuutena ja puolueettomuutena.³¹

2.3. EU:n oikeusvaltiomekanismi

Euroopan neuvoston elinten lisäksi oikeusvaltioperiaatetta on edistetty myös Euroopan unionin piirissä. Oikeusvaltioperiaate on turvattu SEU 2 artiklassa.³²

27. Elisabeth Steiner, *The Rule of Law in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights*, s. 135–154 teoksessa Werner Schroeder (ed.), *Strengthening the Rule of Law in Europe: from a Common Concept to Mechanisms of Implementation*. Hart 2016, s. 135.

28. Iain Cameron, *The Role of the Venice Commission in Strengthening the Rule of Law*, s. 147–179 teoksessa Antonina Bakardjieva Engelbrekt – Andreas Moberg – Joakim Nergelius (eds), *Rule of Law in the EU – 30 Years After the Fall of the Berlin Wall*. Swedish Studies in European Law, Volume 15. Hart Publishing 2021, s. 152–153.

29. Kaarlo Tuori, *From Copenhagen to Venice*, s. 225–246 teoksessa Carlos Closa – Dimitry Kochenov (eds), *Reinforcing the Rule of Law Oversight in the European Union*. Cambridge University Press 2016, s. 225.

30. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission): *Rule of Law Checklist*, study no. 711/2013, CDL-AD(2016)007, 18.3.2016. Asiakirja on käännetty myös suomeksi, ja se löytyy nimellä ”Oikeusvaltion tarkistuslista”.

31. Oikeusvaltion tarkistuslista, s. 19–24.

32. SEU 2 artiklan mukaan ”unionin perustana olevat arvot ovat ihmisarvon kunnioittaminen, vapaus, kansanvalta, tasa-arvo, oikeusvaltio ja ihmisoikeuksien kunnioittaminen, vähemmistöihin kuuluvien oikeudet mukaan luettuina. Nämä ovat jäsenvaltioille yhteisiä arvoja yhteiskunnassa, jolle on ominaista moniarvoisuus, syrjimättömyys, suvaitsevaisuus, oikeudenmukaisuus, yhteisvastuu sekä naisten ja miesten tasa-arvo.”

Myös Euroopan unionin tuomioistuimien on uudemmassa oikeuskäytännössään ryhtynyt antamaan oikeusvaltiokäsitteelle yhä enenevässä määrin materiaalista sisältöä, joka on näkynyt esimerkiksi sen tuomioistuinten puolueettomuutta koskevilla ratkaisuisilla.³³ Tästä ovat esimerkkinä muun muassa portugalilaisia, puolalaisia ja unkarilaisia tuomareita koskevat ratkaisut.³⁴ Euroopan komissio on puolestaan aloittanut SEU 7 artiklan menettelyn Puolaa vastaan joulukuussa 2017 ja Euroopan parlamentti Unkaria vastaan syyskuussa 2018 oikeusvaltioperiaatteen rikkomisesta.³⁵

EU on viime vuosina kehittänyt useita välineitä edistääkseen oikeusvaltioperiaatteen noudattamista, mutta siitä huolimatta vakavat haasteet eräissä jäsenvaltioissa ovat saaneet aikaan keskustelua siitä, miten EU:n kykyä puuttua tällaisiin tilanteisiin voitaisiin vahvistaa. Tästä syystä EU:ssa on ryhdytty kehittämään välineitä, joilla estetään oikeusvaltioperiaatteen noudattamiseen liittyvien ongelmien syntyminen ja syveneminen.³⁶

EU:n piirissä onkin luotu uusi prosessi, niin sanottu oikeusvaltiomekanismi, jossa komissio, EU:n neuvosto ja Euroopan parlamentti käyvät vuosittain oikeusvaltiokysymyksiin liittyvää vuoropuhelua EU:n jäsenvaltioiden sekä kansallisten parlamenttien, kansalaisyhteiskunnan ja muiden sidosryhmien kanssa. Ko-

33. Juha Raitio, The “Thick” Rule of Law and Mutual Trust in the European Union. *Baltic Yearbook of International Law* online 18(1) 2020, s. 1-17, 6 osoitteessa <https://helda.helsinki.fi/server/api/core/bitstreams/90fbb9e4-79d4-45c5-95ad-4bc5c71044ac/content>. Ks. myös Michail Vilaras, The Rule of Law Milestone – Upholding Judicial Independence in the Member States under Union Law, s. 709-722 teoksessa Robert Spano (ed.), *Fair Trial: Regional and International Perspectives*, Liber Amicorum Linos-Alexandre Sicilianos. Anthemis 2020 sekä Koen Lenaerts, The Two Dimensions of Judicial Independence in the EU Legal Order, s. 333-348 teoksessa Robert Spano (ed.), *Fair Trial: Regional and International Perspectives*, Liber Amicorum Linos-Alexandre Sicilianos. Anthemis 2020.
34. Ks. mm. C-64/16 *Associação Sindical dos Juizes Portugueses v. Tribunal de Contas*, ECLI:EU:C:2018:117, kohdat 30 ja 36; C-216/18 *PPU, LM*, ECLI:EU:C:2018:586, kohta 48; C-619/18 *Komissio v. Puola*, ECLI:EU:C:2019:531, kohta 47; C-619/18 R, *Komissio v. Puola*, ECLI:EU:C:2018:1021; C-192/18 *Komissio v. Puola*, ECLI:EU:C:2019:924; C-715/17 *Komissio v. Puola*, ECLI:EU:C:2020:257; C-78/18 *Komissio v. Unkari*, ECLI:EU:C:2020:476 ja C-66/18 *Komissio v. Unkari*, ECLI:EU:C:2020:792.
35. Neuvoston päätös sen toteamisesta, että on olemassa selvä vaara, että Puolan tasavalta loukkaa vakavasti oikeusvaltioperiaatetta, COM(2017) 835 final, 2017/0360(NLE) sekä Euroopan parlamentin päätöslauselma 12. syyskuuta 2018 ehdotuksesta, jolla neuvostoa pyydetään toteamaan Euroopan unionista tehdyn sopimuksen 7 artiklan 1 kohdan nojalla, onko olemassa selvä vaara, että Unkari loukkaa vakavasti unionin perustana olevia arvoja (2017/2131(INL)). Ks. myös Armin von Bogdandy (ed.), *Defending Checks and Balances in EU Member States – Taking Stock of Europe’s Action*. Springer 2021 sekä Puolan osalta Cesare Augusto Placanica, *Principle of Rule of Law and Constitutional Reforms in Poland on the Structure of the Judicial Power*. *Peace Human Rights Governance* 6(1) 2022, s. 67-78.
36. Euroopan komissio, Komission tiedonanto Euroopan parlamentille, neuvostolle, Euroopan talous- ja sosiaalikomitealle ja alueiden komitealle: Oikeusvaltiokertomus 2020 – Oikeusvaltiotilanne Euroopan unionissa, COM(2020) 580 final, 30.9.2020 (jäljempänä Oikeusvaltiokertomus – tilanne EU:ssa), s. 3.

mission verkkosivujen mukaan oikeusvaltiomekanismin keskeisenä tavoitteena on edistää EU:n toimielinten yhteistyötä oikeusvaltioasioissa ja kannustaa niitä kaikkia osallistumaan yhteistyöhön oman institutionaalisen roolinsa mukaisesti. Komissio laatii ja valmistelee oikeusvaltiomekanismin rajoissa jäsenvaltioiden kanssa vuosittain oikeusvaltiokertomuksen, jonka avulla seurataan oikeusvaltioperiaatteeseen liittyviä merkittäviä myönteisiä ja kielteisiä muutoksia jäsenvaltioissa. Komission tavoitteena on, että jäsenvaltioiden on helpompi löytää ratkaisuja oikeusvaltioperiaatteen suojaamiseksi yhteistyössä komission, muiden jäsenvaltioiden ja sidosryhmien, kuten Euroopan neuvoston ja Venetsian toimikunnan, kanssa. Oikeusvaltiokertomus kattaa neljä osa-aluetta, joita ovat oikeuslaitos, korruptiontorjunnan kehys, tiedotusvälineiden moniarvoisuus sekä muut hallitusjärjestelmän osien keskinäiseen valvontaan liittyvät institutionaaliset kysymykset.³⁷

Oikeusvaltiokertomus annettiin ensimmäisen kerran vuonna 2020, ja se sisälsi yhteenvedon oikeusvaltiotilanteesta EU:ssa³⁸ sekä 27 maakohtaista lukuja, myös Suomea koskevan luvun. Suomea koskevassa raportissa todetaan ensinnäkin, että Suomen oikeuslaitoksen riippumattomuus on sekä yritysten että kansalaisten vakiintuneen käsityksen mukaan hyvä.³⁹ Äskettäin perustettu riippumaton Tuomioistuinvirasto on tammikuusta 2020 alkaen hoitanut aiemmin oikeusministeriölle kuuluneita tuomioistuinten hallintoon liittyviä tehtäviä, ja sen tarkoituksena on edelleen vahvistaa oikeuslaitoksen riippumattomuutta. Virasto päättää myös tuomioistuinten virkoihin liittyvistä kysymyksistä sekä tuomareiden että muun henkilöstön osalta. Tuomioistuinviraston johtokunnassa istuu 8 jäsentä, joista 6 tuomarijäsentä nimittää valtioneuvosto oikeuslaitoksen esityksestä. Komission mukaan johtokunnan jäsenistä on siis valtaosa tuomarikunnan keskuudestaan valitsemia ja nämä edustavat eri oikeusasteita, kuten Euroopan neuvosto suosittaa.⁴⁰

Reportin oikeuslaitosta koskevassa osiossa todetaan erityisesti, että Suomen oikeuslaitos suoriutuu asioiden määrästä tehokkaasti. Oikeuslaitoksen suorituskyky on eurooppalaista keskitasoa, kun tarkastellaan arviota siviili- ja kauppoikeudellisten riita-asioiden ja hallinto-oikeudellisten asioiden ratkaisemiseen

37. Euroopan komission verkkosivut osoitteessa https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/rule-law/rule-law-mechanism_fi (vierailtu 1.8.2024).

38. Oikeusvaltiokertomus – tilanne EU:ssa.

39. Raportin mukaan kansalaisten käsitys oikeuslaitoksen riippumattomuudesta on jatkuvasti erittäin hyvä, sillä kansalaisista 84 prosenttia ja yrityksistä 85 prosenttia pitää sitä ”melko hyvänä tai erittäin hyvänä”. Luvut ovat pysyneet vakaina ja kansalaisten osalta jopa nousseet hieman vuodesta 2016. Ks. Euroopan komissio, Komission yksiköiden valmisteluasiakirja: Oikeusvaltiokertomus 2020, luku Oikeusvaltiotilanne Suomessa, SWD(2020) 325 final, 30.9.2020 (jäljempänä Oikeusvaltiokertomus – tilanne Suomessa 2020), s. 2.

40. Oikeusvaltiokertomus – tilanne Suomessa 2020, s. 1, 3. Ks. myös Euroopan neuvoston ministerikomitean suositus CM/REC(2010)12, kohdat 26–27.

kuluvasta ajasta. Siviili- ja kauppaoikeudellisten riita-asioiden selvitysaste on jonkin verran heikentynyt vuodesta 2016, mutta hallinto-oikeudellisten asioiden selvitysaste on sen sijaan selvästi parantunut vuosina 2016–2018. Vireillä olevia siviili- ja kauppaoikeudellisia riita-asioita on hyvin vähän, ja vireillä olevien hallinto-oikeudellisten asioiden määrä vastaa keskiarvoa. Tämä osoittaa, että oikeuslaitos suoriutuu asioiden määrästä hyvin.⁴¹ Kritiikkinä kuitenkin mainitaan, että oikeuslaitoksen digitalisaatioon liittyy edelleen haasteita. Ensimmäisen oikeusasteen tuomioita on julkaistu verkossa rajoitetusti, tuomioiden saattamisessa koneellisesti luettavaan muotoon on puutteita, eikä oikeudenkäyntimenettelyn etenemistä voi seurata verkossa, vaikka oikeudenkäynti on mahdollista panna vireille ja haaste toimittaa sähköisesti.⁴²

Vuoden 2022 raportissa todetaan, että Suomen oikeuslaitoksen riippumattomuuden koetaan edelleen olevan hyvin korkealla tasolla. Raportin mukaan 88 prosenttia kansalaisista ja 87 prosenttia yrityksistä piti vuonna 2022 tuomioistuinten ja tuomareiden riippumattomuutta ”melko hyvänä tai erittäin hyvänä”. Samoin Suomea edelleen pidetään yhtenä EU:n ja maailman vähiten korruptoituneena maana.⁴³ Vuoden 2023 raportissa tuomioistuinten ja tuomareiden riippumattomuutta piti ”melko hyvänä tai erittäin hyvänä” 86 prosenttia kansalaisista ja 88 prosenttia yrityksistä. Vuoden 2023 raportista ilmenee myös, että oikeuslaitokselle oli annettu lisärahoitusta mutta siitä huolimatta resurssit olivat edelleen riittämättömiä käräjä- ja hovioikeuksissa.⁴⁴ Vuoden 2024 raportissa väestöstä 83 prosenttia ja yrityksistä 91 prosenttia koki tuomioistuinten ja tuomareiden riippumattomuuden melko tai erittäin korkeaksi.⁴⁵

41. Oikeusvaltiokertomus – tilanne Suomessa 2020, s. 4–5.

42. Oikeusvaltiokertomus – tilanne Suomessa 2020, s. 3–4.

43. Euroopan komissio, Komission yksiköiden valmisteluasiakirja: Oikeusvaltiokertomus 2022, luku Oikeusvaltiotilanne Suomessa, SWD(2022) 526 final, 13.7.2022 (jäljempänä Oikeusvaltiokertomus – tilanne Suomessa 2022), s. 3, 7.

44. Euroopan komissio, Komission yksiköiden valmisteluasiakirja: Oikeusvaltiokertomus 2023, luku Oikeusvaltiotilanne Suomessa, SWD(2023) 826 final, 5.7.2023 (jäljempänä Oikeusvaltiokertomus – tilanne Suomessa 2023), s. 3, 8.

45. European Commission, Commission staff working document: 2024 Rule of Law Report – Country Chapter on the rule of law situation in Finland, SWD(2024) 826 final, 24.7.2024 (jäljempänä 2024 Rule of Law Report), s. 3.

3. Tuomioistuinten riippumattomuus ja puolueettomuus

3.1. Oikeuslaitoksen riippumattomuus ja puolueettomuus

Niin Euroopan ihmisoikeussopimus ja Euroopan unionista tehty sopimus kuin Venetsian toimikunnan oikeusvaltion tarkistuslistakin lähtevät siitä, että oikeuslaitoksen on oltava riippumaton. Venetsian toimikunta on määrittänyt riippumattomuuden siten, että oikeuslaitos ei toimi ulkopuolisen painostuksen eikä etenäkään toimeenpanoelimen poliittisen vaikuttamisen tai manipuloinnin alaisena. Tämä vaatimus juontaa juurensa jo suoraan vallan kolmijako-oppiin perustuvasta erottelusta lainsäädäntö-, toimeenpano- ja tuomiovaltaan. Käytännössä riippumattomuus merkitsee, ettei tuomareihin saisi kohdistua uran missään vaiheessa poliittista vaikuttamista ja manipulointia.⁴⁶

Suomen perustuslain 3 §:n 3 momentissa turvatulla tuomioistuinten riippumattomuudella tarkoitetaan sitä, että tuomioistuinten tulee olla lainkäyttötoiminnassaan riippumattomia muiden tahojen vaikutuksesta. Tämä koskee yhtä lailla lainsäätäjää, hallitusvallan käyttäjää ja viranomaisia sekä esimerkiksi oikeusriidan osapuolia. Tuomioistuin on riippumaton myös oikeuslaitoksen sisällä, mikä tarkoittaa, että ylempi tuomioistuin ei saa pyrkiä vaikuttamaan alemman tuomioistuimen ratkaisuun yksittäistapauksessa – sen tulee odottaa mahdollista muutoksenhakuvaihetta. Ylimpien tuomioistuinten ennakkopäätöksillä on siten lähinnä oikeuskäytännön yhtenäisyyttä turvaavaa ja tuomioistuuimia ohjaavaa merkitystä mutta ei välitöntä oikeudellista sitovuutta yksittäisen oikeustapauksen ratkaisussa.⁴⁷ Suomessa tuomioistuinten riippumattomuus liittyy kiinteästi oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin, joka on perustuslain 21 §:ssä turvattu perusoikeus sekä EIS 6 artiklassa taattu ihmisoikeus. Tuomioistuinten riippumattomuuden turvaaminen on katsottu viime kädessä välttämättömäksi juuri yksilön oikeusturvan takaamiseksi. Lisäksi tuomioistuinten riippumattomuutta turvataan muun muassa perustuslain 103 §:ssä taatulla tuomarin erityisen vahvalla virassapysymisoikeudella. Perustuslain 3 §:n 3 momentin esitöiden mukaan myös tuomarien nimitysmenettelyä järjestettäessä on otettava huomioon tuomioistuinten riippumattomuuden asettamat vaatimukset.⁴⁸

46. Oikeusvaltion tarkistuslista, s. 20, kohta 74. Ks. myös Péter Paczolay, *The Notion of Judicial Independence – Impartiality and Effectiveness of Judges*, s. 331-343 teoksessa Paulo Pinto de Albuquerque – Krzysztof Wojtyczek (eds), *Judicial Power in a Globalized World – Liber Amicorum Vincent de Gaetano*. Springer 2019 ja Aikaterini Tsampi, *Article 18 ECHR as a New Pillar of Judicial Independence and Separation of Powers*. *Europe of Rights and Liberties/ Europe des droits & Libertés* 1/2023, s. 369-381.

47. HE 1/1998 vp, s. 76.

48. HE 1/1998 vp, s. 76.

Tuomioistuinten pitää olla paitsi riippumattomia myös puolueettomia. Puolueettomuudella ymmärretään yleisesti ennakoasenteen ja puolueellisuuden puuttumista. EIT:n oikeuskäytännössä puolueettomuus testataan subjektiivisella testillä, jossa keskiössä ovat tuomarin henkilökohtainen vakaumus ja asenteellisuus tiettyssä asiassa, sekä objektiivisella testillä, jossa keskiössä on puolestaan se, onko tuomari tai kokoonpano näyttänyt ulospäin puolueettomalta.⁴⁹ Oikeuslaitoksen puolueettomuus voi näkyä esimerkiksi siitä, mikä on yleinen käsitys oikeuslaitoksen ja yksittäisten tuomarien puolueettomuudesta, ja sekä siitä, esiintyykö oikeuslaitoksessa korruptiota.

3.1.1. Tuomareiden nimittäminen

Venetsian toimikunnan mukaan on tärkeää, etteivät tuomarien nimittäminen ja ylentäminen perustu poliittisiin tai henkilökohtaisiin näkökohtiin. Tämän varmistamiseksi järjestelmää olisi toimikunnan mukaan valvottava jatkuvasti.⁵⁰ Sen mukaan tarkoituksenmukaisin keino taata oikeuslaitoksen riippumattomuus on luoda riippumattomia tuomioistuinneuvostoja (judicial councils), joilla on ratkaiseva vaikutusvalta tuomarien nimittämistä ja uraa koskeviin päätöksiin. Perustuslaissa turvatuilla tuomioistuinneuvostoilla tulisi olla monipuolinen kokoonpano, jonka jäsenistä huomattava osa, jopa enemmistö, olisi tuomareita. Tämä on toimikunnan mukaan tehokkain tapa varmistaa, että tuomarien valintaa ja uraa koskeva päätöksenteko on riippumatonta hallituksesta ja hallinnosta. Toimikunta kuitenkin toteaa, että voi olla olemassa muitakin hyväksyttäviä tapoja nimittää riippumaton oikeuslaitos⁵¹ ja että Euroopassa ei ole vain yhtä tuomareiden nimittämismallia, joka soveltuisi kaikkiin valtioihin.⁵² Samaan johtopäätökseen on päädytty myös Euroopan neuvoston ministerikomitean suosituksessa tuomarien riippumattomuudesta, tehokkuudesta ja tehtävistä, ja suosituksesta on pääteltävissä myös niin tuomioistuinneuvostojen ensisijaisuus kuin muiden järjestelmien hyväksyttävyyys.⁵³

Venetsian toimikunnan mukaan toimeenpanoelimelle voidaan antaa rooli tuomioistuinneuvostossa vain niissä vanhemmissa demokraattisissa valtioissa, joissa pitkän ajan kuluessa muovautuneet oikeusperinteet ja oikeuskulttuuri rajaavat tätä toimivaltaa. Uusissa demokratioista sen sijaan tällaiset väärinkäyttöä

49. Department for the execution of judgments of the European Court of Human Rights (DG1), Independence and impartiality of the judicial system. Thematic factsheet 5/2023, s. 8.

50. Oikeusvaltion tarkistuslista, s. 20, kohta 79.

51. Oikeusvaltion tarkistuslista, s. 21, kohta 81.

52. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), Judicial Appointments, Opinion No. 403/2006, CDL-AD(2007)028, 22.6.2007 (Judicial Appointments), s. 10, kohta 44.

53. Recommendation (94)12 of the Committee of Ministers on the Independence, Efficiency and Role of Judges, Principle I.2.a.

estävät perinteet puuttuvat, ja siksi ainakin näissä maissa tarvitaan nimenomaisia perustuslain ja tavallisen lain taseoisia määräyksiä tuomarinimityksissä tapahtuvan poliittisen väärinkäytön estämiseksi.⁵⁴ Myöskään kansanedustuslaitoksen osallistuminen yleisten tuomioistuinten tuomareiden nimittämiseen ei ole hyväksyttävää, koska silloin ei voida sulkea pois sitä mahdollisuutta, että poliittiset näkökohdat voisivat mennä hakijan objektiivisten meriittien ohi.⁵⁵ Myöskään se, että tuomioistuinneuvostossa on pelkästään tuomareita, ei ole hyvä vaihtoehto, sillä se antaa vaikutelman oikeuslaitoksen itsesuojelusta, oman edun tavoittelusta ja kollegojen suosimisesta. Tuomioistuinneuvoston kokoonpanossa on toimikunnan mukaan vältettävä sekä politisoitumista että korporatismia.⁵⁶ Tuomarien ja maallikkojäsenten määrän välille olisi löydettävä asianmukainen tasapaino.⁵⁷ Muiden hallinnonalojen osallistuminen tuomareiden nimittämiseen ei saa aiheuttaa sitä riskiä, että neuvoston jäseniin ja koko oikeuslaitokseen vaikutettaisiin asiattomasti.⁵⁸

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimessa on ollut esillä useita tapauksia, joissa tuomioistuinten riippumattomuutta on arvioitu tuomioistuimen jäsenten nimittämisprosessin osalta. Yleisesti näissä tapauksissa EIT on katsonut, että toimeenpanovallan tekemä tuomioistuimen jäsenten nimittäminen on ollut EIS 6 artiklan näkökulmasta hyväksyttävää ja käytännössä se on myös varsin tavallista.⁵⁹ Lisäedellytyksenä kuitenkin on, että nimitettäviin ei yritetä vaikuttaa eikä heihin kohdisteta painostusta sillä aikaa, kun he ovat tuomarin roolissa.⁶⁰ Myös kansanedustuslaitoksen tekemä nimittäminen on ollut EIT:n oikeuskäytännössä hyväksyttyä.⁶¹ Sen sijaan EIT:n mukaan ongelmallista saattaa olla, jos tuomioistuinlaitoksen piiristä nimitetään tai määrätään sijaiseksi tuomari jotakin tiettyä tapausta varten.⁶² Tuomarin riippuvuutta koskevan väitteen menestyminen

54. Judicial Appointments, s. 10, kohdat 45–46.

55. Judicial Appointments, s. 10, kohta 47.

56. Oikeusvaltion tarkistuslista, s. 21, kohta 82.

57. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), *Compilation of Venice Commission Opinions and Reports Concerning Courts and Judges*, CDL-PI(2015)001, 5.3.2015 (Compilation Concerning Courts and Judges), s. 75–77.

58. Oikeusvaltion tarkistuslista, s. 21, kohta 82.

59. EIT *Campbell ja Fell v. Yhdistynyt kuningaskunta* 28.6.1984, kohta 79; EIT *Belilos v. Sveitsi* 29.4.1988, kohta 66, jossa kyseessä oli kunnallinen virkamies, joka osallistui tuomioistuimen kokoonpanoon henkilökohtaisessa ominaisuudessa sekä EIT *Asadov ja muut v. Azerbaidžan* (päätös) 12.1.2006.

60. EIT *Flux v. Moldova* (nro 2) 3.7.2007, kohta 27; EIT *Majorana v. Italia* (päätös) 26.5.2005, joka koski tuomarien nimittämistä hallinto-oikeusneuvostoon (Council of Administrative Law) ja EIT *Zolotas v. Kreikka* 2.6.2005, kohta 24, joka koski kassaatiotuomioistuimen presidentin nimittämistä.

61. EIT *Filippini v. San Marino* (päätös) 26.8.2003; EIT *Sacilor Lormines v. Ranska* 9.11.2006, kohta 67 sekä EIT *Ninn-Hansen v. Tanska* (päätös) 18.5.1999 ja EIT *Haarde v. Islanti* 23.11.2017, kohdat 105–107, jotka molemmat koskivat maallikkotuomaria.

62. EIT *Barberà, Messegué ja Jabardo v. Espanja* 6.12.1988, kohdat 53–59.

edellyttää sen osoittamista, että nimitysmenettely on kokonaisuudessaan ollut epätydyttävä tai että tietyn tapauksen käsittelemiseksi perustettuun tuomioistuimeen on liittynyt tapauksen lopputulokseen vaikuttavia motiiveja.⁶³

EIT on oikeuskäytännössään todennut, että tuomareiden nimittämisen kannalta tuomioistuinten riippumattomuutta ja laillisesti perustettuja tuomioistuimia koskevat periaatteet voivat olla hyvin läheisessä suhteessa toisiinsa, esimerkiksi tuomarien nimittämiseen liittyvien keskeisten menettelynormien rikkomisen osalta. Tällainen tilanne oli käsillä tapauksessa *Guðmundur Andri Ástráðsson v. Islanti*, jossa yksi kokoonpanon tuomareista juuri perustetussa toisen asteen tuomioistuimessa (*Landsréttur*) oli nimitetty virkaansa kansallisen nimitysmenettelyn vastaisesti. Oikeusministeri oli poistanut valintalautakunnan suosittaman 15 parhaan ehdokkaan listalta neljä ehdokasta ja, kansallisen lain vastaisesti, korvannut heidät neljällä muulla, heikommin menestyneellä ehdokkaalla, joista yksi oli ollut mukana kokoonpanossa asiassa, joka lopulta päättyi EIT:n käsittelyyn. Islannin parlamentti *Althingi* oli, myöskin kansallisen lainsäädännön vastaisesti, hyväksynyt muutetun listan kokonaisuutena äänestämättä erikseen kustakin ehdokkaasta. Asia meni EIT:ssä aina suureen jaostoon asti, joka vahvisti jo jaoston aikaisemmin antaman loukkaustuomion. Suuren jaoston mukaan kyseessä oli ollut objektiivisesti arvioiden selvä kansallisen lain rikkomus, joka oli liittynyt tuomareiden nimittämistä koskeviin perustavaa laatua oleviin menettelynormeihin, eikä Islannin korkein oikeus ollut tapauksen intressivertailussa pystynyt oikeuttamaan poikkeamista oikeusvarmuuden ja tuomareiden erottamattomuuden periaatteista. Kansallisen menettelynormin tarkoituksena oli ollut estää oikeusministeriä toimimasta poliittisista tai muista syistä tavalla, joka heikentäisi uuden tuomioistuimen riippumattomuutta ja legitimitiä, mutta se ei ollut tässä tapauksessa toiminut. Myös muut oikeusturvakeinot, kuten parlamentin menettely sekä valitustie Islannin korkeimpaan oikeuteen, olivat olleet tehottomia, eivätkä ne olleet pystyneet korjaamaan tilannetta. Asiassa todettiin loukkaus sillä perusteella, ettei uusi tuomioistuin ollut laillisesti perustettu.⁶⁴

EIT:ssä on ollut käsiteltävänä myös yksi Suomea koskeva tapaus, jossa nimitysaspekti oli esillä. Tapauksessa *Pabla Ky v. Suomi* oli kyse siitä, että yksi hovioikeuteen nimitetyistä asiantuntijajäsenistä oli myös kansanedustaja. EIT katsoi, että kansanedustajuus ei itsessään loukannut valittajayhtiön oikeutta riip-

63. Tapauksessa *EIT Zand v. Itävalta* 12.6.1979 tuomioistuimen katsottiin säilyttäneen riippumattomuutensa, vaikka sen jäsenet nimitti ja myöskin erotti hallinnollinen viranomaisen. Sen sijaan tapauksessa *EIT Crociani ja muut v. Italia* 18.12.1980 tuomarit valittiin arvalla vasta sen jälkeen, kun valittajia kohtaan oli jo nostettu syytteet ja heidän valintaansa epäiltiin liittyneen poliittisia näkökohtia. Tämä valittajien väite ei kuitenkaan menestynyt.

64. *EIT Guðmundur Andri Ástráðsson v. Islanti* [suuri jaosto] 1.12.2020, kohdat 243–252 ja 254–290. Ks. myös Päivi Hirvelä – Satu Heikkilä, *Right to a Fair Trial – A Practical Guide to the Article 6 Case-Law of the European Court of Human Rights*. Intersentia 2021, s. 204–205.

pumattomaan ja puolueettomaan tuomioistuimeen, koska asiantuntijajäsenen puoluejäsenyyden ei ollut osoitettu olleen missään yhteydessä asian osapuoliin tai asiassa käsiteltävään oikeudelliseen seikkaan. Asiantuntija ei ollut osallistunut myöskään asiassa sovellettavan lain säätämiseen, vaan se oli säädetty jo ennen hänen toisen kautensa alkua.⁶⁵

Tuomarien nimittämisestä ja ylentämisestä voidaan Suomen osalta todeta, että Suomessa on vakinaisten tuomareiden nimittämisessä käytössä riippumaton tuomarivalintalautakunta. Tämä lautakunta, jossa on 12 jäsentä ja joista yhdeksän on tuomareita⁶⁶, valmistelee tuomareiden vakinaisia virkanimityksiä koskevat esitykset valtioneuvostolle. Korkein oikeus ja korkein hallinto-oikeus ovat tästä järjestelmästä erillään ja laativat tuomarinimityksiä koskevat esityksensä itse plenum-kokoonpanossa.⁶⁷ Vakinaiset tuomarinimitykset menevät siis joko riippumattoman tuomarivalintalautakunnan kautta tai perustuvat ylimpien tuomioistuinten omiin esityksiin, joiden perusteella tasavallan presidentti nimittää tuomarit virkaansa.⁶⁸ Muiden kuin vakinaisten virkojen osalta tällainen menettely ei kuitenkaan ole käytössä. Määräaikaisen tuomarin nimittäminen perustuu tuomioistuinlain (673/2016) 12 luvun yksityiskohtaisiin säännöksiin, ja menettelytapa riippuu määräaikaisuuden kestoista. Lain mukaan tuomarin määräaikaiseen virkasuhteeseen ei voida kuitenkaan nimittää pelkästään yksittäistä asiaa varten, ellei siihen ole oikeudenkäynnin turvaamisesta johtuvaa pakottavaa tarvetta.⁶⁹

Niin Tuomioistuinvirastoa kuin tuomarivalintalautakuntaakin voidaan pitää sellaisina Venetsian toimikunnan tarkoittamina tuomioistuinneuvostoina, joilla on ratkaiseva vaikutusvalta vakinaisten tuomarien nimittämistä ja uraa koskeviin päätöksiin ja jotka kokoonpanonsa puolesta täyttävät vaatimuksen monipuolisesta kokoonpanosta, jossa enemmistö jäsenistä on tuomareita.⁷⁰ Voidaankin sanoa, etteivät vakinaisten tuomarien nimittämiset ja ylentämiset Suomessa nykytilanteessa selvästikään perustu, ainakaan rakenteellisella tasolla, poliittisiin tai henkilökohtaisiin näkökohtiin eivätkä ne näin ollen muodosta rakenteellista ongelmaa. Järjestelmään sisältyy useita oikeusturvatakeita, ja tuomioistuinlain säätämällä on pyritty nimenomaan vahvistamaan tuomioistuin-

65. EIT Pabla Ky v. Suomi 22.6.2004, kohdat 31–35. Ks. myös Päivi Hirvelä – Satu Heikkilä, Ihmisoikeudet – Käsi kirja EIT:n oikeuskäytäntöön. Alma Talent 2017, s. 486.

66. Tuomarit valitaan tuomarikunnan esityksestä eri oikeusasteita edustavista tuomioistuinista. Lisäksi lautakunnassa on kolme muuta jäsentä (yksi asianajaja, yksi syyttäjä ja yksi jäsen, joka edustaa oikeustieteellistä tutkimusta ja opetusta). Valtioneuvosto nimittää lautakunnan jäsenet viiden vuoden toimikaudeksi.

67. Tuomioistuinlain (673/2016) 11 luvun 5 ja 7 §.

68. Suomen perustuslain 102 §.

69. Tuomioistuinlain 12 luvun 1 §:n 2 momentti.

70. Koulu ja muut huomioivat myös, että silmiinpistävä on se, että lautakuntaan ei kuulu yhtään ei-juristia. Ks. Riikka Koulu – Risto Koulu – Sanna Koulu, Tuomarin roolit tuomioistuinissa. Alma Talent 2019, s. 142.

ten ja tuomareiden riippumattomuutta.⁷¹ En pitäisi kovinkaan todennäköisenä, että esimerkiksi islantilaistapauksen kaltainen tilanne voisi syntyä Suomessa.

Tilanne saattaa olla kuitenkin toinen, jos nykyjärjestelmää muutetaan oikeusvaltioperiaatetta vahingoittavassa hengessä. Tuomioistuinten riippumattomuutta ei ole nimenomaisesti turvattu Suomen perustuslaissa, kuten ei ole myöskään tuomarivalintalautakunnan asemaa.⁷² Kun tuomioistuinten riippumattomuutta ei ole selvästi mainittu perustuslaissa, voimassa olevaa lainsäädäntöä on suhteellisen helppo muuttaa, jos siihen löytyy riittävä poliittinen tahto. Lehdistössäkin on viime aikoina tuotu esille huoli siitä, että tuomioistuinten riippumattomuutta voitaisiin heikentää esimerkiksi siten, että hallitus muuttaisi tuomarikuntaa itselleen lojaaliksi lisäämällä tuomareiden määrää voimakkaasti ja pakottamalla aiempaa tuomarikuntaa eroamaan alentamalla eläkeikää.⁷³ Samaan päämäärään voitaisiin päästä vaikuttamalla tuomarivalintalautakunnan asemaan ja päätöksiin. Unkarin ja Puolan varoittavat esimerkit voivat olla mahdollisia myös Suomessa, vaikka meillä onkin perinteisesti uskottu oikeusvaltioperiaatteen ja riippumattomuuden toteutumiseen ilman selvästi velvoittavaa normiakin. Venetsian toimikunta on kuitenkin Alankomaiden osalta pitänyt tällaisia epävirallisia normeja riittämättöminä ja suosittanut muodollisten oikeusturvatakeiden lisäämistä lainsäädäntöön ennaltaehkäisevänä toimenpiteenä.⁷⁴ Nykyisessä maailmantilanteessa perustuslain vahvistaminen riippumattomuuden osalta lienee tarpeen ja oikeusministeriö onkin jo asettanut niin sanotun riippumattomuustyöryhmän, jonka tehtävänä on tarkastella riippumattomuuden edellyttämiä lainsäädäntömuutoksia suhteessa erityisesti perustuslakiin.⁷⁵

71. Hallituksen esitys eduskunnalle tuomioistuinlaiksi ja siihen liittyväksi lainsäädännöksi 7/2016 vp, kohta 3.1.2.

72. Suomen perustuslain 3 §:n 3 momentin mukaan tuomiovaltaa käyttävät riippumattomat tuomioistuimet, ylimpinä tuomioistuimina korkein oikeus ja korkein hallinto-oikeus. Saman lain 102 §:n mukaan tasavallan presidentti nimittää vakinaiset tuomarit laissa säädetyn menettelyn mukaisesti. Muiden tuomarien nimittämisestä säädetään lailla.

73. Ks. esim. Helsingin Sanomat 6.4.2021, 16.3.2024, 23.4.2024 ja 25.4.2024.

74. Venetsian toimikunta on todennut viime vuonna antamassaan Alankomaita koskevassa raportissaan, että vaikka epäviralliset normit ovatkin toimineet vahvan oikeusvaltioperiaatteen maissa, niiden ei pitäisi kuitenkaan korvata kokonaan muodollisia oikeusturvatakeita. Alankomaiden osalta toimikunta ehdotti tällaisten muodollisten oikeusturvatakeiden lisäämistä lainsäädäntöön ennaltaehkäisevinä toimenpiteinä suojaamaan mahdollisia tuomioistuinten riippumattomuutta vastaan kohdistettuja poliittisia uhkia, jotka saattavat nousta esiin tulevaisuudessa, jos nykyinen poliittinen ja yhteiskunnallinen kulttuuri sekä oikeuskulttuuri muuttuisivat. Ks. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), The Netherlands – Joint Opinion of the Venice Commission and the Directorate General of Human Rights and Rule of Law (DG1) of the Council of Europe on Legal Safeguards of the Independence of the Judiciary from the Executive Power, CDL-AD(2023)029, 11.10.2023 (Joint Opinion on the Netherlands), s. 21.

75. Ks. <https://oikeusministerio.fi/-/tyo-oikeuslaitoksen-riippumattomuuden-eteen-jatkuu> (viirailtu 28.7.2024).

Oikeuskirjallisuudessa Koulu ja muut ovat nostaneet esiin varsin relevantin havainnon siitä, että suomalaisen tuomarivalintalautakunnan tekemissä nimityksissä on hämmästyttävän systemaattisesti asetettu etusijalle ne hakijat, joilla on ollut tuomioistuintausta, mikä johtaa helposti sisäpiiriläisyyteen ja tuomarinnan sulkeutuneisuuteen.⁷⁶ Tämä on tietysti tietynlainen epäkohta, joka seuraa kolikon toisena puolena siitä, että järjestelmä on pyrkinyt varmistamaan oman riippumattomuutensa. Vaikka esimerkkejä tietynlaisesta suosimisesta tuomarivalintalautakunnassa varmasti esiintyy, en kuitenkaan näkisi tätä kovin mustavalkoisena ongelmana, sillä esimerkkejä toisenlaisestakin suhtautumisesta on ollut havaittavissa käytännön nimitystilanteissa. Suurempi epäkohta sen sijaan näyttäisi olevan määräaikaisten tuomarien nimitysmenettely, johon siirryn seuraavaksi.

3.1.2. Toimikauden pituus

Toisekseen tuomioistuinten riippumattomuutta on arvioitu tuomareiden toimikauden pituuden kannalta. Toimikausien tulee olla riittävän pitkiä, jotta tuomioistuinta voidaan pitää riippumattomana. Venetsian toimikunnan mukaan toimikausien määräaikaisuus tai uudistettavuus saattaa johtaa tuomarien riippuvuuteen siitä viranomaisesta, joka on nimittänyt heidät tai jolla on toimivalta nimittää heidät uudelleen.⁷⁷

EIT on käsitellyt myös useita tällaisia tapauksia. Se on yleisesti katsonut, että tuomioistuinten riippumattomuuden tae on se, että sen jäsenet on nimitetty riittävän pitkiksi toimikausiksi ja että nämä ovat erottamattomia toimikautensa aikana. Kuitenkaan se, että lainsäädäntö ei tunne muodollista virassapysymisoikeutta, ei itsessään merkitse tuomioistuimen riippumattomuuden loukkausta, mikäli se on tosiasiaa tunnustettu ja muut oikeusturvatakeet ovat olemassa.⁷⁸

EIT:n oikeuskäytännöstä ei voida kuitenkaan johtaa mitään sääntöä siitä, mikä olisi toimikauden minimiaika, jotta tuomioistuin voitaisiin katsoa vielä riippumattomaksi. Esimerkiksi tapauksessa *Le Compte, Van Leuven ja De Meyere v. Belgia* EIT katsoi, että kuuden vuoden määräaikaisuus oli tarpeeksi pitkä.⁷⁹ Jopa lyhyempiä toimikausia on hyväksytty, jos ne ovat koskeneet hallinto- tai kurinpitotuomioistuimia. Tapauksessa *Campbell ja Fell v. Yhdistynyt kuningaskunta* EIT hyväksyi kurinpitotuomioistuimen jäsenen toimikaudeksi kolme vuotta, sillä jäsenille ei maksettu palkkaa ja siksi saattoi olla vaikeaa löytää hakijoita pidemmäksi ajaksi.⁸⁰ Yleisten tuomioistuinten osalta EIT:n oikeus-

76. Koulu – Koulu – Koulu 2019, s. 141, 147.

77. Oikeusvaltion tarkistuslista, s. 20, kohta 76.

78. EIT *Sacilor Lormines v. Ranska* 9.11.2006, kohta 67 ja EIT *Luka v. Romania* 21.7.2009, kohta 44.

79. EIT *Le Compte, Van Leuven ja De Meyere v. Belgia* 23.6.1981, kohdat 55–57.

80. EIT *Campbell ja Fell v. Yhdistynyt kuningaskunta* 28.6.1984, kohta 80.

käytännössä on hyväksytty elinikäiset nimitykset samoin kuin määräaikaiset nimitykset, mutta neljän vuoden uusittavissa olevaa nimitystä EIT piti kyseenalaisena.⁸¹

Tuomareiden toimikauden pituutta on sivuttu tuomioistuinlain esitöissä. Hallituksen esityksessä 7/2016 vp on katsottu, että tuomari voidaan riippumattomuutta vaarantamatta nimittää myös määräajaksi ainakin silloin, kun toimikausi on riittävän pitkä ja tuomarin virassapysymisoikeus on taattu. Myöskään päällikkötuomareiden johtamistehtävän määräaikaisuuden ei ole katsottu olevan ongelma tuomarin riippumattomuuden kannalta, jos tuomarilla on perustuslaissa turvattu virassapysymisoikeus.⁸² Määräaikaisuuden problematiikkaa on esitöissä käsitelty lähinnä määräaikaisten päällikkötuomarien osalta, jolloin vaihtoehtoina päällikkötuomarin toimikaudeksi ovat olleet joko viiden tai seitsemän vuoden toimikaudet. Suomessa määräaikaiset tuomarinimitykset ovat kuitenkin muidenkin kuin päällikkötuomareiden osalta arkipäivää ja monissa tapauksissa tuomareiden määräaikaisuudet voivat olla hyvinkin paljon lyhyempiä kuin esitöissä mainitut viiden tai seitsemän vuoden toimikaudet. On varsin tavallista nimittää tuomareita esimerkiksi vuoden määräaikaisuuksiin tai jopa huomattavasti lyhyemmiksi ajoiksi.⁸³ Tämä ei näyttäisi olevan linjassa Venetsian toimikunnan periaatteiden ja EIT:n oikeuskäytännön kanssa. Tietääkseni EIT:ssä ei ole kuitenkaan ollut tällaisia asioita vireillä Suomen osalta eikä EIT ole antanut yhtään tällaista loukkaustuomiota Suomea kohtaan.

Määräaikaisiin tuomarinimityksiin sisältyy riski siitä, että tuomioistuimen riippumattomuus vaarantuu. Tämä riski on ymmärretty myös tuomioistuinlain säätämismvaiheessa, sillä lain esitöissä on tunnistettu se, että tuomarin määräaikaisiin virkasuhteisiin voi liittyä tuomarin asemaa koskevia perustuslaillisia ongelmia, etenkin kun määräaikaisuus on lyhytaikainen.⁸⁴ Toisaalta määräaikaisen tuomarin virassapysymisoikeus sinä aikana, joksi hänet on nimitetty, on sama kuin vakinaisella tuomarilla. Määräaikaisen tuomarin virkasuhteen aikana tuomioistuinten riippumattomuus ei siis välttämättä vaarannu vaan ongelmaksi muodostuu lähinnä se, että määräaikainen tuomari joutuu yhä uudelleen kilpailemaan viroista tai virkasuhteista suhteessa nimittävään tahoon, mikä saattaa tehdä hänen asemastaan riippumattomuuden kannalta haavoittuvaisen. Tuomioistuinlain esitöissä on kuitenkin katsottu, ettei määräaikaisten tuomareiden tarvetta voida ainakaan lyhyellä aikavälillä poistaa kokonaan.⁸⁵ Tämä on tuo-

81. EIT *Incal v. Turkki* 9.6.1998, kohta 68.

82. HE 7/2016 vp, kohta 3.1.2.

83. *Koulu – Koulu – Koulu* 2019, s. 150. Kirjoittajat toteavat, että Suomessakin on ollut tavallista, että tuomari tekee työtään lyhytaikaisten, monesti muutaman kuukauden määräaikaisuuksina vähintään kymmenen, toisinaan jopa toista kymmentä vuotta ja että vasta sen jälkeen hän saa ensimmäisen vakinaisen virkanimityksen.

84. HE 7/2016 vp, kohta 3.3.4.

85. HE 7/2016 vp, kohta 3.3.4.

mioistuinten todellisuus huomioon ottaen hyvinkin totta eikä määräaikaishuomiosista luopuminen ole myöskään ongelmatonta. Mikäli tuomioistuinlaitokseen ei voitaisi palkata tuomareita lyhyemmille ajanjaksoille, vaarana on muun muassa se, että jutturuuhkat saattavat kasvaa, jos lisäresurssien saaminen estyy. Tämä saattaisi johtaa oikeudenkäyntien keston pitenemiseen, mikä itsessään on EIS 6 artiklassa suojattu ihmisoikeus ja jonka osalta on runsaasti EIT:n oikeuskäytäntöä. Tuomareiden toimikauden pituus on siis riippumattomuuden näkökulmasta visainen ongelma, johon ei ole olemassa helppoa ratkaisumallia.

3.1.3. Tuomarien kurinpitotoimet ja erottaminen

Tuomioistuinten riippumattomuutta on arvioitu myös tuomarien kurinpitotoimien ja erottamisen kannalta. Tuomarin virassapysymisoikeus toimikauteen on liitännäinen tuomioistuimen riippumattomuuteen vaikuttava tekijä. Se edellyttää, että joko laki tai oikeuskäytäntö suojelee tuomioistuimen jäseniä erottamiselta heidän toimikautensa aikana.

Venetsian toimikunnan mukaan erottamista koskeva lainsäädäntö saattaa kannustaa peiteltyihin seuraamuksiin.⁸⁶ Toimikunnan mukaan kurinpitoseuraamuksiin johtavat rikkomukset ja niiden oikeudelliset seuraukset olisi määriteltävä selvästi lainsäädännössä. Kurinpitojärjestelmän olisi täytettävä oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimukset siten, että asia käsitellään oikeudenmukaisesti ja ratkaisuun voi hakea muutosta.⁸⁷ Vaikka tuomarin siirtäminen toiseen tuomioistuimeen ilman hänen suostumustaan voi joissakin tapauksissa olla laillinen seuraamus, sitä saatetaan käyttää myös eräänlaisena poliittisena keinona, joka on lavastettu seuraamukseksi. Tällainen siirto on kuitenkin periaatteessa oikeutettu, kun se tehdään instituution perustellun uudelleenorganisoinnin yhteydessä.⁸⁸

EIT on oikeuskäytännössään käsitellyt myös tuomareiden kurinpitoasioita ja erottamista. EIT ei ole edellyttänyt, että tuomareiden virassapysymisoikeus olisi kirjattu lakiin, vaan tosiasiallista taetta siitä on pidetty riittävänä.⁸⁹ Virassapysymisoikeuden vastaista ei ole myöskään tuomioistuimen jäsenen siirtäminen toiseen tehtävään.⁹⁰ Samoin EIS 6 artiklan mukainen on myös järjestelmä, jossa tuomarit voidaan erottaa.⁹¹ Tuomarin erottamisen tehtävästään tulee kuitenkin

86. Oikeusvaltion tarkistuslista, s. 20, kohta 77.

87. Oikeusvaltion tarkistuslista, s. 20, kohta 78. Ks. myös Taras Pashuk, *Disciplinary Liability of a Judge for a Legal Error – A Threat to Judicial Independence?*, s. 345–357 teoksessa Paulo Pinto de Albuquerque – Krzysztof Wojtyczek (eds), *Judicial Power in a Globalized World – Liber Amicorum Vincent de Gaetano*. Springer 2019.

88. Oikeusvaltion tarkistuslista, s. 21, kohta 80.

89. EIT Campbell ja Fell v. Yhdistynyt kuningaskunta 28.6.1984, kohta 80 ja EIT Eccles ja muut v. Irlanti (päätös) 9.12.1988.

90. EIT Sutter v. Sveitsi (päätös) 1.3.1979.

91. Tapauksessa EIT Engel ja muut v. Alankomaat 8.6.1976 EIT näyttää ajatelleen, ettei tämä seikka vaikuttanut tuomioistuimen riippumattomuuteen. Sen sijaan tapauksessa EIT Brudnicka ja

tapahtua syistä, jotka eivät saata tuomioistuimen puolueettomuutta kyseenalaiseksi, ja menettelyn tulee tapahtua oikeusvaltion periaatteiden mukaisesti puolueettomassa menettelyssä.⁹²

Tapauksessa *Baka v. Unkari* EIT totesi loukkauksen, kun tuomarin erottaminen ja hänen tuomioistuimeen pääsynsä estäminen perustuivat uuteen lakiin, joka oli laadittu soveltumaan juuri kyseiseen eräitä lainsäädäntöhankkeita kritisoineeseen ja korkeimman oikeuden presidenttinä toimineeseen valittajaan. Lain ei todettu olleen laillisuus- ja oikeusvaltioperiaatteiden mukainen.⁹³ Slovakiaa koskevassa tapauksessa *Paluda* EIT totesi olevan nykyisin yhä tärkeämpää, että tuomarin erottamismenettelyssä toteutuu prosessuaalinen oikeudenmukaisuus. Korkeimman oikeuden tuomari oli määrätty kurinpitorangeistuksena pidettäväksi virantoimituksesta korkeimman oikeuden presidentin puheenjohtolla toimivan toimielimen päätöksellä, vaikka kurinpitotoimen syynä oli nimenomaisesti ollut tuomarin presidenttiin kohdistama kritiikki. Tuomaria ei ollut myöskään kuultu menettelyssä, eikä hänellä ollut ollut mahdollisuutta saattaa asiaa tuomioistuimen tai muun puolueettoman toimielimen tutkittavaksi.⁹⁴ Tapauksessa *Oleksandr Volkov v. Ukraina* oli kyseessä korkeimman oikeuden tuomarin ja sotilastuomioistuimen presidentin erottaminen parlamentaarisen hallinnollisen toimielimen (High Council of Justice) esityksestä. Tämä toimielin ei täyttänyt riippumattoman ja puolueettoman tuomioistuimen vaatimuksia, sillä toimielimessä tuomarit olivat vähemmistössä, siihen kuului muun muassa syyttäjätahon edustaja ja asian ratkaisseet tuomarit olivat itse saman elimen kurinpitovallan alaisia. Lisäksi päätettäessä asiasta lopullisesti parlamentissa ratkaisutapaan liittyi huomattavia puutteita, kuten esimerkiksi se, että läsnä olevat parlamentin jäsenet saivat äänestää myös poissaolevien puolesta. Tapauksessa todettiin EIS 6 artiklan loukkaus.⁹⁵ Myöskään lustratio-oikeudenkäyntiä koskevassa tapauksessa *Ivanovski v. entinen Jugoslavian tasavalta Makedonia* pe-

muut v. Puola 3.3.2005, kohta 41, tällä seikalla näyttäisi olleen vaikutusta siihen, että asiassa todettiin EIS 6 artiklan loukkaus.

92. EIT *Mitrinovski v. entinen Jugoslavian tasavalta Makedonia* 30.4.2015, kohta 46.

93. EIT *Baka v. Unkari* [suuri jaosto] 23.6.2016, kohdat 112–122. Ks. myös Linos-Alexandre Sicilianos, *The Subjective Right of Judges to Independence – Some Reflexions on the Interpretation of Article 6, Para. 1 of the ECHR*, s. 547–557 teoksessa Paulo Pinto de Albuquerque – Krzysztof Wojtyczek (eds), *Judicial Power in a Globalized World – Liber Amicorum Vincent de Gaetano*. Springer 2019, s. 550–551, 555. Ks. myös EIT *Erményi v. Unkari* 22.11.2016.

94. EIT *Paluda v. Slovakia* 23.5.2017, kohdat 45–55. Ks. myös Hirvelä – Heikkilä 2021, s. 206.

95. EIT *Oleksandr Volkov v. Ukraina* 9.1.2013, kohdat 114–130. Ks. myös Kevin Aquilina, *The Independence of the Judiciary in Strasbourg Judicial Disciplinary Case Law – Judges as Applicants and National Judicial Councils as Factotums of Respondent States*, s. 1–32 teoksessa Paulo Pinto de Albuquerque – Krzysztof Wojtyczek (eds), *Judicial Power in a Globalized World – Liber Amicorum Vincent de Gaetano*. Springer 2019; Lize R Glas, *European Convention on Human Rights*. Netherlands Quarterly of Human Rights 31(2) 2013, s. 210–216, 211–212 ja Arman Zrvandyan, *Casebook on European Fair Trial Standards in Administrative Justice*. Council of Europe Publishing 2016, s. 55–57.

rustuslakituomioistuimen presidentin erottaminen ei ollut tapahtunut riippumattomassa oikeudenkäynnissä, sillä pääministeri oli julkisessa lausunnossaan painostanut tuomioistuinta.⁹⁶

Tapauksessa *Urban v. Puola* EIT totesi, että tuomioistuinharjoittelua suorittavan asessorin toimiminen tuomarina ei täyttänyt riippumattoman tuomioistuimen vaatimuksia. Perusteena olivat nimittämiseen ja virassapysymiseen liittyvät seikat. Puolassa oikeusministeri nimitti ja erotti asessorit ja heidät voitiin erottaa milloin tahansa kesken harjoittelukauden. Tapauksessa oli merkitystä myös sillä, että maan perustuslakituomioistuin oli jo katsonut, ettei riippumattomuusvaatimus täyttynyt tuomioistuinharjoittelua suorittavien asessorien tapauksessa.⁹⁷

Suomen perustuslain 103 §:n mukaan tuomaria ei voida julistaa virkansa menettäneeksi muutoin kuin tuomioistuimen tuomiolla. Häntä ei saa myöskään ilman hänen suostumustaan siirtää toiseen virkaan, ellei siirto aiheudu tuomioistuinlaitoksen uudelleen järjestämisestä. Muilta osin tuomarin riippumattomuutta turvaavasta virassapysymisoikeudesta säädetään tuomioistuinlain 16 luvussa.⁹⁸ Tuomioistuinlain 16 luvun 2 §:n mukaan tuomari on velvollinen eroamaan tuomarin virasta, jos hän on sairauden, vian tai vamman vuoksi menettänyt työkykynsä. Jos työkykynsä menettänyt tuomari ei itse hae eroa, tuomarille annettavasta erosta päättää tuomioistuin. Erottamisesta päättää tilanteesta riippuen hovioikeus, korkein oikeus tai korkein hallinto-oikeus. Hovioikeuden osalta on vielä olemassa valitusmahdollisuus korkeimpaan oikeuteen.⁹⁹

Suomessa virassapysymisoikeus näyttäytyy varsin vahvana eikä tuomarin erottamista työkyvyn menettämisen perusteellakaan tapahtune kovin usein. EIT:hen on päätyntä vain yksi suomalainen juttu, jossa kyse oli juuri tällaisesta erottamistilanteesta, mutta EIT:ssä asiassa oli kyse ainoastaan enää oikeudenkäynnin kestosta.¹⁰⁰

3.1.4. *Takeet ulkopuolisen painostuksen torjunnasta*

Tuomarin erottaminen tehtävästään voi olla yksi ulkopuolisen painostuksen muodoista, mutta myös muita painostuskeinoja tuomareita kohtaan voidaan käyttää esimerkiksi määrärahojen muodossa.

96. EIT *Ivanovski v. entinen Jugoslavian tasavalta Makedonia* 21.1.2016, kohdat 147–150.

97. EIT *Henryk Urban ja Ryszard Urban v. Puola* 30.11.2010, kohdat 46–54. Ks. myös Karen Reid, *A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights*. Sweet & Maxwell/Thomson Reuters 2019, s. 215.

98. Tuomioistuinlain 1 luvun 6 §.

99. Tuomioistuinlain 23 luvun 4 §.

100. EIT *G. v. Suomi* 27.1.2009 (EIS 6 artiklan loukkaus oikeudenkäynnin keston osalta). Ks. myös Satu Heikkilä, *From Final Judgment to Final Resolution – Effectiveness of the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights in Finland*. Wolf Legal Publishers 2019, s. 318.

Venetsian toimikunnan mukaan resurssien riittävyys on tärkeää varmistettaessa oikeuslaitoksen riippumattomuutta valtion laitoksista ja yksityisistä tahtoista siten, että oikeuslaitos voi hoitaa tehtävänsä rehellisesti ja tehokkaasti ja näin edistää yleisön luottamusta oikeuteen ja oikeusvaltioon. Toimeenpanoelimen toimivalta karsia oikeuslaitoksen määrärahoja on yksi esimerkki tavoista, joilla oikeuslaitoksen resursseihin saatetaan kohdistaa asiatoista painetta.¹⁰¹ Myöskään ylin syyttäjänvirasto ei saa puuttua tuomioistuimissa käsiteltäviin asioihin oman rikoslainkäyttöroolinsa ulkopuolisissa asioissa esimerkiksi siten kuin Venäjän tsaarin- ja neuvostovallan aikaisessa prokuratura-mallissa toimittiin. Tällainen toimivalta kyseenalaistaisi oikeuslaitoksen toiminnan ja uhkaisi sen riippumattomuutta.¹⁰²

Samoin EIT on oikeuskäytännössään tuominnut tuomareihin kohdistuvat ulkopuoliset painostukset. Se on muun muassa edellyttänyt, että tuomioistuimen jäsenet eivät ota ratkaisutoimintaan liittyvissä asioissa vastaan määräyksiä toimeenpanovalta.¹⁰³ Toimeenpanovalta voi kuitenkin antaa yleisiä tuomioistuimen toimintaan liittyviä suuntalinjoja, mikäli ne eivät käytännössä ole määräyksiä siitä, miten jotkut tietyt asiat pitää ratkaista.¹⁰⁴ Esimerkiksi toimeenpanovalle annettua armahdusvaltaa ei saa käyttää niin, että se loukkaisi tuomiovallan käyttämistä. Myös tuomioistuimen tuomioneuvotteluiden salassa pitäminen on omiaan estämään ulkopuolelta tulevaa painostusta.¹⁰⁵ EIT:n mukaan tuomioistuinten riippumattomuus edellyttää myös, että tuomareita ei tuomioistuimen sisällä määrätä tai painosteta toisten tuomareiden tai niiden, joilla on tuomioistuimessa hallinnollisia velvollisuuksia, kuten tuomioistuinten laamannien, ylituomarien tai osaston johtajien, taholta.¹⁰⁶

Suomessa tuomioistuinten riippumattomuuteen ei kohdistu ulkopuolista painostusta ainakaan syyttäjälaitoksen puuttumisen muodossa, sillä ajatuskin tästä on suomalaiselle oikeusjärjestykselle vieras. Myöskään ulkopuolisia tuomioistuimen toimintaan liittyviä määräyksiä ei Suomessa anneta, ja myös tuomioistuinlaitoksen sisällä sisäisten suuntalinjojen ja ohjeiden antaminen koetaan Suomessa kielletyksi. Myös tuomioistuimen sisällä tapahtuvan painostuksen täytyy käsitykseni mukaan olla harvinaista. Ehkä tavallisimmat riippuvuuteen

101. Oikeusvaltion tarkistuslista, s. 21, kohta 83.

102. Oikeusvaltion tarkistuslista, s. 21, kohta 83.

103. Tapauksessa EIT Sramek v. Itävalta 22.10.1984, kohta 38, tämä vaatimus oli kirjattu lakiin, kun taas tapauksessa EIT Campbell ja Fell v. Yhdistynyt kuningaskunta 28.6.1984, kohta 79, riittävää oli, että tällainen käytäntö oli olemassa.

104. EIT Campbell ja Fell v. Yhdistynyt kuningaskunta 28.6.1984, kohta 79 ja EIT Sovtransavto Holding v. Ukraina 25.7.2002, kohta 80.

105. EIT Sutter v. Sveitsi (päätös) 1.3.1979.

106. EIT Agrokompleks v. Ukraina 25.7.2013, kohta 137 ja EIT Parlov-Tkalčić v. Kroatia 22.12.2009, kohta 86.

vaikuttavat uhkatekijät Suomessa ovat määrärahat, joiden määrästä neuvotellaan vuosittain, sekä tuomarikuntaan mahdollisesti kohdistuvat säästötoimenpiteet.

Erään potentiaalisen kanavan ulkopuoliselle painostukselle saattaisi muodostaa myös se, että Suomessa tuomioistuinten lautamiehet ovat poliittisesti nimitettyjä. Van Dijk on pannut merkille sen, ettei maallikkotuomareiden riippumattomuus ole sama asia kuin ammattituomareiden, sillä edelliset ovat tietyllä tavalla riippuvaisia jälkimmäisten ammattitaidosta.¹⁰⁷ Juristiliitto on myös kiinnittänyt asiaan huomiota oikeusvaltio-ohjelmassaan sekä vaatinut lautamiesjärjestelmän lakkauttamista välittömästi tuomioistuinten riippumattomuutta vaarantavana tekijänä.¹⁰⁸

3.1.5. Yleinen käsitys oikeuslaitoksen riippumattomuudesta ja puolueettomuudesta

Edellä mainitut seikat koskevat ennen kaikkea yleistä käsitystä oikeuslaitoksen riippumattomuudesta. Venetsian toimikunnan oikeusvaltion tarkistuslistalla on mainittu myös, että syyttäjien näkemyksen suosiminen on yksi esimerkki riippumattomuuden puuttumisesta, jota saattaa pahentaa entisestään ”vääristä” ratkaisuisia johtuvien seuraamusten mahdollisuus. Toimikunnan mukaan myös oikeudenmukainen ja riittävä palkkaus on käytännön näkökohta, joka liittyy oikeuslaitoksen taloudelliseen itsenäisyyteen. Se on keino estää korruptiota, joka voi vaarantaa oikeuslaitoksen riippumattomuuden paitsi suhteessa muihin hallinnonaloihin myös suhteessa yksilöihin.¹⁰⁹ Toimikunnan mukaan myös oikeuslaitoksen puolueettomuus on varmistettava sekä käytännössä että lainsäädännössä. Yleinen käsitys voi auttaa arvioimaan, onko oikeuslaitos käytännössä puolueeton. Varallisuusilmoitukset ovat keino torjua korruptiota, koska ne voivat tuoda esiin eturistiriitoja ja mahdollisesti johtaa epätavallisten tulojen selvittämiseen.¹¹⁰

EIT:n oikeuskäytännössä on katsottu, että ei riitä pelkästään se, että oikeus toteutuu, vaan sen toteutumisen on myös oltava nähtävissä (”justice must not only be done, it must also be seen to be done”).¹¹¹ Näin ollen tuomioistuinten ei tule ainoastaan olla riippumattomia vaan niiden on myös näytettävä riippumattomilta.¹¹² Yleensä perusteltu syy epäillä riippumattomuutta on olemassa,

107. Frans van Dijk, *Perceptions of the Independence of Judges in Europe – Congruence of Society and Judiciary*. Springer International Publishing AG 2021, s. 59.

108. Juristiliiton oikeusvaltio-ohjelma 2023–2027, s. 9.

109. Oikeusvaltion tarkistuslista, s. 21, kohta 85.

110. Oikeusvaltion tarkistuslista, s. 22–23, kohta 89.

111. Ks. esim. EIT *De Cubber v. Belgia* 26.10.1984, kohta 26; EIT *Micallef v. Malta* 15.10.2009, kohta 98 ja EIT *Oleksandr Volkov v. Ukraina* 9.1.2013, kohta 106.

112. Michail N. Pikramenos, *Public Confidence and the Judiciary in a Democratic Society*, s. 417–426 teoksessa Robert Spano (ed.), *Fair Trial: Regional and International Perspectives*,

mikäli tälle epäilylle on olemassa objektiivinen peruste. EIT on todennut, että esimerkiksi rakenteellisen riippumattomuuden puute on oikeutetusti perusteltu syy epäillä tuomioistuimen riippumattomuutta.¹¹³ Toisaalta mitään ongelmaa ei ole, jos EIT katsoo, että ”objektiivinen tarkkailija” ei näkisi asiassa huolenaihetta.¹¹⁴ EIT on esimerkiksi pitänyt armeijaan kuuluvan tuomarin osallisuutta tavallisissa rikosjutuissa ongelmallisena, koska sotilastuomarit ovat armeijan kurinpidon alaisia.¹¹⁵ Vielä ongelmallisempaa on ollut syytteiden ajaminen siiviiliä vastaan sotilastuomioistuimessa muissa kuin aivan erityisissä tilanteissa.¹¹⁶ Samoin poliisin toimiminen juryn jäsenenä (lautamiehenä) etenkin tapauksessa, jossa todistajana oli tuomioistuimen jäsenen entinen työtoveri, ei täyttänyt EIS 6 artiklan vaatimuksia.¹¹⁷

Suomessa ulkopuolisesta painostuksesta ei näyttäisi olevan merkkejä. Tuomioistuimissa on esimerkiksi käytössä sidonnaisuuksien ilmoitusjärjestelmä, johon tuomarit ilmoittavat omat sidonnaisuutensa¹¹⁸, ja tällä järjestelmällä voidaan katsoa olevan korruptiota estävä vaikutus. Ainoat tässä yhteydessä epävarmuutta aiheuttavat asiat ovat määrärahat ja mahdolliset säästötoimenpiteet, joilla voidaan katsoa olevan välillistä vaikutusta tuomioistuinten riippumattomuuteen. Tosin ainakin viimeisimpien tietojen mukaan tuomioistuinlaitos on saanut merkittävää lisärahoitusta vuosille 2024–2028¹¹⁹ eivätkä myöskään tällä hetkellä kaavailnut säästötoimenpiteet näyttäisi kohdistuvan tuomioistuinlaitokseen.¹²⁰ Komission raportin mukaan yleinen näkemys Suomen oikeuslaitoksen riippumattomuudesta on sekä yritysten että kansalaisten vakiintuneen käsityksen mukaan hyvä ja se on pysynyt samalla tasolla vuodesta toiseen. Van Dijk

Liber Amicorum Linos-Alexandre Sicilianos. Anthemis 2020.

113. EIT Findlay v. Yhdistynyt kuningaskunta 25.2.1997, kohta 72 ja EIT Whitfield ja muut v. Yhdistynyt kuningaskunta 12.4.2005, kohta 45.
114. EIT Clarke v. Yhdistynyt kuningaskunta (päätös) 25.8.2005.
115. EIT Incal v. Turkki 9.6.1998, kohta 72. Tapauksessa EIT Öcalan v. Turkki [suuri jaosto] 12.5.2005, kohta 118, ei riittänyt edes se, että tuomioistuimen sotilasjäsen vaihdettiin siiviili-jäseneen kesken prosessin.
116. EIT Ergin v. Turkki (nro 6) 4.5.2006, kohta 54 ja EIT Martin v. Yhdistynyt kuningaskunta 24.10.2006, kohdat 44–45.
117. EIT Hanif ja Khan v. Yhdistynyt kuningaskunta 20.12.2011, kohdat 148–150.
118. Tuomioistuinlain 11 luvun 12 § (päällikkötuomarit ja vakinaiset tuomarit) ja 12 luvun 5 § (määräaikaiset tuomarit).
119. Tuomioistuinvirasto, Tuomioistuinlaitokselle merkittävää lisärahoitusta. Tuomioistuinviraston verkkosivut osoitteessa <https://tuomioistuinvirasto.fi/fi/index/ajankohtaista/tiedotteet/ja-uutiset/2023/tuomioistuinlaitoksellemerkittavaalisarahoitusta.html> (vierailtu 1.8.2024).
120. Valtioneuvosto, Pääministeri Orpon hallituksen kehysriihi 15.–16.4.2024 – Pöytäkirjamerkinnot. Valtioneuvoston verkkosivut osoitteessa <https://valtioneuvosto.fi/document-s/10616/199806183/P%C3%B6yt%C3%A4kirjamerkinn%C3%A4t,+hallituksen+neuvottelu+julkisen+talouden+suunnitelmasta+16.4.2024.pdf/7450476c-5a95-f61b-f172-039ade986690/P%C3%B6yt%C3%A4kirjamerkinn%C3%A4t,+hallituksen+neuvottelu+julkisen+talouden+suunnitelmasta+16.4.2024.pdf?t=1713270270062>, s. 4, (vierailtu 1.8.2024).

on todennut, että oikeuslaitoksen politisoituminen on todennäköistä silloin, kun luottamus siihen on alemmalla tasolla kuin luottamus julkishallintoon tai alueellisiin tai paikallisiin virkamiehiin. Vaaravyöhykkeessä on tällöin hänen mukaansa Puolan lisäksi myös Bulgaria, Slovakia, Belgia, Slovenia ja Liettua.¹²¹ Suomen osalta näin ei ole, eikä Suomen tapauksessa voida siis puhua laajamittaisesta epäluottamuksesta tuomioistuinlaitosta kohtaan tälläkään perusteella.

3.2. Yksittäisten tuomareiden riippumattomuus ja puolueettomuus

Oikeuslaitoksen riippumattomuuden ja puolueettomuuden lisäksi merkitystä on myös yksittäisten tuomareiden riippumattomuudella ja puolueettomuudella.

Venetsian toimikunnan oikeusvaltion tarkistuslistan mukaan yksittäisten tuomarien riippumattomuus valtion lainsäädäntöelimestä ja erityisesti toimeenpanoelimestä on varmistettava samoin kuin oikeuslaitoksen riippumattomuus näistä. Mahdollisuuden hakea tuomioistuinten ratkaisuihin muutosta ylemmässä tuomioistuimessa on oltava ainoa keino arvioida sitä, miten tuomarit soveltavat lakia. Tuomarit eivät saa olla tuomarikollegojensa valvottavana eivätkä varsinkaan esimerkiksi virkamiesten käyttämän hierarkkisen toimeenpanovallan alaisena. Tällainen valvonta olisi ristiriidassa tuomarien yksilöllisen riippumattomuuden kanssa ja loukkaisi siten oikeusvaltioperiaatetta.¹²²

Toimikunta toteaa lisäksi, että laillisen tuomarin takaamisessa voidaan nähdä kaksi ulottuvuutta. Toinen ulottuvuus liittyy tuomioistuimeen kokonaisuutena ja toinen kutakin asiaa käsittelevään yksittäiseen tuomariin tai tuomarikokoonpanoon. Ei riitä, että pelkästään kussakin asiassa toimivaltainen tuomioistuin (tai tuomioistuinlinja) määrätään ennalta. Ennalta on määrättävä myös se järjestys, jossa asiat jaetaan yksittäisten tuomarien (tai tuomarikokoonpanojen) käsiteltäväksi tuomioistuimessa, eli tämän järjestyksen on perustuttava yleisiin objektiivisiin periaatteisiin.¹²³

Euroopan ihmisoikeussopimus edellyttää tuomareilta sekä objektiivista että subjektiivista puolueettomuutta. EIT onkin monessa tapauksessa ottanut kantaa yksittäisten tuomareiden objektiiviseen ja subjektiiviseen puolueettomuuteen ja todennut niissä puutteita. Suomalaisiakin juttuja on ratkottu EIT:ssä. Näistä mainittakoon tapaukset Puolitaival ja Pirttiaho v. Suomi, joka koski tilannetta, jossa tuomari oli viisi vuotta aikaisemmin ollut valittajan vastapuolen asiamie-

121. Van Dijk 2021, s. 86.

122. Oikeusvaltion tarkistuslista, s. 22, kohdat 86–87.

123. Oikeusvaltion tarkistuslista, s. 22, kohta 88.

henä muuta siviiliasiaa koskevassa valituksessa¹²⁴, sekä *Timperi v. Suomi*, jossa käräjäoikeuden lautamies oli ollut asianomistajan työntekijä.¹²⁵

Suomessa tuomarien esteellisyydestä on yksityiskohtaisesti säädetty niin oikeudenkäymiskaaren 13 luvussa (441/2001) kuin oikeudenkäynnistä hallintoasioissa annetussa laissa (808/2019). Lainsäädännössä on myös selvästi määriteltä, mikä tuomioistuin on kulloinkin toimivaltainen, ja tuomioistuinten sisällä asiat jaetaan käsiteltäväksi objektiivisten ja läpinäkyvien kriteerien perusteella. Näillä perusteilla ei ole syytä epäillä, että Suomen oikeusjärjestyksessä esiintyisi puutteita, jotka aiheuttaisivat rakenteellista riippuvuutta tai jotka liittyisivät tuomareiden objektiiviseen puolueettomuuteen. Tämän seikan toteaminen, samoin kuin subjektiivisen puolueettomuuden ratkaiseminen, jää kussakin tapauksessa yksittäisen tuomarin harteille.

4. Johtopäätökset

Venetsian toimikunnan oikeusvaltion tarkistuslista on erinomainen työkalu oikeusvaltioperiaatteen jäsentämiseen. Siinä käydään kattavasti läpi oikeusvaltioperiaatteen osatekijöitä sekä annetaan ohjeita kunkin valtion tilanteen arvioimiseksi. Varsinaisesti oikeusvaltioperiaatteen eri osatekijät ovat konkretisoituneet niin Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen kuin Euroopan unionin tuomioistuimen oikeuskäytännössä, jossa periaatetta on sovellettu käytäntöön.

Euroopan neuvoston pääsihteeri totesi viimeisimmässä raportissaan, että tuomioistuinten riippumattomuus on useimmissa jäsenvaltioissa tyydyttävä. Korkeimpien tuomareiden nimitysprosessien depolitisoiminen on kahden viime vuoden aikana kehittynyt positiivisesti monissa jäsenvaltioissa, mutta yhä esiintyy tarvetta suojata tuomareiden nimittämistä, heidän urallaan etenemistä, arviointia ja kurinpitotoimenpiteitä mahdollisen ei-toivottavan vaikuttamisen varalta. Joissakin jäsenvaltioissa esiintyy vakavia uhkia tuomareiden riippumattomuudelle ja suuren yleisön epäluottamus tuomioistuinlaitosta kohtaan on laajamittaista. Yleisesti ottaen tuomareiden nimittämis- ja arviointimekanismit ovat kehittyneet läpinäkyvyyden ja vastuullisuuden osalta, ja monissa maissa on otettu käyttöön uudet eettiset koodistot.¹²⁶

124. EIT *Puolitaival ja Pirttiaho v. Suomi* 23.11.2004, kohdat 49–54. Ks. myös Hirvelä – Heikkilä 2017, s. 485.

125. EIT *Timperi v. Suomi* (päätos) 23.3.2004.

126. State of democracy, human rights and the rule of law, Report of the Secretary General. Council of Europe 2023, s. 8, 18.

Tässä artikkelissa on tarkasteltu oikeusvaltioperiaatetta suomalaisten tuomioistuinten riippumattomuuden ja puolueettomuuden kannalta. Tarkastelunäkökulmana ovat olleet niin oikeuslaitoksen kuin yksittäisten tuomareiden rakenteellinen riippumattomuus ja puolueettomuus. Tarkastelu on pohjautunut nimenomaan oikeusvaltion tarkistuslistaan ja siinä mainittuihin seikkoihin sekä niiden soveltumiseen suomalaiseen yhteiskuntaan.

Johtopäätöksenä voidaan todeta, että vakinaisten tuomarien nimittämisen näkökulmasta nimitysmenettely on suositusten mukainen eikä nimittäminen näyttäisi muutoinkaan perustuvan, ainakaan rakenteellisella tasolla, poliittisiin tai henkilökohtaisiin näkökohtiin. Sen sijaan määräaikaisten tuomarien tilanne Suomessa on ongelmallisempi. Määräaikaisten tuomarien nimitysmenettelyssä ei ole käytössä riippumatonta tuomarinvalintalautakuntaa eivätkä myöskään oikeusturvatakeet ole niin moninaiset kuin vakinaisiin virkoihin nimitettäessä. Lisäksi määräaikaiset tuomarin virkasuhteet voivat myös kestoaltaan olla arveluttavia, varsinkin jos mittapuuksi otetaan EIT:n ratkaisukäytäntö. Kyse ei ole Suomessa mistään poikkeusilmiöstä, sillä Suomessa on varsin tavallista nimitää tuomareita esimerkiksi vuoden määräaikaisuuksiin tai jopa huomattavasti lyhyemmiksi ajoiksi. Tällaisiin nimityksiin sisältyy kuitenkin riski siitä, että tuomioistuimen riippumattomuus vaarantuu.

Vaikka nykytilanne ainakin vakinaisten tuomareiden nimittämisen kannalta on hyvä, tilanne saattaa muuttua, mikäli nykyjärjestelmää muutetaan oikeusvaltioperiaatetta vahingoittavassa hengessä. Koska tuomioistuinten riippumattomuutta ja tuomarinvalintalautakunnan asemaa ei ole nimenomaisesti turvattu Suomen perustuslaissa, voimassa olevaa lainsäädäntöä on suhteellisen helppo muuttaa oikeusvaltioperiaatetta rikkovalla tavalla, jos siihen löytyy riittävä poliittinen tahto. Vaikka Suomessa onkin perinteisesti uskottu oikeusvaltioperiaatteen ja riippumattomuuden toteutumiseen ilman selvästi velvoittavaa normiakin, Venetsian toimikunta on kuitenkin Alankomaiden osalta pitänyt tällaisia epävirallisia normeja riittämättöminä ja suosittanut muodollisten oikeusturvatakeiden lisäämistä lainsäädäntöön ennaltaehkäisevänä toimenpiteenä. Tämä olisi hyvä huomioida myös oikeusministeriön asettamassa riippumattomuustyöryhmässä ja sisällyttää mahdollisiin perustuslakiin tehtäviin lainsäädäntömuutoksiin.

Tuomarien virassapysymisoikeuden ja erottamisen kannalta tilanne Suomessa näyttää hyvältä. Erottaminen on laissa tarkoin säädelty, ja se perustuu aina tuomioistuimen päätökseen. Koska päättävänä tahona on useimmissa tapauksissa joko korkein oikeus tai korkein hallinto-oikeus, valitusmahdollisuus erottamisesta koskee kuitenkin vain hovioikeuden päätöksiä. Tämä on pieni järjestelmässä oleva kauneusvirhe, mutta se ei liene käytännössä kovin tärkeä seikka, sillä näitä asioita tuskin lienee montaa. Myöskään ulkopuolisesta painostuksesta ei Suomessa näyttäisi olevan merkkejä. Ainoat tässä yhteydessä epävarmuutta aiheuttavat asiat ovat määrärahat ja mahdolliset säästötoimenpiteet, joilla voidaan katsoa olevan välillistä vaikutusta tuomioistuinten riippumattomuuteen.

Komission raportin mukaan yleinen käsitys Suomen oikeuslaitoksen riippumattomuudesta on sekä yritysten että kansalaisten vakiintuneen käsityksen mukaan kuitenkin hyvä eikä Suomen osalta voida puhua laajamittaisesta epäluottamuksesta tuomioistuinlaitosta kohtaan.

The rule of law and independent courts and tribunals

SATU HEIKKILÄ, LL.D., Docent, University of Lapland; Administrative Judge,
Helsinki Administrative Court

The Venice Commission's Rule of Law Checklist is an excellent tool for structuring the concept of the rule of law. In addition, the various elements of the principle have been largely concretised in the case-law of the European Court of Human Rights, which has established more detailed practices. Although the latest reports indicate that judicial independence is satisfactory in most Council of Europe Member States and that the depoliticisation of the processes of appointing supreme court judges has developed positively over the last two years, there is still a need to protect the appointment, promotion, evaluation and disciplinary measures concerning judges against possible undesirable influence. In Finland, the appointment procedure for permanent judges is in line with the recommendations of the Venice Commission and does not appear to be based on political or personal considerations at any structural level. On the other hand, the situation in Finland is more problematic for fixed-term judges. The situation in Finland appears to be positive with regard to the right of judges to remain in office and their dismissal, and there does not appear to be any signs of external pressure in Finland either. As far as Finland is concerned, there does not appear to be any question of widespread distrust of the judiciary.

Teknisen ohjeen suoja liikesalaisuusdirektiivin valossa

HAKUSANAT: immateriaalioikeudet, liikesalaisuus, EU-oikeus, tekninen ohje, syrjäyttämisaikutus, EU-oikeuden etusija

1. Johdanto

Suomen uusi liikesalaisuuslaki (595/2018) tuli voimaan 15.8.2018. Lain tavoitteena on panna täytäntöön Euroopan parlamentin ja neuvoston liikesalaisuussien suojaa koskeva direktiivi (liikesalaisuusdirektiivi).¹ Suomen liikesalaisuuslaki sääntelee kuitenkin myös teknisiä ohjeita ja niiden suojaa. Suojamuoto ei perustu liikesalaisuusdirektiiviin. Teknisen ohjeen suoja liittyy liikesalaisuuslain 7 §:n nojalla siihen, että tekninen ohje on uskottu toiselle työn tai tehtävän suorittamista varten tai muutoin liikesuhteessa luottamuksellisesti. Suojamuoto on lähellä liikesalaisuuden suojaa, sillä liikesalaisuussuoja kohdistuu julkistamattomaan eli salaiseen taitotietoon ja liiketoimintatietoon. Tämän artikkelin tarkoituksena on analysoida teknisen ohjeen suojaa suhteessa liikesalaisuusdirektiivin mukaiseen liikesalaisuuden suojaan. Yleisemmällä tasolla artikkelissa analysoidaan myös immateriaalioikeuksien suojamuotojen päällekkäisyystilanteita ja kansallisen ja unionin oikeuden suhdetta kansallisen oikeuden syrjäyttämisaikutuksen (pre-emption) näkökulmasta.

Aikaisemmin sekä liikesalaisuuksien että teknisten ohjeiden suojasta säädettiin sopimattomasta menettelystä elinkeinotoiminnassa annetussa laissa.² Vaikka liikesalaisuusdirektiiviin ei sisälly teknisen ohjeen suojaa koskevia sääntöjä, Suomessa päädyttiin säilyttämään teknisen ohjeen suoja ja antamaan tälle suojamuodolle vastaavat siviilioikeudelliset suojamekanismit kuin mitä liikesalaisuusdirektiivi edellyttää liikesalaisuuksien osalta. Esimerkiksi Tanskassa, jossa

* Ulla-Maija Mylly, OTT, VT, apulaisprofessori, Hanken; akatemiatutkija, Turun yliopisto. Tämä kirjoitus on laadittu Suomen Akatemian rahoittamassa projektissa Dissecting the Trade Secret Chimera in the Era of Data-driven Economy DISTRASEC (338849). Haluan kiittää Lakimies-ai-kakauskirjan referentit arvokkaasta palautteesta.

1. Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi (EU) 2016/943, annettu 8 päivänä kesäkuuta 2016, julkistamattoman taitotiedon ja liiketoimintatiedon (liikesalaisuuksien) suojaamisesta laittomalta hankinnalta, käytöltä ja ilmaisemiselta. EUVL L 157, 15.6.2016, s. 1.
2. Laki sopimattomasta menettelystä elinkeinotoiminnassa 1061/1978.

oli ennen liikesalaisuusdirektiiviä teknisen ohjeen suoja olemassa, päädyttiin liikesalaisuusdirektiiviä implementoitaessa siihen, että suoja poistetaan.³ Suomessa teknisen ohjeen suoja aiheutti lainsäädäntövaiheessa jonkin verran keskustelua.⁴ Oikeustieteellistä keskustelua aiheesta ei kuitenkaan Suomessa ole juuri käyty, vaikka liikesalaisuuslaki ja siihen sisältyvä teknisen ohjeen suoja ovat olleet voimassa jo yli viisi vuotta.⁵ Suomen tapaa implementoida liikesalaisuusdirektiiviä siten, että teknisen ohjeen suoja säilyy, on kuitenkin kriittisesti arvoitu englanninkielisessä kirjallisuudessa.⁶

Säädösvaliikkeen asiakirjoista ei löydy kovin syvällisiä pohdintoja ja perusteluja teknisen ohjeen suojan säilyttämisestä. Hallituksen esityksessä todetaan, että muutettaessa liikesalaisuuksien suojaa direktiivin edellyttämällä tavalla on tarkoituksenmukaista, että teknisen ohjeen suoja muutetaan vastaavalla tavalla. Näin mahdollistetaan se, ettei teknisen ohjeen suojan ja liikesalaisuuksien suojan välillä ole enempää eroja kuin tarpeellista.⁷ Lakivaliokunta taas toteaa, että teknisen ohjeen suoja on käytännössä suuri merkitys sellaisissa tilanteissa, joissa tieto ei täytä liikesalaisuuden määritelmää. Suoja muun muassa mahdollistaa yrityksille luottamuksellisuuden säilyttämisen silloin, kun salassapitosopimus puuttuu. Lakivaliokunta piti suojan sisällyttämistä liikesalaisuuslakiin kannatettavana ja kansallista säännöstä tarpeellisena, vaikkei liikesalaisuusdirektiiviin sisälly tätä suojaa koskevia määräyksiä.⁸ Perustelut lainsäädännön valmisteluvaiheessa on siis kytketty tarkoituksenmukaisuusyyhin ja niihinkin melko ylimalkaisesti. Hallituksen esityksessä taikka muissa lainvalmisteluasiakirjoissa ei pohdita sitä,

3. Niklas Bruun – Jens Schovsbo, *Implementation of the Trade Secrets Directive in the Nordic countries*, s. 85–102 teoksessa Jens Schovsbo – Timo Minssen – Thomas Riis T (eds), *The harmonization and protection of trade secrets in the EU: an appraisal of the EU Directive*. Edward Elgar 2020, s. 89.
4. Lakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä (49/2018 vp) eduskunnalle liikesalaisuuslaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi 8/2018 vp, kohta Tekninen ohje. Talousvaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä (49/2018 vp) eduskunnalle liikesalaisuuslaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi 11/2018 vp, kohta Teknisen ohjeen suoja. Teknisen ohjeen suoja pidettiin tarpeellisena myös useissa eduskunnan valiokuntakäsittelyssä annetuissa asiantuntijalausunnoissa. Lausunnot ovat saatavilla osoitteessa https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/KasittelytiedotValtiopaivaasia/Sivut/HE_49+2018_asiantuntijalausunnot.aspx.
5. Suomeksi aiheesta on selostettu teoksessa Tom Vapaavuori, *Liikesalaisuudet ja salassapitosopimukset*. 3. uud. p. Alma Talent 2019, s. 146–148. Vapaavuoren käytännönläheistä kirjaa käytetään tässä artikkelissa melko laajalti, vaikka kyseessä ei ole varsinainen tieteellinen kirjoitus.
6. Englanninkielisessä kirjallisuudessa Suomen implementaatiosta on kriittisesti kirjoitettu julkaisuissa Bruun – Schovsbo 2020 sekä Jens Schovsbo, *From Smörgåsbord to New Nordic Cuisine: EU Harmonization of Trade Secrets Protection in the Nordic Countries*, s. 254–262 teoksessa Niklas Bruun – Graeme B. Dinwoodie – Marianne Levin – Ansgar Ohly, *Transition and Coherence in Intellectual Property Law. Essays in Honour of Annette Kur*. Cambridge University Press 2021.
7. Hallituksen esitys eduskunnalle liikesalaisuuslaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi 49/2018 vp, s. 53.
8. LaVL 8/2018 vp – HE 49/2018 vp, kohta Tekninen ohje.

onko tämä lainsäädäntöratkaisu liikesalaisuusdirektiivin ja EU-oikeudellisten periaatteiden valossa mahdollinen. Tämä kysymys on kuitenkin noussut esille muutamissa englanninkielisissä oikeustieteellisissä kirjoituksissa, joissa on analysoitu Suomen tapaa implementoida liikesalaisuusdirektiivi sisällyttämällä kansalliseen lakiin myös teknisen ohjeen suoja.⁹

Suomessa Vapaavuori on pitänyt teknisen ohjeen suojaa liikesalaisuussuojaa täydentävänä ja sen kanssa hyvin läheisenä suojamuotona.¹⁰ Suojamuotohan liittyy myös tiedon säilymiseen liiketarkoituksessa luottamuksellisena. Käytännössä teknisen ohjeen suoja vahvistui aikaisemmasta merkittävästi. Erot liikesalaisuuden suojaan ovat nykytilanteessa melko vähäiset, sillä seuraamukset ja väliaikaiset yksityisoikeudelliset oikeussuojakeinot ovat liikesalaisuuslain perusteella samat. Merkittävin ero suojamuotojen välillä on siinä, ettei teknisen ohjeen suojaan liity kannevaatimuksen vanhenemista koskevaa sääntöä, joka puolestaan on liikesalaisuusdirektiivin perusteella sisällytettävä kansalliseen liikesalaisuuden suojaan koskevaan lainsäädäntöön.¹¹ Lisäksi suojan edellytykset ovat merkittävästi vähäisemmät, kun suoja on mahdollinen muun muassa silloin, kun yritys ei ole laatinut salassapitosopimusta. Teknisen ohjeen suoja täydentää siten merkittävästi liikesalaisuussuojaa.¹² Teknisen ohjeen suojan limittyminen Euroopan unionin (EU) harmonisoimaan liikesalaisuuden suojaan herättää kysymään, onko suojamuoto EU-oikeuden mukaan lainkaan mahdollinen, kun liikesalaisuusdirektiivin tavoitteena on liikesalaisuuksien suojan ja myös liikesalaisuus käsitteen ja suojan edellytysten harmonisointi.¹³ Onko direktiivin valossa mahdollista antaa samanlaista suoja teknisille ohjeille, jotka eivät täytä liikesalaisuussuojan edellytyksiä?

Tämän johdannon jälkeen artikkelin luvussa 2 arvioidaan erityisesti liikesalaisuussuojan ja teknisen ohjeen suojan välisiä keskinäisiä suhteita vertaamalla suojamuotojen käsitteellistä päällekkäisyyttä sekä tarkastelemalla suojan syntymisen edellytyksiin sisältyviä eroavuuksia. Liikesalaisuuden määritelmän osalta vertailukohdaksi on valittu liikesalaisuusdirektiivin teksti, sillä kansallinen suojamuotoja koskeva liikkumavara määrittyy unionin oikeudesta ja liikesalaisuusdirektiivistä käsin. Artikkelin luvussa 3 tuodaan esiin yleiset EU-oikeudelliset periaatteet, joiden mukaan teknisen ohjeen suoja suhteessa liikesalaisuusdirektiiviin näyttäytyy ongelmallisena. Luvussa 4 analysoidaan kokoavasti aikaisempien lukujen valossa sitä, onko teknisen ohjeen suojan säilyttäminen liikesalaisuusdirektiivin ja EU-oikeudellisten periaatteiden mukaan mahdollista. Analyysin lopputulemana on, että teknisen ohjeen suoja on sisällöllisesti

9. Bruun – Schovsbo 2020 sekä Schovsbo 2021.

10. Vapaavuori 2019, s. 146.

11. Liikesalaisuuslain 7 §:ään sisältyvät viittaukset niihin liikesalaisuuslainsäädännöksiin, jotka koskevat myös teknisiä ohjeita. Näissä ei viitata lain 13 §:n vanhentumisaikaa koskevaan sääntöön.

12. LaVL 8/2018 vp – HE 49/2018 vp, kohta Tekninen ohje.

13. Ks. liikesalaisuusdirektiivin perustelukappale 14.

ristiriidassa liikesalaisuusdirektiivin kanssa eikä teknisen ohjeen suoja siten ole EU-oikeuden syrjäyttämisaikutuksen vuoksi mahdollinen. Luku 5 sisältää pohdintoja tilanteen korjaamiseksi.

2. Liikesalaisuusdirektiivin tavoitteista ja käsitteistä sekä vertailua teknisen ohjeen suojaan

2.1. Liikesalaisuussuojan tavoitteet ja edellytykset

Liikesalaisuusdirektiivillä pyrittiin harmonisoidaan liikesalaisuuksien suoja EU:ssa. Liikesalaisuusdirektiivi on lähtökohdiltaan minimisuojadirektiivi, minkä vuoksi kansallisella tasolla on lähtökohtaisesti mahdollista antaa laajempaa suojaa liikesalaisuuksille.¹⁴ Jo tässä vaiheessa on syytä korostaa, että vahvemman suojan mahdollisuus liittyy nimenomaan liikesalaisuuden vahvempaan suojaan eikä minimidirektiiviluonteesta välttämättä seuraa mahdollisuutta antaa suoja muun tyyppiselle luottamukselliselle tiedolle.¹⁵ Liikesalaisuusdirektiivissä on vielä erikseen sääntöjä, jotka ovat ehdottomia ja joiden osalta liikesalaisuuden suoja ei voi olla kansallisella tasolla myöskään vahvempaa.¹⁶ Tällaisia sääntöjä sisältyy esimerkiksi liikesalaisuusdirektiivin poikkeuksiin, jotka koskevat sananvapautta ja ilmiintajan suoja.¹⁷

Lisäksi liikesalaisuuden määritelmä liikesalaisuusdirektiivissä näyttäytyy EU-oikeuden periaatteiden valossa EU-oikeudellisena itsenäisenä käsitteenä. Vakiintuneen EU-oikeuden oikeuskäytännön mukaan unionin oikeuden sellai-

14. Liikesalaisuusdirektiivin artikla 1(1): ”Jäsenvaltiot voivat Euroopan unionin toiminnasta tehdyn sopimuksen määräysten mukaisesti säätää tässä direktiivissä vaadittua laajemmasta liikesalaisuuksien suojaamisesta laittomalta hankinnalta, käytöltä tai ilmaisemiselta – –.” Koska liikesalaisuusdirektiivillä harmonioidaan vain yksityisoikeudelliset oikeussuojakeinot, on rikosoikeudellisten seuraamusten säätäminen kansallisella tasolla myös edelleen mahdollista. Ks. liikesalaisuusdirektiivin johdantokappale 10.

15. Tämän asian arviointiin palataan tarkemmin luvussa 4, jossa avataan lähemmin sitä, miksi teknisen ohjeen suoja on ongelmallinen EU-oikeudellisten periaatteiden valossa.

16. Liikesalaisuusdirektiivin artikla 1(1).

17. Liikesalaisuussuojaan liittyvistä rajoituksista ja poikkeuksista ks. esimerkiksi Tanya Aplin, *The limits of trade secret protection in the EU*, s. 174–194 teoksessa Sharon Sandeen – Christoph Rademacher – Ansgar Ohly (eds), *Research handbook on information law and governance*. Edward Elgar 2021. Sananvapautta ja ilmiintajan suoja koskevista poikkeuksista ks. Ulla-Maija Mylly, *Freedom of the media and trade secrets in Europe*, s. 193–216 teoksessa Sharon Sandeen – Christoph Rademacher – Ansgar Ohly (eds), *Research handbook on information law and governance*. Edward Elgar 2021. (Mylly 2021a)

sen säännöksen sanamuotoa, joka ei sisällä nimenomaista viittausta jäsenvaltioiden oikeuteen sisältönsä ja soveltamisalansa määrittämiseksi, on tavallisesti tulkittava koko EU:ssa itsenäisesti ja yhdenmukaisesti ja tässä tulkinnassa on otettava huomioon säännöksen asyayhteys ja kyseisellä lainsäädännöllä tavoiteltu päämäärä.¹⁸ Tämän vuoksi artikkelissa tarkastellaan aluksi liikesalaisuuden käsitettä ja myöhemmin analysoidaan täsmällisemmin liikesalaisuusdirektiivin tavoitteita.¹⁹ Koska artikkelin tarkoituksena on arvioida teknisen ohjeen suojan mahdollisuutta suhteessa liikesalaisuusdirektiivin tavoitteisiin ja direktiivissä määritellyn liikesalaisuuden käsitteeseen, liikesalaisuuden käsitettä tarkastellaan pääasiassa sellaisena kuin se on liikesalaisuusdirektiivissä määritelty.

Ennen varsinaisen määritelmän analysointia on arvioitava, minkä tyyppinen tieto voi nauttia suojaa liikesalaisuutena liikesalaisuussuojan varsinaisten edellytysten täytyessä. Tältä osin lähtökohta on laaja. Käytännössä tieto voi olla hyvin monenlaista eikä liikesalaisuusdirektiivi aseta tätä ajatellen rajoituksia. Liikesalaisuusdirektiivin johdantokappaleessa 2 todetaan, että suojaa hyödynnetään hyvin monenlaisten tietojen osalta, jotka ulottuvat teknisestä tietämyksestä aina kaupallisiin tietoihin, kuten tietoihin asiakkaista, toimittajista liiketoimintasuunnitelmista sekä markkinatutkimuksista ja -strategioista. Myös direktiivin johdantokappaleessa 14 todetaan, että ” – on tärkeää ottaa käyttöön yhtenäinen liikesalaisuuden määritelmä, jossa ei aseteta rajoituksia väärinkäytöltä suojattavalle kohteelle”.

Vapaavuori jaottelee liikesalaisuudet teknisiin ja taloudellisiin tietoihin ja luettelee esimerkkejä molemmista kategorioista. Teknisiin liikesalaisuuksiin hän on lukenut muun muassa erilaiset tuotanto-, valmistus- ja kokoonpanopiirustukset, testitulokset, kemiallisten yhdisteiden koostumukset, tietokoneohjelmistojen lähdekoodin sekä tekoälyn algoritmit.²⁰ Näitä kaikkia koskee tietysti vielä vaatimus, että liikesalaisuuden edellytykset täyttyvät tämän tyyppisten tietojen yhteydessä. Nämä edellytykset käsitellään tarkemmin heti tämän suojan kohdetta koskevan keskustelun jälkeen. Esimerkiksi tietokoneohjelman lähdekoodi ei nauti liikesalaisuussuojaa silloin, kun se on jaettu avoimen lähdekoodin lisenssillä, koska salaisuusedellytys ei täyty.²¹ Myös tekoälyn algoritmit voivat sisältää

18. C-467/08 Padawan, ECLI:EU:C:2010:620, perustelukappale 32. C-327/82 Ekro, ECLI:EU:C:1984:11, perustelukappale 11; C-287/98 Linster, ECLI:EU:C:2000:468, perustelukappale 43 ja C-523/07 A, ECLI:EU:C:2009:225, perustelukappale 34.

19. Näitä arvioidaan lähemmin luvussa 4, jolloin myös avataan keskustelua EU-oikeuden periaatteista, joiden valossa teknisen ohjeen suoja näyttäytyy ongelmallisena.

20. Vapaavuori 2019, s. 61.

21. Myös lähdekoodiin sisältyvä tietokoneohjelmien yhteentoimivuustieto on aina sallittua selvittää käänteismallinnuksella, minkä vuoksi tällainen tieto voi menettää liikesalaisuusluonteensa, kun tieto on selvitetty. Ks. tästä lisää Ulla-Maija Mylly, Preserving the Public Domain: Limits on Overlapping Copyright and Trade Secret Protection of Software. IIC International Review of Intellectual Property and Competition Law 52(10) 2021, s. 1314–1337 osoitteessa <https://doi.org/10.1007/s40319-021-01120-3>. (Mylly 2021b)

suurelta osin tietoja, jotka eivät nauti suojaa. Näin on esimerkiksi silloin, kun algoritmit noudattavat tunnettujen käytössä olevien prosessien peruslogiikkaa. Myös tekoälyn koulutusmateriaalit voivat sisältää paljon tietoja, jotka ovat sellaisenaan saatavissa julkisista lähteistä, esimerkiksi kartta- ja paikannustiedot.²²

Taloudellisiin liikesalaisuuksiin Vapaavuori on lukenut muun muassa tuotekehitys-, yhteistoiminta- ja yrityskauppasopimukset sekä muut liiketoimintasuopimukset; asiakasrekisterit ja -tiedot; toimittaja- ja alihankkijatiedot; myynti- ja hankintahinnat sekä strategia-, liiketoiminta- ja markkinointisuunnitelmat.²³ Samoin kuin teknisluonteisten tietojen osalta ratkaisevaksi lopulta kuitenkin muodostuu, täyttyvätkö liikesalaisuuden edellytykset. Osa näistä tiedoista voi olla esimerkiksi selvitettävissä julkisista lähteistä.

Vaikka liikesalaisuus voi edellä kerrotun perusteella kohdistua hyvin monenlaisiin tietoihin, rajoittavat liikesalaisuussuojan edellytykset kuitenkin merkittävästi sitä, millaiset tiedot lopulta nauttivat suojaa. Liikesalaisuusdirektiivin 2 artiklassa määritellään liikesalaisuus seuraavalla tavalla: ”Liikesalaisuudella” tarkoitetaan tietoa, joka täyttää kaikki seuraavat vaatimukset:

- a) se on salaista siinä mielessä, että se ei ole kokonaisuudessaan tai osiensa täsmällisenä kokoonpanona ja yhdistelmänä sellaiseen henkilöpiiriin kuuluvien henkilöiden, jotka yleensä käsittelevät tällaisia tietoja, yleisesti tiedossa tai helposti saatavissa;
- b) sillä on kaupallista arvoa, koska se on salaista;
- c) henkilö, jolla on tieto laillisesti hallussaan, on ryhtynyt vallitsevissa olosuhteissa kohtuullisiksi katsottaviin toimenpiteisiin sen pitämiseksi salaisena.”

Olennaista liikesalaisuusdirektiivin mukaisessa liikesalaisuuden määritelmässä on, että kaikkien kolmen edellytyksen tulee täytyä, jotta tietoa voidaan suojata liikesalaisuutena.²⁴ Toisin sanoen suojaa ei voi nauttia sellainen tieto, joka täyttää vain osan edellytyksistä.

Kaikkien kolmen edellytyksen osalta on lisäksi tarkemmin analysoitava niiden sisältämiä vaatimuksia. Ensimmäisen edellytyksen osalta on erityisesti huomattava, että tiedon salaisuusluonne ei täyty silloin, kun tieto on tietyn

22. Sharon Sandeen – Tanya Aplin, Trade secrecy, factual secrecy and the hype surrounding AI, s. 442–459 teoksessa Ryan Abott (ed.), Research handbook on intellectual property and artificial intelligence. Edward Elgar 2022, s. 454.

23. Vapaavuori 2019, s. 61.

24. Liikesalaisuusdirektiivin määritelmä vastaa pitkälti Maailman kauppajärjestön WTO:n TRIPS-sopimuksen 39(1) artiklan mukaisia suojakriteereitä julkistamattoman tietotaidon osalta. Jens Schovsbo, The Directive on Trade Secrets and its background, s. 17–21 teoksessa Jens Schovsbo – Timo Minssen – Thomas Riis (eds), The Harmonization and Protection of Trade Secrets in the EU. Edward Elgar 2020, s. 7. Vaikka TRIPS sopimuksen mukaiset velvoitteet ovat jo aikaisemmin sitoneet EU-maita, on EU-maissa ollut ennen liikesalaisuusdirektiivin säätämistä kuitenkin eroja suojan edellytyksissä ja suojan vahvuudessa. Liikesalaisuusdirektiivillä säädellään myös huomattavasti yksityiskohtaisemmin liikesalaisuuksista, sillä TRIPS-sopimus ei esimerkiksi sisällä lainkaan sääntöjä liikesalaisuuksien poikkeuksista.

henkilöpiirin yleisesti tietämää taikka tämän henkilöpiirin helposti saatavissa. Salaisuuden murtuminen ei siten edellytä, että tieto olisi kaikkien henkilöiden yleisesti tietämää taikka kaikkien henkilöiden helposti saatavissa, vaan yleinen tietoisuus viittaa niihin piireihin, jotka yleensä käsittelevät tällaisia tietoja. Relevantti henkilöpiiri on näin ollen esimerkiksi tietyllä alalla toimivat asiantuntijat, esimerkiksi tekoälysovellusten kehittäjät.²⁵ Mikäli nämä tietyn alan asiantuntijat voivat helposti selvittää tiedon esimerkiksi yhdistelemällä ammattialan oppimateriaaleja taikka ammattilehdistä saatavilla olevia tietoja, ei tieto ole salaista liikesalaisuusdirektiivin edellyttämällä tavalla. Tieto voi olla helposti saatavilla myös, mikäli se selviää tutkimalla ja analysoimalla markkinoilla olevia tuotteita vaikkapa käänteismallinnuksella.²⁶ Myöskään tällöin tietoa ei pidetä salaisena liikesalaisuusdirektiivin edellyttämällä tavalla.

Nämä tulkinnat vastaavat myös Suomessa aikaisemmin noudatettua liikesalaisuuksia koskevaa tulkintalinjaa. Suomen korkein oikeus on vuonna 1991 todennut, että nostolavojen piirustukset eivät nauttineet liikesalaisuussuojaa, koska piirustukset eivät sisältäneet muita tietoja nostolavan rakenteesta kuin ne, jotka ilmenivät suoraan nostolavasta. Lisäksi nostolavat olivat olleet vapaasti vuokrattavissa ja ostettavissa ja siten kenen tahansa tutkittavissa.²⁷ Tässä tapauksessa rakenne oli helposti havaittavissa jo tuotteita suoraan ulkoisesti tarkastelemalla. Kuitenkin sen täsmällisempi arviointi, mitä tarkoittaa ”helposti saatavilla”, on verraten monissa tilanteissa vaikeampi arviointikysymys. Erityisesti jos tuotteen analysoinnissa ja tutkimisessa tarvitaan jotakin muutakin kuin tuotteen ulkoista tarkastelua, arviointi käy vaikeammaksi. Tällöin pohdittavaksi tulee muun muassa käytettyjen analysointitekniikoiden luonne ja niiden vaatimat resurssit sekä käytetyn ajan ja vaivan merkitys. Mikäli tieto selviää markkinoilla olevaa tuotetta tutkimalla käyttäen yksikertaisia tutkimismenetelmiä siten, että tuotetta joudutaan vain vähäisessä määrin käänteismallintamaan, ei näin selville saatavissa olevaa tietoa pidetä liikesalaisuuden määritelmän mukaan salaisena.²⁸

Toinen kriteereistä edellyttää, että tiedolla on kaupallista arvoa, koska se on salaista. Kaupallisen arvon määritelmä liikesalaisuusdirektiivissä on melko laaja, ja siksi kriteerin ajatellaan usein täyttyvän helposti.²⁹ Määritelmä

25. Ks. esimerkiksi Sharon Sandeen, *Through the looking glass: trade secret harmonization as a reflection of US law*, s. 38–63 teoksessa Jens Schovsbo – Timo Minssen – Thomas Riis (eds), *The Harmonization and Protection of Trade Secrets in the EU*. Edward Elgar 2020, s. 48–50. Sandeen kirjoittaa, miten vastaavaa termiä on tulkittu Yhdysvalloissa ja missä määrin EU:n liikesalaisuusdirektiivin määritelmä vastaa yhdysvaltalaisista määritelmää.

26. Ks. esimerkiksi Vapaavuori 2019, s. 73, 77–78.

27. KKO 1991:11.

28. Tanya Aplin, *A critical evaluation of the proposed EU Trade Secrets Directive*. IPQ 4/2014, s. 257–279, 262.

29. Tanya Aplin, *Trading data in the digital economy: trade secrets perspective*, s. 59–72 teoksessa Sebastian Lohsse – Reiner Schulze – Dirk Stadenmayer (eds), *Trading data in the digital economy: legal concepts and tools*. Hart Publishing 2017, s. 65–66.

kattaa liikesalaisuusdirektiivin johdantokappaleen 14 mukaan sekä olemassa olevan kaupallisen arvon että mahdollisen kaupallisen arvon tulevaisuudessa. Johdantokappaleen perusteella tiedolla on kaupallista arvoa, jos se tuottaa haltijalleen kilpailuetua markkinoilla. Tämä ilmenee johdantokappaleen perusteluissa siten, että tiedon väärinkäyttö heikentäisi liikesalaisuuden haltijan tieteellistä ja teknistä suorituskykyä, vahingoittaisi hänen liiketoiminnallisia tai taloudellisia etujaan taikka heikentäisi hänen strategisia asemiaan tai kilpailukykyään. Koska kaupallisen arvon määritelmä on melko laaja, kriteerin kaupallisuuden täyttyminen ei useinkaan tuota ongelmia liiketoimintaa harjoittaville tahoille. Usein kuitenkin jää vähemmälle huomiolle, että kaupallinen arvo yksistään ei ole tämän ehdon mukaan riittävää vaan kaupallisen arvon on johdettava siitä, että kyseinen tieto on salaista. Näiden välillä on oltava siten kausaalinen yhteys, jonka todentaminen voi olla haastavaa.³⁰ Tämä vaatimus ilmenee selvästi liikesalaisuusdirektiivin 2 artiklan b kohdan sanamuodosta: sillä on kaupallista arvoa, koska se on salaista. Esimerkiksi tekoälyn koulutukseen kerätyt materiaalit voivat olla kaupallisesti arvokkaita, sillä niiden keräämiseen on voitu käyttää merkittäviä resursseja ja näille materiaaleille voi olla olemassa myös markkinat. Mikäli tiedot on kuitenkin kerätty julkisesti saatavilla olevista tiedoista, eivät nämä tietomassat yleensä nauti suojaa liikesalaisuutena.³¹

Viimeinen edellytyksistä kohdistuu erityisesti yrityksen omiin toimenpiteisiin. Liikesalaisuuden haltijan on ryhdyttävä vallitsevissa olosuhteissa kohtuullisiin toimenpiteisiin pitääkseen tiedon salassa. Kriteerin arviointi on tilannekohtaista. On kuitenkin selvää, että liikesalaisuuden haltijalta edellytetään selkeää aktiivisuutta salassapitotoimenpiteissä. Tämä kriteeri ja aktiivisuusvaatimus ovat tärkeitä, sillä muiden toimijoiden on kyettävä havaitsemaan, mitä tietoa suojataan liikesalaisuutena. Muutoin muut toimijat eivät voi tietää, milloin he syyllistyvät liikesalaisuuden loukkaukseen.³² Liikesalaisuuden haltijalta edellytettävästä aktiivisuudesta on myös todettu, etteivät marginaaliset toimenpiteet ole riittäviä.³³ Tätä näkökantaa tukee se seikka, että liikesalaisuuden suoja voi kohdistua käytännössä monenlaiseen tietoon. Siksi liikesalaisuusdirektiivin kolmeen kumulatiiviseen edellytykseen on suhtauduttava vastuullisesti ja riittävän tiukasti. Nämä kriteerit ovat ainoat rajoittavat tekijät liikesalaisuussuojan syntymiselle.

Kohtuullisina toimenpiteinä tiedon salassa pitämiseksi on liikesalaisuusdirektiivin mukaan pidetty esimerkiksi nimenomaisia salassapitosopimuksia sekä

30. Josef Drexler, *Designing Competitive Markets for Industrial Data – Between Propertisation and Access*. JIPITEC 8/2017, s. 257–292, 269 osoitteessa https://www.jipitec.eu/archive/issues/jipitec-8-4-2017/4636/JIPITEC_8_4_2017_257_Drexler.

31. Sandeen – Aplin 2022, s. 454–456.

32. Mylly 2021b, s. 1329.

33. Andreas Wiebe – Nico Schur, *Protection of trade secrets in a data-driven, networked environment – is the update already out-dated?* *Journal of Intellectual Property Law & Practice* 14(10) 2019, s. 814–821, 818.

tallettamistoimenpiteitä holvissa tai muussa säilössä sekä teknistä salausta.³⁴ Teknisessä salauksessa on käytettävissä useita erilaisia tekniikoita.³⁵ Teknisessä salauksessa salaustoimenpiteiden on oltava riittäviä, jotta ne ilmentävät kolmansille osapuolille riittävän selvästi tiedon liikesalaisuusluonnetta. Lisäksi toimenpiteiden on oltava siten riittäviä, ettei tieto ole helposti selvitettävissä. Tämä vaatimus perustuu myös liikesalaisuusmääritelmän ensimmäiseen edellytykseen, jonka mukaan tieto ei ole edes liikesalaisuus, mikäli se on tietyn henkilöpiirin helposti selvitettävissä.³⁶ Tekniset salaustoimenpiteet eivät siten ole aina kovin varmoja salaustoimenpiteitä. Muun muassa erilaisten tekoälyteknologioiden ja erityisesti kvanttilaskennan kehittäminen voi jatkossa vaikuttaa sekä sen arviointiin, millainen tieto on helposti selvitettävissä, sekä siihen, millaisia salaustoimenpiteitä voidaan vallitseviin olosuhteisiin nähden pitää riittävinä. Tekoälyteknologioiden ja datatekniikoiden on arvioitu vaikuttavan myös siten, että liikesalaisuuksien merkitys suojamuotona tulee tulevaisuudessa vähenemään, koska suoja muodostuu entistä epävarmemmaksi.³⁷ Teknologioiden kehittyminen vaikuttaa muun muassa siten, että useampien yritysten on mahdollista uusien analyysitekniologioiden avulla selvittää isoista datamassoista erilaisia säännönmukaisuuksia, joiden perusteella voidaan päätyä samanlaisiin innovatiivisiin lopputuloksiin. Tämän vuoksi näiden teknologioiden avulla saavutettuihin tuloksiin ei välttämättä muodostu pitkäkestoista kilpailuetua pelkän liikesalaisuussuojan perusteella vaan yritysten on tukeuduttava muunlaisiin suojamuotoihin.³⁸

Kolmanteen edellytykseen on kytketty lisäksi liikesalaisuuden yksilöintivaatimus. Vaikka yksilöintivaatimusta ei ole nimenomaisesti mainittu liikesalaisuusdirektiivin edellytyksissä, on sen ajateltu sisältyvän niihin implisiittisesti.³⁹ Taustalla on ajatus, että liikesalaisuuden haltijan ei ole mahdollista kohdentaa suojaamistoimenpiteitään, ellei liikesalaisuutena pidettäviä tietoja ole yksilöity. Yksilöintivaatimus esiintyy myös viimeaikaisessa eurooppalaisessa liikesalai-

34. Roland Knaak – Anette Kur – Reto Hilty, Comments of the Max Planck Institute for Innovation and Competition of 3 June 2014 on the Proposal of the European Commission for the Directive on the Protection of Undisclosed Know-How and Business Information (Trade Secrets) Against Their Unlawful Acquisition, Use and Disclosure of 28 November 2013, COM(2013) 813 Final. IIC 45(8) 2014, s. 953–967, 957 osoitteessa <https://doi.org/10.1007/s40319-014-0270-3>.

35. Ks. esimerkiksi Wiebe – Schur 2019.

36. Mylly 2021b, s. 1328–1329.

37. Tekoälyn ja datan analysointitekniikoiden vaikutuksesta muun muassa liikesalaisuuden salaisuusedellytyksen täyttymiseen ks. Ana Nordberg, Trade secrets, big data and artificial intelligence innovation: a legal oxymoron?, s. 192–218 teoksessa Jens Schovsbo – Timo Minssen – Thomas Riis (eds), *The Harmonization and Protection of Trade Secrets in the EU*. Edward Elgar 2020.

38. Ks. myös Ulla-Maija Mylly, Trade Secrets and the Data Act. IIC 55(3) 2024, s. 368–393, 380 osoitteessa <https://doi.org/10.1007/s40319-024-01432-0>.

39. Aplin 2017, s. 67. Suhteessa erityisesti tähän liikesalaisuuden yksilöintivaatimukseen Vapaavuoren näkemys, jonka mukaan tiedon vastaanottajaa ei tarvitsisi erikseen informoida tiedon liikesalaisuusluonteesta, näyttäytyy kyseenalaisena. Ks. Vapaavuori 2019, s. 71–72.

suuksia koskevassa oikeuskäytännössä. Erityisesti yksilöintivaatimus on nous-
 sut esille sopimussuhteita koskevissa oikeustapauksissa, myös työsopimuksissa.
 Liikesalaisuuden haltijan on pystyttävä riittävän täsmällisesti identifioimaan se
 tieto, joka nauttii liikesalaisuuden suojaa, ja rajoitettava myös yrityksen sisällä
 työntekijöiden pääsyä kyseisiin tietoihin. Liikesalaisuutena pidettävä tieto pitää
 myös pystyä erittelemään muista tiedoista. Työsuhteessa työntekijään ei voida
 kohdistaa yleistä vaatimusta pitää kaikki yritystoimintaan liittyvät tiedot salassa
 vaan työnantajan on pystyttävä yksilöimään salassapidon kohteena olevat tiedot
 riittävällä tarkkuudella. Myös liikesuhteissa salassapitosopimusten määräysten
 on oltava riittävän täsmällisiä; ylimalkaiset salassapitovelvoitteet eivät ole päte-
 viä.⁴⁰ Tiedon yksilöintivaatimus on noussut esille myös kotimaisessa oikeuskäy-
 tännössä. Markkinaoikeuden viimeaikaisessa ratkaisussa väliaikaista turvaa-
 mistointia koskeva pyyntö ei menestynyt, koska hakija ei riittävästi yksilöinyt
 turvaamistoimen kohteena olevaa liikesalaisuutta. Hakijan vaatimus kohdistui
 yleisesti liikesalaisuuksiensa käyttökieltoon.⁴¹

Liikesalaisuuden yksilöintivaatimus sisältyy myös nimenomaisesti vastikään
 hyväksytyyn EU:n datasäädökseen.⁴² Muuan muassa datasäädöksen 4(6) ja 5(9)
 artiklassa edellytetään datan haltijan taikka liikesalaisuuden haltijan yksilöivän
 ne datassa olevat tiedot, jotka ovat liikesalaisuuksia. Kuten edellä olevasta on
 käynyt ilmi, tällainen yksilöintivaatimus ei ole mikään uusi edellytys vaan sisäl-
 tyy implisiittisesti jo liikesalaisuusdirektiivin määritelmään liikesalaisuudesta.⁴³
 Datasäädöksen identifiointivaatimuksen osalta on nostettu esille, että yksilöinti
 voi joskus olla vaikeaa. Tämä johtuu siitä, että datasäädöksen mukaiset datanja-
 kovelvoitteet lähtökohtaisesti koskevat raakadataa ja että datanjakovelvoitteiden
 kohteena voi olla erittäin suuri datamassa.⁴⁴ Tämä ei kuitenkaan poista yritysten
 huolellisuusvelvoitetta, joka koskee niiden liikesalaisuutena pitämien tietojen
 yksilöintiä ja tietojen kohtuullisia salassapitotoimenpiteitä. Usein juuri tämä
 kriteeri liikesalaisuuden määritelmässä muodostuu yritysten liikesalaisuuteen

40. EUIPO report on Trade Secrets Litigation Trends in the EU, 2023, s. 67–69 ja sivuilla viitatus
 oikeustapaukset osoitteessa DOI: 10.2814/565721. Myös yhdysvaltalaisen käsityksen mukaan
 identifiointivaatimus on osa liikesalaisuuden kriteeriä, joka edellyttää salassapitotoimenpiteitä.
 Tämä on noussut esille erityisesti työsuhteisiin liittyvissä asioissa, ks. Elisabeth Rowe – Sharon
 Sandeen, *Trade secret law*. 3rd ed. West Academic Publishing 2021, s. 217.

41. MAO:H71/2022. Vaikka tapauksessa oli kyse erityisesti tarpeesta kohdentaa turvaamistoimi
 riittävän tarkasti, tapaus kuvaa kuitenkin jossain määrin ajatusta, jonka mukaan yritysten olisi
 mahdollista väljästi määritellä tiedot liikesalaisuuksiksi ilman riittävää yksilöintiä.

42. Euroopan parlamentin ja neuvoston asetus (EU) 2023/2854, annettu 13 päivänä joulukuuta
 2023, datan oikeudenmukaista saatavuutta ja käyttöä koskevista yhdenmukaisista säännöistä
 ja asetuksen (EU) 2017/2394 ja direktiivin (EU) 2020/1828 muuttamisesta (datasäädös). EUVL
 L 22.12.2023.

43. Ks. lähemmin datasäädöksestä ja liikesalaisuuksien suojasta Mylly 2024.

44. Kalle Hynönen – Saara Leino – Alexander Bützow, Euroopan datatalouden uudet säännöt:
 Tarkastelussa datasäädös ja tekoälyasetus. *Defensor Legis* 3/2023, s. 466–488, 475.

vetoamisissa kriittiseksi: tieto ei lopulta nauti liikesalaisuussuojaa, mikäli yritys ei ole tehnyt riittäviä toimenpiteitä liikesalaisuuden yksilöimiseksi ja suojaamiseksi.

Kyseisessä liikesalaisuusdirektiivin liikesalaisuutta koskevassa määritelmässä ei viitata kansalliseen oikeuteen. Tämän perusteella kyseessä on itsenäinen EU-oikeudellinen käsite, jonka osalta ei ole kansallisesti liikkumavaraa.⁴⁵ Direktiivin valossa tiedon suojaamisen edellytyksenä on se, että tieto täyttää direktiiviin sisältyvän liikesalaisuuden määritelmän. Näin ollen sellaisen luotamuksellisen tiedon suojaaminen liikesuhteissa, joka ei täytä direktiivin mukaista määritelmää, näyttää olevan ongelmallinen direktiiviin sisältyvän harmonisointitavoitteen kanssa.⁴⁶ Tämän vuoksi kansalliseen lainsäädäntöön sisältyvä määritelmä, joka antaa liikesalaisuusdirektiivin mukaista suojaa joidenkin muiden kuin liikesalaisuusdirektiivin kriteerien perusteella, voi olla direktiivin kanssa ristiriidassa. Suomen liikesalaisuuslakiin sisältyy nyt samanlaiset yksityisoikeudelliset oikeussuojakeinot liikesalaisuuksien osalta ja teknisen ohjeen suojan osalta.⁴⁷ Seuraavassa alaluvussa analysoin tarkemmin, miten liikesalaisuuslakiin sisältyvä teknisen ohjeen suoja on päällekkäinen liikesalaisuusdirektiivin määritelmän kanssa.

2.2. Teknisen ohjeen suoja

Liikesalaisuuslain 7 §:ssä määritellään teknisen ohjeen suoja seuraavasti: ”Teknistä toimintaohjetta tai toimintamallia (tekninen ohje), joka ei ole yleisesti saatavilla, ei saa oikeudettomasti käyttää tai ilmaista se, jolle se on uskottu työn tai tehtävän suorittamista varten taikka muuten liiketarkoituksessa.”

Kun tarkastellaan suojan kohdetta, teknisen ohjeen suoja poikkeaa liikesalaisuuden suojan kohteesta siten, että teknisen ohjeen suoja on käyttöalaltaan kapeampi. Liikesalaisuuden kohteena voi olla laajasti monenlainen tieto, ja liikesalaisuus suojamuotona voi kohdistua sekä kaupallisiin tietoihin että teknisiin tietoihin. Tässä suhteessa liikesalaisuuden suojan kohteen alue on laajempi kuin teknisen ohjeen kohteen suoja. Tekninen ohje on tietyn tyyppisiin teknisiin tietoihin kohdistuva suojamuoto. Tekninen ohje voi olla esimerkiksi

45. Schovsbo 2019, s. 256.

46. Schovsbo 2019, s. 259. Perustelen tulevissa luvuissa (3 ja 4) täsmällisemmin, miten suoja on ongelmallinen.

47. Tämä ilmenee liikesalaisuuslain 7 §:n 4 ja 5 momentin viittauksista, joissa todetaan seuraavaa: ”Mitä 5 ja 6 §:ssä säädetään liikesalaisuuden käyttämisestä ja ilmaisemisesta, sovelletaan myös tekniseen ohjeeseen. Teknisen ohjeen käyttämisen ja ilmaisemisen kieltämiseen, väliaikaiseen kieltämiseen, korjaavien toimenpiteiden ja käyttökorvauksen määräämiseen sekä vahingon korvaamiseen sovelletaan, mitä 8–11 §:ssä säädetään liikesalaisuuden käyttämisen ja ilmaisemisen kieltämisestä, väliaikaisesta kieltämisestä, korjaavien toimenpiteiden ja käyttökorvauksen määräämisestä sekä vahingon korvaamisesta.”

kaava, piirros, kuvaus, malli taikka resepti. Myös muun muassa tietokoneohjelman lähdekoodi taikka tietokoneohjelman määrittely voi nauttia suojaa teknisenä ohjeena. Liikesalaisuusuoja voi kohdistua kuitenkin laaja-alaisempiana myös tämän tyyppisiin teknisuonteisiin tietoihin, jolloin suojamuodot menevät käytännössä täysin päällekkäin.⁴⁸ Edellä liikesalaisuuden osalta teknisuonteisen tiedon esimerkeistä tuotanto-, valmistus- ja kokoonpanopiirustukset sekä tietokoneohjelman lähdekoodi ja tietokoneohjelman määritelmä voivat saada suojaa myös teknisinä ohjeina. Käytännössä tämän tyyppisten tietojen kannalta eroavuus tulee suojamuodon muista kriteereistä, jotka ovat liikesalaisuuden osalta merkittävästi tiukemmat.

Huomion arvoinen seikka teknisen ohjeen suojan määrittelyssä on, että se voi kohdistua vain sellaiseen tietoon, joka ei ole yleisesti saatavilla. Aikaisemmasta teknisen ohjeen sääntelystä poiketen lakiin sisältyy nyt nimenomainen vaatimus siitä, että tieto ei voi olla yleisesti saatavilla.⁴⁹ Hallituksen esityksen perusteluissa todetaan tältä osin: ”Teknisen ohjeen suoja perustuu siihen, että tekninen ohje on luottamuksellisesti uskottu jollekulle tietyn tehtävän suorittamista varten tai muuten liiketarkoituksessa. Tekninen ohje ei kuitenkaan voi olla sellaisenaan suoraan saatavissa julkisista lähteistä.”⁵⁰

Verrattaessa tätä liikesalaisuusdirektiivin määritelmään havaitaan ensinnäkin kriteerin läheisyys liikesalaisuuden salaisuusedellytykseen. Liikesalaisuuden osalta tieto ei kuitenkaan ole salaista, jos se on liikesalaisuusdirektiivin 2 artiklan 1 kohdan mukaan tietyn henkilöpiirin yleisesti tiedossa taikka helposti saatavissa. Siten suojamuotojen välillä on selkeä tiedon salaisuutta koskeva ero. Kun kyse on teknisestä ohjeesta, tiedon salaisuusedellytys täyttyy huomattavasti helpommin. Tieto ei nauti tätä suojaa ainoastaan silloin, kun se on sellaisenaan kaikkien yleisesti tiedossa ja saatavilla esimerkiksi internetissä.⁵¹ Liikesalaisuuden osalta suoja estyy, jos jokin tieto on tietyn ammattiapiirin yleisesti tietämää.

Toiseksi teknisen ohjeen suoja ei esty, vaikka ammattiapiirien olisi mahdollista selvittää tieto markkinoilla olevista tuotteista esimerkiksi käänteismallinnuksella. Esimerkiksi edellä mainitussa korkeimman oikeuden ratkaisussa nostolajojen piirustukset eivät nauttineet suoja liikesalaisuutena mutta saivat teknisen ohjeen suoja.⁵² Korkeimman oikeuden ratkaisun lopputulosta ja teknisen ohjeen suojan oikeutusta tapauksessa on kirjallisuudessa perusteltu sillä, että tieto ei ilman tuotteiden tutkimiseen käytettäviä resursseja ollut suoraan sellaisenaan

48. HE 49/2018 vp, s. 95.

49. Vapaavuori 2019, s. 149.

50. HE 49/2018 vp, s. 96.

51. HE 49/2018 vp, s. 96.

52. KKO 1991:11. Aikaisempi oikeuskäytäntö on edelleen relevanttia, sillä teknisen ohjeen käsitteen sisältöä ei muutettu säädettäessä siitä liikesalaisuuslain yhteydessä. Vapaavuori 2019, s. 147. Tässä mainittuun korkeimman oikeuden ratkaisuun viitataan myös hallituksen esityksessä 49/2018 vp, s. 95.

kaikkien yleisesti tietämää. Lisäksi käyttämällä suoraan teknistä ohjetta säästyi aikaa ja vaivaa.⁵³ Tältä osin on kuitenkin huomattava se ongelmallinen seikka, että teknisen ohjeen suoja koskevassa liikesalaisuuslain 7 §:ssä ei viitata lain 3 §:ään, jossa määritellään käänteismallinnus sallituksi toimenpiteeksi. Tältä osin teknisen ohjeen suoja on myös vahvempi kuin liikesalaisuuden suoja.⁵⁴

Tiedon salaisuusluonne on siten edellytyksenä teknisen ohjeen suojalle, mutta se on edellytyksenä minimaalinen.⁵⁵ Suojan kohteena on, ettei ohjeen luottamuksellisesti tietoonsa saanut saa sitä käyttää muuhun tarkoitukseen kuin mihin on sovittu eikä paljastaa sitä ulkopuolisille. Jotta voidaan puhua käsitteellisesti tiedon luottamuksellisesta uskomisesta toiselle osapuolelle, jonkinlaisen salaisuusasteen täytyy täytyä.

Kolmanneksi kriteerin osalta huomio kiinnittyy siihen, että tekninen ohje on uskottu jollekin taholle liiketarkoituksessa. Ohje uskotaan toiselle työn tai tehtävän suorittamista varten taikka muutoin liiketarkoituksessa. Tyypillisesti teknisiä ohjeita uskotaan tuotteiden valmistamisen taikka tuotantoprosessien valvonnan yhteydessä. Teknisiä ohjeita voidaan uskoa toiselle osapuolelle myös yhteistyöhön tähtäävien neuvottelujen aikana sekä tarjouspyyntöjen yhteydessä.⁵⁶ Liikesalaisuusdirektiivin nimestä käy niin ikään selkeästi ilmi, että liikesalaisuuksissa kyse on liiketoimintaan liittyvästä tiedosta, sillä nimessä on muotoilu ”julkistamattoman taitotiedon ja liiketoimintatiedon (liikesalaisuuksien) suojaamisesta”.

Teknisen ohjeen suojan edellytysten tarkastelu osoittaa, että edellytykset ovat lähellä liikesalaisuuden määritelmää mutta kaikkia liikesalaisuussuojan edellytyksiä ei vaadita teknisen ohjeen suojan toteutumiseksi. Teknisen ohjeen suojan kannalta oikeudenhaltijan ei tarvitse ryhtyä kohtuullisiin toimenpiteisiin pitääkseen sen salassa. Tämä kriteeri on usein se, mihin liikesalaisuussuojan epäminen perustuu. Liikesalaisuussuojaan vetoaja toisin sanoen laiminlyö tiedon salassa pysymisestä huolehtimisen esimerkiksi sopimuksella taikka teknisillä suojaamistoimenpiteillä. Tällöin liikesalaisuuden edellytykset eivät täyty eivätkä liikesalaisuusdirektiivin oikeussuojakeinot ole käytettävissä. Näissä tilanteissa kuitenkin Suomessa teknisen ohjeen suoja mahdollistaa kaikki samat oikeussuojakeinot, vaikka yritys olisi laiminlyönyt liikesalaisuutena pitämänsä tiedon osalta vaadittavat salassapitotoimenpiteet. Tämä on ongelmallista myös siksi, että teknisen ohjeen suojaan ei sisälly myöskään liikesalaisuusdirektiivin edellyttämää kanneoikeuden vanhentumissääntöä.⁵⁷ Käytännössä teknisen ohjeen

53. Vapaavuori 2019, s. 149.

54. Käänteismallinnuksen salliva sääntö sisältyy liikesalaisuusdirektiivin artikloihin, joiden osalta kansallisesti ei ole mahdollista säätää toisin. Ks. liikesalaisuusdirektiivin 1(1) artiklan viittaus 3 artiklaan, jossa käänteismallinnuksen sallittavuus on säädetty pakolliseksi.

55. Näin myös Vapaavuori 2019, s. 149.

56. HE 49/2018 vp, s. 95.

57. Kanneoikeuden vanhentumista säännellään liikesalaisuuslain 13 §:ssä. Lain 7 §:ssä, joka koskee teknisen ohjeen suoja, ei viitata lain 13 §:ään.

suoja on siten tietyiltä osin vahvempi, mutta yrityksiltä vaaditaan merkittävästi vähemmän tämän suojan saamiseksi. Tämän mukaan teknisen ohjeen suoja näyttätyy ongelmallisena suhteessa liikesalaisuusdirektiiviin ja sen harmonisointitavoitteeseen nähden.

Kokonaisuutena arvioiden voidaan todeta, että Suomen liikesalaisuuslakiin sisältyvä teknisen ohjeen suoja menee monelta osin hyvin lähelle liikesalaisuusdirektiivin mukaista liikesalaisuuden suojaa. Nämä sääntelyt ovat olennaisilta osin sisällöllisesti päällekkäisiä, sillä teknisiä ohjeita on mahdollista suojata liikesalaisuutena, jos vain liikesalaisuuden edellytykset täyttyvät. Suojan kohteena voi olla sisällöllisesti täysin samanlainen tekninen tieto. Myös seuraamukset ovat liikesalaisuuslain perusteella yhteneväiset. Mutta johtuen teknisen ohjeen suojaan liittyvistä helpotuksista suojan saamiseksi sekä siitä, ettei teknisen ohjeen suojaan liity kanne oikeuden vanhentumista koskevaa sääntöä, oikeudenhaltijan on kannattavampaa vedota teknisen ohjeen suojaan kuin liikesalaisuuden suojaan silloin, kun tieto kohdistuu teknisen ohjeen kaltaiseen tietoon. Seuraavaksi käsitellen lähemmin EU-oikeudellisia etusijaan ja syrjäyttämisaikutukseen liittyviä periaatteita, joiden valossa erityisesti teknisen ohjeen suoja koskeva kansallinen sääntely näyttätyy sisällöllisesti ongelmallisena.

3. EU-oikeuden etusija ja kansallisen oikeuden syrjäyttämisaikutus

EU oikeuden ja kansallisen oikeuden suhdetta määrittävät lukuisat periaatteet. Toisiinsa liittyvät läheisesti EU-oikeuden etusijaperiaate sekä EU-oikeuden vaikutus, jolla kansallinen oikeus syrjäytyy (pre-emption). Kansallisen oikeuden syrjäyttämisaikutuksen analyysi kohdistuu EU-oikeuden ja kansallisen oikeuden väliseen sisällölliseen analyysiin, jossa arvioidaan, onko ja missä määrin EU-oikeuden ja kansallisen oikeuden välillä ristiriitaa. Mikäli ristiriita havaitaan, tulee etusijaperiaate sovellettavaksi siten, että jäsenvaltion lainsäädäntötoimenpiteet alueella syrjäytyvät. Näin ollen etusijaperiaate ja kansallisen oikeuden syrjäyttämisaikutus ovat saman asian kaksi eri elementtiä.⁵⁸

Arvioitaessa syrjäyttämisaikutuksen olemassaoloa on aluksi analysoitava, ovatko EU-tason ja kansallisen tason sääntelyiden soveltamisalat joiltain osin päällekkäisiä.⁵⁹ Mikäli näin on, tulee arvioida, onko EU-lainsäätäjän tarkoituk-

58. Robert Schütze, Supremacy without Pre-emption? The very slowly emergent Doctrine of Community Pre-emption. *Common Market Law Review* 43(4) 2006, s. 1023–1048, 1033.

59. Arena Amedeo, The Twin Doctrines of Primacy and Pre-Emption, s. 300–349 teoksessa Robert Schütze – Takis Tridimas (eds), *Oxford Principles Of European Union Law: The European*

senä ollut sulkea pois kaikki kansallinen lainsäädäntö sääntelyalueella. Tällöin kyseessä on koko lainsäädäntöalueen syrjäyttämisaikutus (field pre-emption). Tällainen tilanne on käsillä muun muassa silloin, kun EU:lla on yksinomainen toimivalta lainsäädäntöalueella. Myös silloin, kun EU on kattavasti säännellyt lainsäädäntöalueella, voi käsillä olla lainsäädäntöalueen syrjäyttämisaikutus.⁶⁰

Syrjäyttämisaikutus voi perustua edellä käsitellyn lainsäädäntöalueen syrjäyttämisaikutuksen lisäksi kansallisen lainsäädännön suoraan taikka välilliseen ristiriitaan EU-oikeuden normin kanssa. Suora ristiriita on käsillä silloin, kun kansallinen sääntö on sisällöllisesti ristiriidassa EU-oikeuden normin kanssa. Sisällöllinen ristiriita voi johtua esimerkiksi sanamuotojen välisestä eroavuudesta. Välillinen ristiriita on käsillä, mikäli kansallinen normi estää EU-oikeuden tavoitteen toteutumisen.⁶¹ Tämä tilanne voi toteutua esimerkiksi silloin, kun sääntelyn harmonisointitavoite ei toteudu ristiriidan vuoksi.⁶² Ristiriitojen kategoriointi ei ole käytännössä kovin selvärajaista. Jaottelussa luokitellaan erilaisia argumentteja, joiden nojalla ristiriitaa on perusteltu.⁶³

Siksi ristiriidat voivat kietoutua toisiinsa. Lisäksi Euroopan unionin tuomioistuin (EUTI) saattaa perustella syrjäyttämisaikutusta useammallakin perusteella, vaikka etusija voisi toteutua jo vähemmälläkin perusteella.⁶⁴

On huomattava, että suoria sanamuotojen välisiä ristiriitoja esiintyy hyvin harvoin.⁶⁵ Kansallinen lainsäätaja harvoin muotoilee kansallisen säännön siten, että se muodostaisi ilmeisen ristiriidan EU-säännön kanssa, sillä tällaiset ristiriidat on luonnollisesti helppo jäljittää. Lisäksi kansallisella lainsäätäjällä on perustamissopimuksiin ja EU-oikeuden periaatteisiin perustuva yhteistyövelvoite suhteessa EU:hun ja sen tavoitteisiin nähden.⁶⁶ Tämänkin vuoksi voidaan olettaa,

Union Legal Order: Volume I. Oxford University Press 2018, s. 328, verkkojulkaisu Oxford Academicin kustantamana osoitteessa <https://doi.org/10.1093/oso/9780199533770.003.0012>.

60. Martin Husovec, *Closing the Gap: How EU Law Constrains National Rules Against Imitation*, s. 436–446 teoksessa Niklas Bruun – Graeme B. Dinwoodie – Marianne Levin – Ansgar Ohly (eds), *Transition and Coherence in Intellectual Property Law: Essays in Honour of Annette Kur*. Cambridge University Press 2021, s. 438.

61. Arena 2018, s. 327.

62. Husovec 2021, s. 439.

63. Schütze 2006, s. 1034.

64. Arena 2018, s. 328. Tältä osin on kuitenkin huomautettava, että EUTI ei välttämättä käytä perusteluissaan termiä ”syrjäyttämisaikutus”, vaikka termi ilmenee esimerkiksi julkisasiamiehen ratkaisuehdotuksista.

65. Asia C-2/18 Lietuvos Respublikos Seimo narių grupė, muuna osapuolena Lietuvos Respublikos Seimas, *JULKISASIAMIEHEN RATKAISUEHDOTUS MICHAL BOBEK* 7 päivänä maaliskuuta 2019, ECLI:EU:C:2019:180, perustelukappaleet 31–33.

66. Amedeo Arena, *The Doctrine of Union Preemption in the EU Single Market: Between Sein and Sollen*. *Columbia Journal of European Law* 17(3) 2010, s. 477–556, 491, 511.

että kansallinen lainsäätäjä vilpittömässä mielessä pyrkii siihen, ettei kansallinen lainsäädäntö ole ristiriidassa EU-tason sääntelyn kanssa.⁶⁷

Jos EU-lainsäätäjällä ei ole yksinomaista toimivaltaa lainsäädäntöalueella vaan alue kuuluu jaetun toimivallan piiriin, kansallisen lainsäätäjän voi käytännössä olla vaikeaa arvioida kansallisen sääntelyn liikkumavara ja mahdollinen ristiriita EU-oikeuden kanssa. Muun muassa immateriaalioikeudet kuuluvat jaetun toimivallan piiriin. Kun lainsäädäntöalue kuuluu jaetun toimivallan piiriin, kansallinen sääntelymahdollisuus syrjäytyy, kun EU on käyttänyt alueella toimivaltaansa. Tämä ei kuitenkaan tarkoita syrjäyttämisaikutusta koko lainsäädäntöalueella vaan ainoastaan niiden elementtien osalta, jotka ovat tulleet säännellyiksi EU-tason lainsäädäntöinstrumentilla.⁶⁸ Myös tältä osin voidaan todeta, että eri syrjäyttämisaikutuksen tavat sekoittuvat toisiinsa, sillä tällaisessa tilanteessa voidaan puhua lainsäädäntöalueen osittaisesta syrjäytymisestä (field pre-emption) ja samalla sisällöllisen normiristiriidan aiheuttamasta syrjäytymisestä.⁶⁹ Tällöin tarkempi analyysi kohdistuu valittuun lainsäädäntöinstrumenttiin ja sen sisällölliseen arviointiin.

EU:lla on erilaisia mahdollisuuksia eri lainsäädäntöinstrumenttien välillä, ja mahdollisuudet koskevat myös direktiivien sisältöä.⁷⁰ Täysharmonisointitilanteessa taikka tyhjentävässä yhdenmukaistamisessa EU-lainsäätäjä ei jätä kansallisesti liikkumavaraa. Tällöin kansallinen sääntely syrjäytyy ilman poikkeuksia.⁷¹ Tällöinkään ei ole yksinkertaista arvioida, onko tietyllä alueella toteutettu tyhjentävä yhdenmukaistaminen. Kysymys nousee esiin erityisesti silloin, kun lainsäädäntöalueella on paljon EU-tason sääntelyä. EUTIn oikeuskäytännössä asia on noussut usein esille esimerkiksi EU:n maatalouspolitiikan alueella, jossa on mittavasti EU-sääntelyä.⁷² Täysharmonisointitilannetta voidaan kuitenkin arvioida myös yhden sääntelyinstrumentin sisällä. Esimerkiksi tekijänoikeuden rajoitusten ja poikkeuksien kannalta on arvioitu kansallista liikkumatilaa täysharmonisointinäkökulmasta käsin, vaikka kysymys on ollut yksittäisestä direktiivistä.⁷³

67. Myös Ojanen lähtee siitä, että lähtökohta on, että kansallinen lainsäätäjä ei ole pyrkinyt loukkaamaan EU-oikeutta. Sen vuoksi normiristiriidat tulisi hänen mukaansa pyrkiä ratkaisemaan mahdollisuuksien mukaan tulkintavaikutuksen kautta. Tuomas Ojanen, EU-oikeuden perusteet. 3. uud. painos. Edita Publishing 2016, s. 135.

68. Eleanora Rosati, Copyright and the Court of Justice of the European Union. Oxford University Press 2019, s. 73–74.

69. Schütze 2006, s. 1044.

70. Arena 2010, s. 524–545.

71. Husovec 2021, s. 438.

72. Asia C-2/18 Lietuvos Respublikos Seimo narių grupė, muuna osapuolena Lietuvos Respublikos Seimas, perustelukappaleet 21, 27 ja 29.

73. Tekijänoikeudellisen sääntelyn kannalta erityisesti Rosati on arvioinut EUTIn oikeuskäytäntöä syrjäyttämisaikutuksen näkökulmasta. Rosati 2019.

Minimidirektiivi ei aiheuta koko lainsäädäntöalueen syrjäyttämiskaikua. ⁷⁴ Tällöin kansallisesti on mahdollista säätää esimerkiksi vahvemmasta suojasta taikka joiltain osin yksityiskohtaisemmista säännöistä. Kuitenkin myös minimidirektiiveillä on syrjäyttämiskaikuita. Muun muassa minimidirektiivin vastainen heikompi suoja syrjäytyy minimidirektiivin vuoksi. ⁷⁵ Myös minimidirektiivien näkökulmasta analyysi kohdistuu tällöin täsmällisemmin siihen, asettaako EU-normi joltain osin esteen kansalliselle lainsäädäntötoimenpiteelle.

Syrjäyttämiskaikuita arviointi on siten suhteellista. Arvioinnissa on aina huomioitava, missä määrin EU-tason sääntely muodostaa ristiriidan kansallisen sääntelyn kanssa. Ristiriita voi olla nimenomainen taikka implisiittinen. Tämä jaottelu viittaa kuitenkin ainoastaan siihen, millä tavoin EU-lainsäätaja on ilmaissut aikomuksensa syrjäyttää kansallisen sääntelyn, ei siihen, missä määrin kansallinen sääntely syrjäytyy, eikä siihen, mikä on ristiriidan luonne. EU-lainsäätaja ei kuitenkaan aina kovin selvästi artikuloi, missä määrin tarkoituksena on syrjäyttää kansallinen lainsäädäntö. ⁷⁶

Esimerkiksi tekijänoikeuden alueella on pohdittu, että koska EU-lainsäätaja ei ole tyhjentävästi säännellyt tekijänoikeuden taloudellisia yksinoikeuksia, kansallisen lainsäätäjän voisi olla mahdollista säätää lisää taloudellisia yksinoikeuksia tekijänoikeuden haltijoille. ⁷⁷ Tosiasiassa EUTI on kuitenkin katsonut oikeuskäytännössään, että laajemmista oikeuksista säätäminen on ollut ristiriidassa harmonisointitavoitteen kanssa. ⁷⁸ Analysoitaessa taas tekijänoikeuden poikkeuksia lähtökohtana on, että jäsenvaltioilla on mahdollisuus valita, mitkä tietoyhteiskuntadirektiivin poikkeuslistasta otetaan kansalliseen lainsäädäntöön. ⁷⁹ Kuitenkin valittaessa tietty listaan kuuluva poikkeus kyseisen poikkeuksen sanamuoto

74. Arena 2018, s. 327.

75. Husovec 2021, s. 438.

76. Schütze 2006, s. 1039, 1045–1046. Myös Yhdysvalloissa syrjäyttämiskaikuita yhteydessä analysoidaan, onko kongressi liittovaltiotason säädösinstrumentilla nimenomaisesti taikka implisiittisesti syrjäyttänyt osavaltiotason lainsäädännön. Arena 2010, s. 494.

77. Husovec 2021, s. 439–440.

78. C-466/12 Svensson, ECLI:EU:C:2014:76. Päätöksen lopputulemassa todetaan seuraavaa: ”Direktiivin 2001/29 3 artiklan 1 kohta on tulkittava siten, että se on esteenä sille, että jäsenvaltio voi antaa tekijänoikeuden haltijoille kattavampaa suojaa säätämällä, että yleisölle välittämisen käsite kattaa useampia toimia kuin ne, joita kyseisessä säännöksessä tarkoitetaan.”

79. Tosin tietoyhteiskuntadirektiiviin on sisältynyt yksi pakottava poikkeus, joka on koskenut tilapäistä kappaleen valmistamista artiklan 5(1) nojalla. Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2001/29/EY, annettu 22 päivänä toukokuuta 2001, tekijänoikeuden ja lähioikeuksien tiettyjen piirteiden yhdenmukaistamisesta tietoyhteiskunnassa. EUVL L 167, 22.6.2001, s. 0010–0019. Lisäksi on huomattava, että tietyt poikkeukset ovat nykyään pakollisia viimeimmän tekijänoikeutta koskevan direktiivin 17(7) artiklan nojalla. Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi (EU) 2019/790, annettu 17 päivänä huhtikuuta 2019, tekijänoikeudesta ja lähioikeuksista digitaalisilla sisämarkkinoilla ja direktiivien 96/9/EY ja 2001/29/EY muuttamisesta (ETA:n kannalta merkityksellinen teksti). EUVL L 130, 17.5.2019, s. 92–125.

tietoyhteiskuntadirektiivissä asettaa rajat kyseiselle kansalliselle poikkeukselle.⁸⁰ Käytännössä sanamuoto ei kaikilta osin jätä kansallista liikkumavaraa. Näin on esimerkiksi silloin, kun poikkeukseen sisältyy EU-oikeudellinen autonominen käsite.⁸¹ Lisäksi kansallinen liikkumatila on rajoitettu siten, että listan ulkopuolisia poikkeuksia ei ole mahdollista säätää.⁸² Käytännössä siis kansallisen liikkumavaran arviointi on täytynyt tehdä saman lainsäädäntöalueen sisälläkin osittain normikohtaisesti.

Jotta voidaan arvioida oikein, onko yksittäistapauksessa kyse unionin oikeuden syrjäyttämisaikutuksesta tiettyjen seikkojen osalta, on huomioitava seuraavia asioita: Ensinnäkin arvioinnin ja vertailun EU-sääntelyn ja kansallisen sääntelyn välillä on kohdistuttava oikeaan abstraktiotasoon. Haettaessa oikeaa abstraktiotasoa on ymmärrettävää, että se helposti voi muodostua liian laajaksi taikka suppeaksi.⁸³ Toiseksi on arvioitava, minkä tyyppinen ja laajuinen ristiriita EU-oikeuden ja kansallisen sääntelyn välille syntyy. Lisäksi on arvioitava sääntelyn tavoitteita.⁸⁴

Tavaramerkkioikeudellisen EU-sääntelyn kannalta on esimerkiksi tuotu esille, että vilpillisen kilpailun sääntely syrjäytyy siltä osin kuin sääntely menee päällekkäin EU:n tavaramerkkioikeudellisen suojan kanssa.⁸⁵ Kansalliseen sääntelyyn sisältyvän vilpillisen kilpailun sääntelyllä ei voida antaa enempää oikeuksia samaan tarkoitukseen kuin mitä tavaramerkkioikeudellisella suojalla on jo EU-tasolla katettu.⁸⁶ Käytännössä tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että EUTIn oikeuskäytäntöä, joka määrittää tavaramerkkioikeuden suojan rajat verkkomainonnassa, ei voida kiertää antamalla sellaisiin tilanteisiin suojaa vilpillisen kilpailun sääntelyllä, joissa tavaramerkkioikeudella ei voida toimintaan puuttua. Siltä osin kuin toiminta on nimenomaisesti sallittu EU:n tavaramerkkisäante-

80. Rosati 2019, s. 74.

81. C-201/13 Deckmyn ja Vrijheidsfonds, ECLI:EU:C:2014:2132, perustelukappaleet 14–17. Tapauksessa todettiin, että parodia on EU-oikeudellisesti autonominen käsite, jonka vuoksi kansallisesti ei ole mahdollista säätää parodiapoikkeuksen lisäedellytyksistä.

82. Esimerkiksi asia C-476/17 Pelham ym. v. Hütter, ECLI:EU:C:2019:624. Tapauksen perusteella vapaata muuntelua koskeva Saksan tekijänoikeuteen sisältyvä rajoitussäännös ei ollut mahdollinen.

83. Asia C-2/18 Lietuvos Respublikos Seimo narių grupė, muuna osapuolena Lietuvos Respublikos Seimas, perustelukappale 27. Sääntelyn tavoitteilla on merkitystä myös arvioitaessa, onko normien välillä päällekkäisyyttä ja kuuluuko kansallinen sääntely EU-tason sääntelyn alueeseen. Samaan tavoitteeseen kohdistuva sääntely puhuu päällekkäisyyden puolesta. Arena 2018, s. 328.

84. Asia C-2/18 Lietuvos Respublikos Seimo narių grupė, muuna osapuolena Lietuvos Respublikos Seimas, perustelukappale 26.

85. Annette Kur, Trade Marks Function, Don't They? CJEU Jurisprudence and Unfair Competition Principles IIC 45(4) 2014, s. 434–454, 452.

86. Graeme B. Dinwoodie, Dilution as Unfair Competition: European Echoes, s. 81–102 teoksessa Rochelle C. Dreyfuss – Jane C. Ginsburg (eds), Intellectual Property at the Edge: The Contested Contours of IP. Cambridge University Press 2014, s. 92.

lyn taikka EUTIn tavaramerkkisääntelyä koskevan oikeuskäytännön nojalla, ei asiaa voida kieltää vilpillisen kilpailun sääntelyllä. Tämä ilmentää hyvin sitä, että lainsäädännön nimellä ei ole merkitystä arvioitaessa ristiriitaa vaan sillä, mikä on sääntelyn sisältönä ja tavoitteena.⁸⁷ Näin ollen kansallisen tason sääntelyn tavoitteella on myös merkitystä arvioitaessa sen hyväksyttävyyttä. Seuraavaksi tarkastelen lähemmin liikesalaisuusdirektiivin suhdetta teknisen ohjeen suojaan ja näiden välistä mahdollista ristiriitaa tässä luvussa käsiteltyjen periaatteiden kannalta.

4. Teknisen ohjeen suojan arviointi EU-oikeudellisten periaatteiden valossa

Samoin kuin immateriaalioikeudet myös liikesalaisuudet kuuluvat EU:ssa sisämarkkina-asioina jaetun toimivallan piiriin.⁸⁸ EU on näin ollen käyttänyt toimivaltaansa jaetun toimivallan piiriin kuuluvalla lainsäädäntöalueella sääntäessään liikesalaisuusdirektiivin. Tällä alueella kansalliset lainsäädäntötoimenpiteet syrjäytyvät siltä osin kuin liikesalaisuusdirektiivillä on säädetty asiasta. Liikesalaisuusdirektiivi on minimidirektiivi, joten kansallisesti on mahdollista säätää esimerkiksi liikesalaisuuteen liittyvistä laajemmista oikeussuojakeinoista.

87. Husovec 2021, s. 439. Tässä artikkelissa ei ole mahdollista syventyä enempää siihen, millaiset vilpillistä kilpailua koskevat rajat EU:n tavaramerkkisääntely asettaa kansalliselle sääntelylle. On kuitenkin selvää, että vilpillisen kilpailun sääntelyllä ei voida puuttua sellaisiin toimiin, jotka esimerkiksi EU:n tavaramerkkidirektiivin 14 artiklan nojalla on nimenomaisesti sallittu kolmansille.

88. Ks. sopimus Euroopan unionin toiminnasta, 114 ja 118 artikla. EUVL C 326, 26.10.2012, s. 47–390. EU:n sisäisesti kyse on lähtökohtaisesti jaetun toimivallan piiriin kuuluvista asioista, mutta ulkosuhteissa asia ei ole yhtä yksinkertainen. Ks. lisää Yole Tanghe, *The Borders of EU Competences with Regard to the International Regulation of Intellectual Property Rights: Constructing a Dam to Resist a River Bursting Its Banks*. *Utrecht Journal of International and European Law* 32(82) 2016, s. 27–43. Liikesalaisuusdirektiivin valossa liikesalaisuudet eivät ole osa immateriaalioikeuksia. Samalla tavoin ajatellaan muun muassa julkaisussa Jens Schovsbo – Thomas Riis, *To Be and Not to Be an IPR – The Protection of Trade Secrets in the EU*. *European Intellectual Property Review* 41(7) 2019, s. 401–403. Tämä ilmenee muun muassa liikesalaisuusdirektiivin johdantokappaleista 1, 2 ja 39. Vaikka EU:n liikesalaisuusdirektiivin valossa kyse ei ole immateriaalioikeudesta, esimerkiksi TRIPS-sopimuksen valossa asia ei ole yhtä selkeä. TRIPS-sopimuksen liikesalaisuuksia koskevassa artikkelissa viitataan vilpillisen kilpailun suojaan, mutta TRIPS-sopimus itsessään on Maailman kauppajärjestön immateriaalioikeuksia koskeva sopimus. Ks. lisää keskustelua esimerkiksi Lionel Bently, *Trade secrets: intellectual property but not property?*, s. 60–93 teoksessa Helena Howe R – Jonathan Griffiths (eds), *Concepts of property in intellectual property law*. Cambridge Intellectual Property and Information Law (21). Cambridge University Press 2013, s. 60–93 osoitteessa <https://doi.org/10.1017/CBO9781107300880>.

Tältä osin on kuitenkin huomautettava, että liikesalaisuusdirektiivin 1(1) artiklan mukaan laajemmista oikeusuojakeinoista on mahdollista säätää silloin, kun pysytään liikesalaisuussuojan määritelmän sisällä ja annetaan vahvempaa suojaa liikesalaisuuksille.⁸⁹ Liikesalaisuusdirektiivin minimisuojaaluonteella ei siten voida vielä perustella mahdollisuutta antaa suojaa teknisille ohjeille.⁹⁰

Vaikka kyseessä on minimidirektiivi, liikesalaisuusdirektiivi ei kaikilta osin jätä kansallisesti juurikaan liikkumavaraa. Liikesalaisuusdirektiivin 1 artiklassa määritellään useita liikesalaisuusdirektiivin normeja, joiden toteutuminen on kansallisesti turvattava, vaikka suoja muilta osin voikin olla laajempi. Viitattujen normien osalta voidaan ajatella, että liikesalaisuusdirektiivi asettaa sekä minimi-että maksimitason suojalle.⁹¹ Tämän artiklan lisäksi on arvioitava sisällöllisesti sitä, miltä osin on tapahtunut liikesalaisuusdirektiiviä koskeva täysharmonisointi, jonka kannalta kansallinen liikkumavara on EU-oikeuden nojalla syrjäytynyt. Tämän lisäksi arviointi kohdistuu liikesalaisuusikäsitteen luonteeseen autonomisena käsitteenä, jotta havaitaan, miten teknisen ohjeen suoja poikkeaa liikesalaisuuden vaadituista harmonisoiduista edellytyksistä.

Liikesalaisuusdirektiivin toteutuminen on turvattava muun muassa siltä osin, mitä on pidettävä laillisena pääsynä tietoon, ja huomiota on kiinnitettävä myös poikkeusten toteutumiseen liikesalaisuussuojan kannalta sekä useiden prosessuaalisten sääntöjen toteutumiseen.⁹² Laillisena pääsynä tietoon on direktiivissä mainittu käänteismallinnus. Prosessisääntöihin, joiden toteutuminen on turvattava, lukeutuu myös liikesalaisuusdirektiivin 8 artikla, jossa on määriteltä kanna-oikeuden vanhentumisaika. Tässä artiklassa on jätetty kansallisesti liikkumavaraa siihen, kuinka pitkä vanhentumisaika kansallisesti säädetään. Direktiivin nojalla annetuissa kansallisissa säännöissä on myös muun muassa määritettävä, milloin vanhentumisaika alkaa kulua. Vanhentumisaika ei voi direktiivin mukaan ylittää kuutta vuotta.⁹³ Tältä osin direktiivi sisältää siten myös maksimitason suojalle.

89. Schovsbo 2019, s. 257–258.

90. Samoin myös Schovsbo 2019, s. 258–259. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että tämä ajatus on ollut Suomen implementaation taustalla, sillä tämän erityisen kohdan implementaation yhteydessä puhutaan tarkoituksesta parantaa oikeussuojaa. Niklas Bruun – Marcus Norrgård, Den nya finska lagen om företagshemligheter. Nordiskt Immateriellt Rättsskydd 4/2018, s. 486–498, 491.

91. Ks. myös Schovsbo 2019, s. 256.

92. Laillista pääsyä tietoon ja poikkeuksia on analysoinut julkaisussa Aplin 2021. Liikesalaisuusdirektiivin poikkeuksia sananvapauden ja ilmiintajan suojaan on analysoinut tarkemmin Mylly 2021a. Liikesalaisuusdirektiivin prosessisääntöjä on arvioinut Ulla-Maija Mylly artikkelissaan Proportionality of Trade Secret Remedies in European Union – In Comparison with Patent Law Enforcement. IIC 53(10) 2022, s. 1444–1476 osoitteessa <https://doi.org/10.1007/s40319-022-01244-0>.

93. Suomessa liikesalaisuuksien osalta kanneaika vanhenee liikesalaisuuslain 13 §:n mukaan 5 vuodessa siitä, kun liikesalaisuuden haltija on saanut tiedon liikesalaisuudesta loukkaavasta teosta

Arvioitaessa sitä, miltä osin kansalliset lainsäädäntötoimenpiteet muutoin kuin 1(1) artiklan nojalla sisällöllisesti syrjäytyvät liikesalaisuusdirektiivin vuoksi, on EU-oikeudellisten syrjäyttämistä koskevien periaatteiden kannalta löydettävä arviointiin soveltuva abstraktiotaso. Liikesalaisuusdirektiivin johdantokappaleessa 17 on selkeästi todettu, että direktiivillä ei ole tarkoitus harmonisoida koko vilpillistä kilpailua koskevaa sääntelyä. Tämä olisi siten liian yleinen abstraktiotaso arvioinnille. Abstraktiotason valitsemiseksi on liikesalaisuusdirektiivin osalta löydettävä täsmällisempi abstraktiotaso. Arvioinnin on kohdennettava sisällöllisesti lähemmin siihen, minkä tyyppisen luottamuksellisen tiedon osalta liikesalaisuusdirektiivi pyrkii harmonisointiin.

Liikesalaisuusdirektiivin sääntely pyrkii yleisellä tasolla suojaamaan tietojen luottamuksellisuutta. Liikesalaisuusdirektiiviä analysoitaessa on kuitenkin myös ilmeistä, ettei direktiivi sääntele kattavasti kaikenlaisia luottamuksellisena pidettäviä tietoja. Liikesalaisuusdirektiivissä on esimerkiksi viittaus henkilötietojen suojaan liittyvään muuhun EU-sääntelyyn.⁹⁴ Liikesalaisuusdirektiivin mukainen sääntely kohdistuu kuitenkin tietynlaisen luottamuksellisen tiedon suojaamiseen, ja se perustuu tällaisen tiedon osalta suojan harmonisointiin. Tämän vuoksi on tarkasteltava lähemmin direktiivin mukaista liikesalaisuuden määritelmää ja tähän liittyvää liikesalaisuusdirektiivin sääntelyn kohdetta.

Liikesalaisuuden määritelmä näyttyy direktiivin valossa EU-oikeudellisesti autonomisena käsitteenä. Tämä johtuu siitä edellä mainitusta seikasta, ettei määritelmä viittaa jäsenvaltioiden lainsäädäntöön. EU-oikeudellisten autonomisten käsitteiden yhteydessä puhutaan myös täysharmonisoinnista.⁹⁵ Suomen liikesalaisuuslaissa on liikesalaisuuden määritelmää laadittaessa seurattu liikesalaisuusdirektiivin määritelmää lähes sanatarkasti. Kuten edellä on todettu, EU-tason ja kansallisen sääntelyn väliltä löytyy harvoin suoraa ristiriitaa siten, että kansallinen sääntely olisi selvästi valitun sanamuodon vuoksi ristiriidassa EU-sääntelyssä valitun sanamuodon kanssa. Selvä ristiriita sanamuotojen välillä olisi havaittavissa, jos Suomen laissa liikesalaisuuden kriteerit olisi määritelty riittävän olennaisesti eri tavalla kuin direktiivissä, esimerkiksi siten, ettei liikesalaisuuteen vetoavalta vaadittaisi kohtuullisia salassapitoimenpiteitä.

Suomen laissa on erillinen teknisen ohjeen suoja koskeva suojamuoto. Lisäksi tätä suojamuotoa koskevat erilaiset, helpommat, edellytykset suojan synnylle kuin liikesalaisuuksia. Ensivaikutelman perusteella voi vaikuttaa siltä, että teknisen ohjeen suoja on täysin eri suojamuoto kuin liikesalaisuuden suoja. Tällä perusteella voisi ajatella, että liikesalaisuusdirektiivillä ei kajota tällaisen suo-

sekä oikeudenloukkaajasta, kuitenkin viimeistään kymmenen vuoden kuluessa loukkauksen tapahtumisesta.

94. Liikesalaisuusdirektiivin johdantokappale 35.

95. Schovsbo 2019, s. 256.

jamuodon mahdollisuuteen kansallisella tasolla. Suoraa sanamuotojen välistä ristiriitaa ei ole havaittavissa.

Tarkemmin liikesalaisuusdirektiiviä analysoitaessa huomio kiinnittyy kuitenkin siihen, millaista tietoa koskevasti EU on pyrkinyt ottamaan käyttöön yhtenäisen käsitteen – liikesalaisuuden – jonka osalta kansallisesti ei voida säätää toisin. Direktiivin perustelukappaleissa 1 ja 2 todetaan muun muassa seuraavaa:

Perustelukappale 1: ” – Yritykset käyttävät erilaisia keinoja ottaakseen haltuunsa innovointiin liittyvän toimintansa tulokset, kun avoimuus estää niiden tutkimukseen ja innovointiin kohdistamien investointien täysipainoisen hyödyntämisen. Yksi tällaisista keinoista on teollis- ja tekijänoikeuksien, kuten patenttien, mallioikeuksien tai tekijänoikeuden, käyttö. Toinen keino ottaa haltuun innovoinnin tulokset on suojata pääsyä kyseisen yhteisön kannalta arvokkaaseen mutta vain suppean piirin tuntemaan tietämykseen ja hyödyntää tällaista tietämystä. Tällaisesta arvokkaasta taitotiedosta ja liiketoimintatiedosta, jotka ovat julkistamattomia ja joita on tarkoitus käsitellä luottamuksellisina, käytetään nimitystä liikesalaisuus.”

Perustelukappale 2: ”Kaikenkokoiset yritykset arvostavat liikesalaisuuksia yhtä paljon kuin patenteja ja muita teollis- ja tekijänoikeuksien muotoja. Ne käyttävät luottamuksellisuutta liiketoiminnan kilpailukyvyyn ja tutkimusperustaisen innovoinnin hallintavälineenä hyvin monenlaisten tietojen osalta, jotka ulottuvat teknisestä tietämyksestä aina kaupallisiin tietoihin – –.”

Näiden perustelukappaleiden perusteella liikesalaisuudella viitataan siten tietoihin, joita on tarkoitus käsitellä luottamuksellisina ja jotka liittyvät taitotietoon ja liiketoimintatietoon. Liikesalaisuuden tavoitteena on suojata yrityksen innovoinnin tuloksia ja kilpailukykyä rajoittamalla pääsyä tällaiseen liikesalaisuutena pidettävään tietoon. Perustelukappaleessa 14 todetaan lisäksi, että yhtenäinen liikesalaisuuden määritelmä ei aseta rajoituksia väärinkäytöltä suojattavalle kohteelle. Liikesalaisuuden määritelmä kattaa taitotiedon, liiketoimintatiedon ja teknologisen tiedon, kun on olemassa sekä oikeutettu intressi pitää ne luottamuksellisina että perusteltu luottamus siihen, että tällainen luottamuksellisuus säilytetään.

Kokoavasti voidaan todeta, että suojattavan tiedon kohde, joka liikesalaisuuden määritelmällä on tarkoitus kattaa, ulottuu kaikenlaisiin liiketoimintaan liittyviin tietoihin, joita halutaan pitää luottamuksellisina kilpailukyvyyn säilyttämiseksi. Tämän perusteella vaikuttaa hyvin selvältä, että teknisen ohjeen suoja kuuluu siihen lainsäädäntöalueeseen, joka liikesalaisuusdirektiivillä ja siihen kuuluvalla liikesalaisuuden määritelmällä on tarkoitus kattaa ja jonka osalta kansallisesti ei voida säätää toisin. Teknisen ohjeen suoja kattaa luottamuksellisesti uskotun tietyn tyyppisen teknisen tiedon silloin, kun se annetaan toiselle tehtävän suorittamista varten tai muutoin liikesuhteessa. Suojan kohteet ovat näin päällekkäisiä siten, että teknisen ohjeen suoja kuuluu sellaisiin tietoihin, jotka voivat saada suojaa myös liikesalaisuutena. Liikesalaisuussuojan ja teknisen

ohjeen suojan välillä vallitsee tämän mukaan selvä sisällöllinen ristiriita, koska teknisen ohjeen suojan edellytykset poikkeavat huomattavasti direktiivin liikesalaisuussuojalle asettamista vaatimuksista siten, että suoja on helpompi saavuttaa. Erityisesti teknisen ohjeen suojan helppous liittyy siihen, ettei kohtuullisia salassapitotoimenpiteitä edellytetä.

Schovsbo on puolestaan kiinnittänyt huomiota siihen, että perustelukappaleessa 14 määrittellään myös, millaiset tiedot eivät kuulu liikesalaisuuden määritelmän piiriin. Liikesalaisuuden määritelmän ulkopuolelle jätetään tiedot, jotka ovat sellaiseen henkilöpiiriin kuuluvien henkilöiden, jotka yleensä käsittelevät tällaisia tietoja, yleisesti tiedossa olevia tai helposti saatavissa.⁹⁶ Teknisen ohjeen suoja kattaa siten tietoja, jotka oli nimenomaisesti tarkoitus jättää ilman suojaa säädettäessä liikesalaisuuden suojasta.⁹⁷ Teknisen ohjeen suoja on mahdollinen, vaikka tieto olisi relevantin henkilöpiirin helposti saatavissa. Käytännössä teknisen ohjeen suojan kriteerit poikkeavat siten kahdessa merkittävässä kohdassa siitä, mitä liikesalaisuuksilta edellytetään.

Edellä on tuotu esiin, että kansallisen lainsäädännön tavoitteilla voi olla merkitystä ristiriitaa arvioitaessa. Esimerkiksi tavaramerkkioikeudellisesta suojasta on lausuttu, että samaan tarkoitukseen nähden ei voitu antaa parempaa suojaa vilpillisen kilpailun sääntelyllä kuin mitä EU:n tavaramerkkioikeudellisella suojalla tavoiteltiin. Kuitenkin liikesalaisuusdirektiivin johdantokappaleessa 17 viitataan kansallisiin vilpillistä kilpailua koskeviin sääntöihin, joissa puututaan orjalliseen jäljittelyyn taikka kopiointiin. Tältä osin kansallinen sääntely on liikesalaisuusdirektiivin valossa edelleen mahdollista. Teknisen ohjeen suoja ei kuitenkaan vaikuta kuuluvan tähän edelleen kansallisesti sallittuun alueeseen, sillä suojamuodossa ei ole kyse orjallisen jäljittelyn taikka kopioinnin kieltämisestä.

Teknisen ohjeen suoja Suomessa kieltää kyseisen tiedon käytön ja paljastamisen. Tältäkin osin suojamuoto on liikesalaisuuden suojan kaltainen, sillä myös liikesalaisuuden kohteena olevaa tietoa koskevasti on määritelty tiedon käyttö- ja paljastamiskiellot. Myös teknistä ohjetta loukkaavien tuotteiden määrittely hallituksen esityksessä samoin kuin liikesalaisuuksia loukkaavat tuotteet kertovat siitä, ettei teknisen ohjeen suojassa kyse ole suojasta orjallista jäljittelyä taikka kopiointia vastaan. Teknistä ohjetta loukkaava tuote on tavara tai palvelu, jonka suunnittelussa, ominaisuuksissa, toiminnassa, tuotantoprosessissa tai markkinoinnissa saadaan merkittävää hyötyä oikeudettomasti käytetystä tai ilmaistusta teknisestä ohjeesta. Hyöty on arvioitava tapauskohtaisesti. Esimerkkinä loukkaavasta tuotteesta tuodaan esiin tilanne, jossa tuotteen suunnittelussa on merkittävässä määrin hyödynnetty teknisen ohjeen haltijan kaavoja.⁹⁸

96. Schovsbo 2019, s. 259.

97. Schovsbo 2019, s. 260.

98. HE 49/2018 vp, s. 96.

Arvioitaessa teknisen ohjeen suojan tavoitetta on vaikea löytää perusteluja taikka tavoitteita, jotka poikkeavat liikesalaisuuden suojan tavoitteista. Käytännössä suojaamisintressit liittyvät täysin samoihin asioihin: yritysten kilpailuedun säilyttämiseen näiden suojatessa luottamuksellista taitotietoa tai liiketoimintatietoa.

Suomen liikesalaisuuslakiin sisältyvä teknisen ohjeen suoja vaikuttaa siten olevan ristiriidassa liikesalaisuusdirektiivin harmonisointitavoitteen kanssa. Ristiriidalle ei ole löydettävissä sellaisia erityisiä perusteluja taikka hyväksyttäviä tavoitteita, joiden nojalla kansallinen poikkeaminen liikesalaisuusdirektiivistä voisi olla EU-oikeudellisesti hyväksyttävää. Suomen lainsäädännössä on annettu samat oikeussuojakeinot teknisen ohjeen haltijalle kuin liikesalaisuuden haltijalle ilman, että liikesalaisuusdirektiivin mukaiset edellytykset ja muut vaatimukset suojalle täyttyvät.

5. Miten ristiriitatilanne voidaan ratkaista: näkökulmia eri toimijoille

Edellä on perusteltu laajasti sitä, millä tavoin Suomen liikesalaisuuslakiin sisällytetty teknisen ohjeen suoja on ristiriidassa EU:n liikesalaisuusdirektiivin kanssa. Ristiriita johtuu erityisesti siitä, että teknisen ohjeen suoja kuuluu sisällöllisesti siihen lainsäädäntöalueeseen, joka liikesalaisuusdirektiivin säännöksillä on kattavasti säännelty ja harmonisoitu ottaen huomioon sekä direktiivin johdantokappaleet että liikesalaisuuden harmonisoitu määritelmä.⁹⁹ Vaikka direktiivi on minimidirektiivi, liikesalaisuusdirektiivin analyysi paljastaa, että direktiivillä on osittain toteutettu liikesalaisuustiedon käsitteen täysharmonisointi. Erityisesti teknisen ohjeen suoja on ristiriidassa liikesalaisuusdirektiivin liikesalaisuuskäsitettä koskevan harmonisointitavoitteen kanssa. Teknisen ohjeen suojan antamat oikeussuojakeinot koskevat sellaista tietoa, joka liikesalaisuusdirektiivissä on nimenomaisesti tarkoitettu jättää suojan ulkopuolelle. Liikesalaisuusdirektiivin minimidirektiiviin perustuva vahvempi suoja on direktiivissä sallittu ainoastaan sellaiselle tiedolle, joka täyttää liikesalaisuussuojan edellytykset.

Lähtökohtaisesti kansallisen lainsäätäjän tulee pidättäytyä lainsäädäntötoimenpiteistä siltä osin kuin EU on kattavasti asian säännelty. EU-oikeuden syrjäyttämisaikutuksen sisarvaikutus on EU-oikeuden etusija, jolla voidaan tarttua sellaisiin tilanteisiin, joissa kansallinen lainsäädäntötoimenpide on kuitenkin muodostanut ristiriidan EU-oikeudellisen normin kanssa. Mikäli kansallinen sääntö on ristiriidassa EU-tason sääntelyn kanssa, on EU-oikeudelliselle nor-

99. Arena 2018, s. 328.

mille annettava etusija. Tämä velvoite koskee kansallisia tuomioistuimia, hallintoviranomaisia ja kansallista lainsäätäjää.¹⁰⁰ Usein kansallisilla tuomioistuimilla ei ole toimivaltaa todeta jotain kansallista normia pätemättömäksi, minkä vuoksi kansallinen lainsäädäntö jää voimaan kansallisten tuomioistuinten havaitsemista ristiriidoista ja soveltamisratkaisuista huolimatta.¹⁰¹

Soveltamistilanteessa kansallisen tuomioistuimen on tulkittava kansallista sääntöä EU-oikeuden mukaisesti, esimerkiksi tulkitsemalla kansallisen lain sanamuotoa mahdollisimman pitkälle EU-direktiivin vaatimusten mukaisesti. Tulkintavaikutus on ensisijainen ja yleinen tapa ratkaista direktiiveihin liittyviä normijännitteitä, sillä direktiiveillä on tulkintavaikutus myös yksityisten välisissä suhteissa.¹⁰² Mikäli EU-oikeuden tulkinnasta on epäselvyyttä, kansallisella tuomioistuimella on mahdollisuus tehdä asiassa ennakkoratkaisupyyntö EUTille ja korkeimmilla oikeusasteilla on tietyn edellytyksin velvollisuus pyytää ennakkoratkaisua.¹⁰³ Ristiriitaa ei kuitenkaan aina voida korjata pelkällä tulkintavaikutuksella. Esimerkiksi käsillä olevassa tilanteessa pelkällä tulkintavaikutuksella olisi melko vaikea saavuttaa liikesalaisuusdirektiivin mukainen tulkinta teknisen ohjeen suojasta. Tämä johtuu siitä, että lain sanamuoto ei teknisen ohjeen suojan osalta anna tulkinnalle riittävästi liikkumavaraa.

Kun kansallisella tasolla havaitaan ristiriita, on myös kansallisen lainsäätäjän velvollisuutena kumota EU-oikeuden kanssa ristiriitainen lainsäädäntö tai muuttaa sitä.¹⁰⁴ Direktiivien osalta lähtökohtana on, että ne asettavat velvoitteita kansalliselle lainsäätäjälle.¹⁰⁵ Oikeusturvan ja ennakoitavuuden kannalta lainsäädännön muuttaminen EU-oikeuden mukaiseksi on myös suotavampaa kuin jättää asia yksittäisten tuomioistuinratkaisujen tulkinnan ja EUTille tehtävien ennakkoratkaisupyyntöjen varaan.

Edellä on tuotu esiin perusteita, joiden avulla on mahdollista jäsentää Suomen liikesalaisuuslakiin sisältyvän teknisen ohjeen suojaan liittyviä ongelmia

100. Arena 2018, s. 305, 309. Näin myös Suomessa. Esimerkiksi jos tuomioistuin havaitsee lainsäädännön olevan ristiriidassa Suomen perustuslain kanssa, tuomioistuimella on vain velvollisuus jättää perustuslain kanssa ristiriidassa oleva sääntö soveltamatta (perustuslaki 106 §). Korkeimmilla oikeusasteilla on kuitenkin mahdollisuus tehdä valtioneuvostolle esityksiä lainsäädäntötoimeen ryhtymisestä (perustuslaki 99 §).

101. Schütze 2006, s. 1028–1029.

102. Direktiiveillä ei ole yksityisten välisissä suhteissa välitöntä oikeusvaikutusta. Direktiiveillä on kuitenkin välitön oikeusvaikutus vertikaalisuhteissa, joten yksityisten on mahdollista vedota direktiiviin suhteessa valtiota vastaan esimerkiksi rikosjutuissa. Koska direktiiveiltä puuttuu välitön oikeusvaikutus yksityisten välisissä suhteissa, tulkintavaikutuksen merkitys on näissä tilanteissa tärkeä. Tulkintavaikutuksella ei voida kuitenkaan korjata kaikkia ristiriitoja, sillä tulkintavaikutuksen nojalla ei voida tehdä esimerkiksi kansallisen oikeuden *contra legem* -tulkintaa. Ojanen 2016, s. 79–82, 92–95.

103. Ojanen 2016, s. 86–87, 92, 202.

104. Schütze 2006, s. 1031.

105. Ojanen 2016, s. 79.

suhteessa liikesalaisuusdirektiiviin ja arvioida syrjäyttämisaikutusta ja siihen liittyviä seuraamuksia. Mikäli teknisen ohjeen suoja Suomessa kumottaisiin lainsäätäjän toimesta, eivät yritykset jäisi näiltä osin täysin ilman oikeussuojakeinoja. Yritykset voivat usein toimia siten, että tekninen ohje tulee suojaetuksi liikesalaisuutena. Yritysten tulee tällöin ryhtyä liikesalaisuusdirektiivin ja Suomen liikesalaisuuslain edellyttämiin kohtuullisiin salassapitotoimenpiteisiin voidakseen vedota liikesalaisuuslain mukaisiin oikeussuojakeinoihin. Kaikissa tilanteissa yritysten aktiivisuus ei riitä liikesalaisuussuojan syntymiseen; näin on esimerkiksi silloin, kun tieto on helposti selvitettävissä markkinoilla olevista tuotteista. Tällaisissa tilanteissa liikesalaisuusdirektiivin nimenomainen tarkoitus on kuitenkin jättää tällaiset tiedot suojan ulkopuolelle. Yritysten on kuitenkin hyvä varautua siihen, että vetoaminen pelkkään teknisen ohjeen suojaan ei välttämättä tulevaisuudessa tuota tuloksia varsinkaan silloin, jos kansallinen lainsäätaja korjaa havaitun ristiriidan.

Protection of technical instructions in the light of the Trade Secrets Directive

ULLA-MAIJA MYLLY, LL.D., Trained on the Bench, Associate Professor, Hanken School of Economics; Academy Research Fellow, University of Turku

The article analyses Finland's implementation of the EU's Trade Secrets Directive (TSD). The focus is on analysing whether Finnish protection of technical instructions conflicts with the harmonisation objective under the TSD for the protection of trade secrets. The protection of technical instructions covers information when it is not publicly available and when technical instructions have been entrusted to a party to complete work or a task or otherwise in a business relationship. The problem with this protection is that the requirements for protection are not in line with those required for trade secrets. The most important difference is that a party does not need to take reasonable steps to keep information secret to receive protection for entrusted technical instructions. Consequently, the protection is given more easily, but the remedies under the Finnish trade secrets act are the same as those provided for trade secrets. The article analyses this conflict in the light of the EU pre-emption doctrine. The article includes a step-by-step analysis of the scope overlap between the protection of trade secrets and technical instructions and why the less strict requirements for protection conflict with the harmonisation objective of the TSD. The article concludes that Finnish legislation on technical instructions should be amended due to the conflict.

Datafikoituva peruskoulu – tasapainoilua lapsen henkilötietojen suojan ja opetuksen tavoitteiden välillä

HAKUSANAT: henkilötietojen suoja, lapsen oikeudet, perusopetus, tietosuojasetus, tieto- ja viestintäteknologia

1. Johdanto

Dataa kerätään lähes kaikkialla, ja myös kouluista on tullut datatehtaita.¹ Datatutkimuksen, henkilötietojen suojaan liittyvien taitojen ja digiturvataitojen merkitys kasvaa jatkuvasti, ja niistä on tulossa yhteiskunnalliseen toimintaan osallistumisen edellytys.² Datafikaatio-käsite kuvaa yksilön elämän osa-alueiden muuntamista digitaaliseksi dataksi, jota käytetään esimerkiksi kuvailuun, ennustamiseen tai päätöksentekoon.³ Lapsen oikeuksien toteutumisen näkökulmasta datafikaatio luo jännitteitä lapsen eri oikeuksien välillä – lapsen henkilötietoja on suojattava, mutta lasten tulee myös saada yhdenvertaisesti osallistua digitalisoituneeseen yhteiskuntaan.⁴

Nykyisen opetus suunnitelman korostaessa erilaisten tieto- ja viestintäteknologian (TVT) sovellusten käyttämistä peruskouluissa henkilötietojen suoja on otettava huomioon. TVT-sovelluksilla viitataan laajaan kenttään erilaisia digitaalisia teknologioita tietokoneista älypuhelimiin ja niissä käytettäviin sovelluksiin, joista monet käsittelevät lapsen henkilötietoja. Monet yleiset TVT-työkalut ovat datajättien, kuten Microsoftin ja Googlen, tuottamia, ja käyttöehdot noudatta-

* *Elisa Silvennoinen*, OTT, yliopistonlehtori, Itä-Suomen yliopisto – *Matti Tedre*, FT, professori, Itä-Suomen yliopisto – *Teemu Valtonen*, KT, professori, Itä-Suomen yliopisto. Artikkelin on kirjoitettu osana STN:n rahoittamaa Generation AI -hanketta (#352859). Kiitämme anonymoijia arvioijia sekä Susanna Lindroos-Hovinheimoa ja Milka Sormusta käsikirjoituksen kommentoinnista ja kannustuksesta.

1. Pekka Mertala, Koulutuksen digitaalinen datafikaatio. *Kasvatus & Aika* 15(1) 2021, s. 43–61, 43.
2. Arne Hintz – Lina Dencik – Karin Wahl-Jorgensen, Digital Citizenship in a Datafied Society. Polity Press 2018, s. 1–3.
3. Sofie Flensburg – Stine Lomborg, Datafication research: Mapping the field for a future agenda. *New Media & Society* 25(6) 2023, s. 1451–1469.
4. YK:n lapsen oikeuksien komitean Yleiskommentti nro 25 (2021) digitaaliseen ympäristöön liittyvistä lapsen oikeuksista (CRC/C/GC/25).

vat yritysten vakioehtoja. EU:n yleisen tietosuoja-asetuksen (TSA)⁵ mukaisena rekisterinpitäjänä toimivalla perusopetuksen järjestäjällä ei ole juuri mahdollisuuksia vaikuttaa näihin ehtoihin. Opetuksen järjestäjällä on rekisterinpitäjänä laaja vastuu oppilaan henkilötietojen käsittelyn lainmukaisuudesta myös silloin, kun palvelujen tarjoaja ja henkilötietojen varsinainen käsitteijä on kolmas taho.

Opetuksen järjestäjä ei laajasta vastuustaan huolimatta voi täysin irtisautua TVT:n opetuskäytöstä. YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksen (SopS 59–60/1991) 28 ja 29 artiklassa turvattu oikeus saada koulutusta kattaa monilukutaidon.⁶ Opetushallituksen (OPH) perusopetuksen opetussuunnitelman (OPS) perusteissa määrätään monilukutaidon opettamisesta ja TVT:n käytön integroinnista oppisisältöihin.⁷ Opetus- ja kulttuuriministeriön kasvatuksen ja koulutuksen linjauksissa 2023–2027 painotetaan kansainvälisesti huipputasoisia digitaalisia palveluita ja infrastruktuuria.⁸ Yksi EU:n digitaalisen koulutuksen toimintasuunnitelman prioriteeteista on digitaalisten perus- ja edistyneiden taitojen tasavertainen oppiminen varhaisesta iästä alkaen.⁹

Kouluissa on viime vuosina havahduttu jännitteeseen opetuksen sisällön ja menetelmien sekä tietosuojalainsäädännön vaatimusten välillä.¹⁰ Lapsen oikeuksien näkökulmasta keskustelu aiheesta käy tavanomaisen ongelman äärellä: suojellaanko vai osallistetaanko lapsia.¹¹ Kyse on jännitteestä lapsen eri oikeuksien välillä.¹² lasten tulee saada nauttia TVT:n mahdollistamista palveluista ja

5. Euroopan parlamentin ja neuvoston asetus (EU) 2016/679 luonnollisten henkilöiden suojelusta henkilötietojen käsittelyssä sekä näiden tietojen liikkuvuudesta ja direktiivin 95/46/EY kumoamisesta (yleinen tietosuoja-asetus tai TSA).
6. Laajasti CRC/C/GC/25 ja Eva Lievens – Sonia Livingstone – Sharon MacLaughlin – Brian O’Neill – Valerie Verdoodt, *Children’s rights and digital technologies*, s. 487–513 teoksessa Ursula Kilkelly – Ton Liefaard (eds), *International Human Rights of Children*. International Human Rights. Springer 2019, s. 499. Tekoälyn osalta ks. Wayne Holmes – Jen Persson – Irene-Angelica Chounta – Barbara Wasson – Vania Dimitrova, *Artificial Intelligence and education – A critical view through the lens of human rights, democracy and the rule of law*. Council of Europe 2022, s. 26–29.
7. Opetushallituksen Määräykset ja ohjeet 2014:96: Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014 (OPH 2014:96).
8. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisu 2023:17: Kasvatuksen ja koulutuksen digitalisaation linjaukset 2027, s. 15.
9. OKM 2023:17, s. 7.
10. Ilmi mm. OPH:n Digioppimisen areenan (11.–12.12.2023, Helsinki) työryhmässä Tietosuoja-näkökulmia kouluihin ja oppilaitoksiin. Ks. myös Helsingin HaO 30.6.2023 t. 3945/2023 yksittäisen vanhemman valituksesta tietosuojavaltuutetulle. Se tuli esille myös opetusalan toimijoille tehdyssä kyselyssä, ks. Jaakko Kauko – Jaakko Penttinen – Maarit Röttsä – Tomi Voutilainen, *Sujuva kasvatus- ja koulutustietojen hyödyntäminen*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisu 2024:17 (OKM 2024:17), s. 76–77.
11. Kyse on lapsioikeuden yhdestä perustavanlaatuisimmasta ongelmasta, ks. Michael D. A. Freeman, *The Rights and Wrongs of Children*. Francis Pinter 1983, s. 23.
12. Milda Macenaite, *From universal towards child-specific protection of the right to privacy online: Dilemmas in the EU General Data Protection Regulation*. *New Media & Society* 19(5)

sähköisen osallistumisen keinoista sekä hyödyntää teknologian mahdollisuuksia oppimisen tukena. Laaja ja pitkäaikainen henkilötietojen kerääminen uhkaa lapsen oikeutta yksityisyyteen ja henkilötietojen suojaan ja altistaa lapsen erilaisille vaikuttamis- ja markkinointitarkoituksille.¹³ Lasten digitaalista lukutaitoa pidetään avaintekijänä sille, että lapsen oikeus hyötyä digitaalisista ympäristöistä ja suojautua niissä toteutuu täysimääräisesti.¹⁴

Teknologian uhkia lapsen oikeuksille on datafikaatiota käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa tarkasteltu sekä yksityisyyden suojan että henkilötietojen suojan näkökulmasta.¹⁵ Oikeuskirjallisuudessa todetaan, että vaikka nämä oikeudet ovat monessa suhteessa päällekkäisiä, henkilötietojen suoja on yksityisyyden suoja laajempi erityisesti henkilötietojen ja niiden käsittelyn määritelmien osalta. Se edistää ennakoivasti yksilön henkilökohtaisia oikeuksia, joita henkilötietojen käsittely voi uhata, ja vähentää yksilön ja hänen tietojensa käsittelevien tahojen välistä vallan ja tiedon epäsuhtaa.¹⁶ Tämä artikkeli käsittelee lapsen henkilötietojen suojaa ja TVT:n käyttöä kunnan järjestämässä perusopetuksessa ja viittaa yksityisyyden suojaan ainoastaan siltä osin kuin käytetyssä lähteessä viitataan yksityisyyteen.

Varsinaisena tutkimusongelmana on, millaista suojaa yleinen tietosuojaj-asetus edellyttää lapsen henkilötiedoille perusopetuksessa ja miten tuo suoja rajoittaa TVT:n käyttöä perusopetuksessa. Tietosuojaj-asetus huomioi lapsen henkilötietojen erityisen suojan mutta ei juuri anna konkreettisia keinoja niiden suojaamiseen. Lainmukainen käsittely edellyttää ennakkoon ja täsmällisesti määriteltyä käsittelyperustetta (TSA 6(1) artikla). Tietosuojaj-asetuksesta seuraa muun muassa, että henkilötietoja saa käsitellä vain tiettyä käyttötarkoitusta varten ja vain siltä osin kuin on välttämätöntä ja tarpeellista (TSA 5 artikla). Opetuksen tarpeet monimutkaistavat tilannetta entisestään: Perusopetuslaki (852/1998, POL) ei suoraan edellytä tietotekniikan opetuskäyttöä kouluissa, mutta OPH:n opetussisältöihin kuuluvat TVT ja monilukutaito. Monet taitojen opettamiseen liittyvät digitaaliset opetusvälineet – erityisesti yleisesti käytössä

2017, s. 765–779.

13. Reuben Binns – Ulrik Lyngs – Max Van Kleek – Jun Zhao – Timothy Libert – Nigel Shadbolt, Third party tracking in the mobile ecosystem. *Proceedings of the 10th ACM Conference on Web Science 2018*, s. 23–31.
14. Protecting Children Online – an overview of recent developments in legal frameworks and policies. *OECD Digital Economy Papers 2020*, No. 295, s. 6.
15. Deborah Lupton – Ben Williamson, The datafied child: The dataveillance of children and implications for their rights. *New Media & Society* 19(5) 2017, s. 780–794.
16. Orla Lynskey, Deconstructing Data Protection: The ‘Added-Value’ of a Right to Data Protection in the EU Legal Order. *International and Comparative Law Quarterly* 63(3) 2014, s. 569–597 ja Juliane Kokott – Christoph Sobotta, The distinction between privacy and data protection in the jurisprudence of the CJEU and the ECtHR. *International Data Privacy Law* 3(4) 2013, s. 222–228.

olevat kolmannen tahon tarjoamat – tarvitsevat toimiakseen laajempaa tiedonkeruuta kuin opetuksen järjestämiseksi olisi tarpeellista.

Tutkimusongelmaa lähestytään tarkastelemalla TVT-sovellusten opetuskäyttöä lapsen henkilötietojen suojan näkökulmasta erityisesti kolmen tietosuoja-asetuksen mukaisen henkilötietojen käsittelyperusteen osalta. Ensin analysoidaan sovellusten käytön lainmukaisuutta lakisääteisen velvoitteen noudattamisen ja yleisen edun mukaisuuden näkökulmasta. Sen jälkeen tarkastellaan lapsen suostumuksen mahdollisuutta käsittelyperusteena. Lopuksi käsitellään laajamittaisen datankeruun ja lapsen henkilötietojen suojan kannalta olennaista profilointia.¹⁷ Tutkimus osoittaa, että tietosuoja-asetuksessa omaksuttu lapsen henkilötietojen erityinen suoja on epämääräinen ja lainsäädännön tila TVT:n lainmukaisesta opetuskäytöstä on epäselvä.

Tutkimus on oikeustieteellinen, ja tutkimuskysymyksiä tarkastellaan yleisen tietosuoja-asetuksen sekä perusopetusta koskevien oikeuslähteiden eli perusopetuslain, oppivelvollisuuslain (1214/2020, OVL) ja OPS:n perusteiden kannalta. Lapsioikeuden keskeisenä oikeuslähteenä on YK:n lapsen oikeuksien yleissopimus. Tarkastelussa hyödynnetään tietojenkäsittelytieteen ja kasvatustieteen näkökulmia datafikaation ja TVT-opetuksen sisällön ja tavoitteiden jäsentämisessä. Datafikaation kontekstia hyödynnetään osoittamaan sääntelyn epäselvyyttä ja epävarmuutta vauhdilla etenevän kaikkiallisen tiedonkeruun ja datakapitalismin aikakaudella.¹⁸

2. Tasapainoilua opetuksen tavoitteiden ja lapsen oikeuksien välillä

2.1. Tieto- ja viestintäteknologia oppimisen sisältönä ja tukena

Tieto- ja viestintäteknologiaa käsitellään OPS:n tavoitteissa vahvasti tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden, laaja-alaisen osaamisen, oppimisympäristöjen ja teknologian opetukselle tarjoamien hyötyjen näkökulmasta.¹⁹ Jokaiselle lapselle ja nuorelle on tarjottava valmiudet hyödyntää teknologioiden tarjoamia mahdollisuuksia oppimisen tukena. Laaja-alaisen osaamisen näkökulmasta teknologia kuuluu osaksi ympäröivän maailman muutoksista nousevia osaamisen tarpeita,

17. Erityisiä henkilötietoryhmiä ei tarkastella lainkaan.

18. Shoshana Zuboff, *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. PublicAffairs 2019, luku 4.II–4.V ja Lupton – Williamson 2017, s. 781.

19. OPH 2014:96.

jotka huomioidaan eri oppiaineissa.²⁰ Esimerkiksi tieto- ja viestintäteknologisen osaamisen kokonaisuus sisältää valmiudet teknologian hyödyntämiseen oppimisen ja ajattelun tukena sekä teknologian turvallisen käytön. Monilukutaidon kokonaisuudessa esille nousevat vastuullisuus, kriittinen lukutaito ja valmiudet toimia valeduutisten ja algoritmisen manipuloinnin aikakaudella.

Teknologia nähdään OPS:ssä osana monipuolista oppimisympäristöä.²¹ Parhaimmillaan teknologia tarjoaa tukea oppimiselle erilaisten oppimisen teorioiden lähtökohdista.²² Se tarjoaa työkaluja opettajajohtoisille ja oppijakeskeisemmille menetelmille, informaatorikkaita ympäristöjä ja simulaatioita opiskeltavien asioiden tutkimiselle sekä oppilaiden yhteisöllistä oppimista ja vuorovaikutusta tukevia alustoja. Oppimisanalytiikan sovellukset mahdollistavat oppimisprosessien visualisoimisen ja diagnosoimisen oppilasdataa hyödyntäen.

Oppimista tukevien teknologioiden luonne ja mahdollisuudet ovat ajan myötä muuttuneet. Internet ja Web 2.0 toivat oppimisen välineiden listalle blogit ja wikiympäristöt, joissa oppijoiden rooli nähtiin aktiivisina sisällön tuottajina.²³ Yhteisölliseen sisällön tuottamiseen perustuvat ympäristöt sopivat hyvin pedagogisiin näkemyksiin yhteisöllisestä oppimisesta ja ajatukseen demokraattisesta, avoimesta internetistä, jossa jokainen voi olla aktiivinen sisällön tuottaja. 2000-luvulla kouluihin tulivat verkko-oppimisympäristöt, kuten WebCT, Moodle sekä suomalainen Peda.net. Niitä seurasivat laajemmat verkkoympäristökokonaisuudet, kuten Microsoftin Office 365 sekä Googlen erilaiset palvelut.²⁴ Henkilökohtaisissa laitteissa Applen ja Googlen rooli on ollut keskeinen: erityisesti Googlen palveluihin integroidut Googlen Chromebook-tietokoneet ovat tulleet suosituiksi. Datajättien ”täyden palvelun” tuotteet ovat houkutelleet kouluja yhdistelemällä toimintoja ja sovelluksia hyvin yhdessä toimiviksi kokonaisuuuksiksi. Viimeistään näiden verkkopohjaisten palveluiden tuominen osaksi koulujen oppimisympäristöjä – kansallisten digitaalisten materiaalien ja uusien oppimisympäristöjen kärkihankkeiden vauhdittamana²⁵ – toi datafikaation Suomen kouluihin.

Koulukontekstissa datafikaatio tarkoittaa koulun joidenkin toimintojen toteuttamista TVT-perustaista tiedonkeruuta ja automaatiota hyödyntäen.²⁶ Näissä toiminnoissa erilaisia asioita ja tapahtumia muutetaan numeerisesti mitattaviksi

20. OPH 2014:96, s. 12–24.

21. OPH 2014:96, s. 29–30.

22. Teemu Valtonen – Sonsoles López-Pernas – Mohammed Saqr – Henriikka Vartiainen – Erkko Tapio Sointu – Matti Tedre, The nature and building blocks of educational technology research. *Computers in Human Behavior* vol. 128 (2022), s. 1–16, 1.

23. Opetusteknologian kehityskaarista laajasti ks. Martin Weller, *25 Years of Edtech*. AU Press 2020.

24. Weller 2020, s. 41.

25. Valtioneuvoston kanslia, Toimintasuunnitelma strategisen hallitusohjelman kärkihankkeiden ja reformien toimeenpanemiseksi 2015–2019. Hallituksen julkaisusarja 2/2016, s. 32.

26. Mertala 2021, s. 43–46.

arvoiksi, diskreetiksi dataksi, jolloin niitä voidaan analysoida, yhdistellä ja käyttää eri tarkoituksiin, muun muassa oppimistulosten ennakoimiseen, heikkojen signaalien etsimiseen ja tulkitsemiseen sekä prosessien optimointiin.²⁷ Datafikaatio kouluissa liittyy usein kolmannen osapuolen tarjoamiin usein yleiskäyttöisiin sovelluksiin, joita käytetään tyyppillisesti opetuksen tukena ja jotka keräävät käyttäjistä tietoa eri toimintojen mahdollistamiseen, käyttäjäkokemuksen parantamiseen ja oppimisen tukemiseen mutta toisaalta myös käyttäjäkunnan profilointiin ja seurantaan sekä mainontaan.²⁸ Internet, mobiiliteknologia, laaja tiedonkeruu ja henkilötietojen käsittelyn laajuus ovat tehneet datafikaatiosta ilmiön, josta puhutaan erityisesti sen mahdollistamien yksityisyyden suojaan, tiedon väärinkäyttöksiin ja yhteiskunnallisiin muutoksiin liittyvien ongelmien takia.²⁹

2.2. Lapsen suojelun ja osallistumisen välinen tasapainoilu digitaalisessa oppimisympäristössä

Lapsen oikeuksien toteutuminen digitaalisessa ympäristössä on tasapainoilua yksityisyyden ja henkilötietojen suojan sekä digitaaliseen ympäristöön osallistumista ja siitä hyötymistä koskevan oikeuden välillä.³⁰ Henkilötietojen suoja on perus- ja ihmisoikeuksilla suojattava oikeus. Euroopan unionin perusoikeuskirjan 8(1) artiklan mukaan jokaisella on oikeus henkilötietojensa suojaan. Lisäksi 7 artiklassa säädetään jokaisen oikeudesta yksityis- ja perhe-elämän, kodin ja viestien kunnioittamiseen. Henkilötietojen suojalla suojataan yksityisyyttä silloin, kun henkilötietoja käsitellään. Suomen perustuslaissa (731/1999, PL) henkilötietojen suojasta säädetään osana yksityiselämän suojaa (10 §). Henkilötietojen suoja kuuluu osittain myös Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklan mukaiseen yksityiselämän suojan soveltamisalaan.³¹ Mielivaltaisen puuttuminen lapsen yksityisyyteen, perheeseen, kotiin tai kirjeenvaihtoon kielletään vielä erikseen YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen 16 artiklassa.

Yleinen tietosuojasetus toteuttaa yksilön henkilötietojen suojaa asettamalla oikeuksia ja velvollisuuksia sekä edellyttämällä riittäviä oikeussuojakeinoja. Asetus rakentuu pitkälti rekisteröidyn – tunnistetun tai tunnistettavissa olevan luonnollisen henkilön (TSA 4(1) artikla) – ja rekisterinpitäjän – luonnollisen henkilön tai oikeushenkilön, viranomaisen, viraston tai muun elimen, joka yksin

27. Mertala 2021, s. 43–46.

28. Lupton – Williamson 2017, s. 784–785, 790 ja Veronica Barassi, Child data citizen: How tech companies are profiling us from before birth. The MIT Press 2020, luku 4.

29. Zuboff 2019, luku 1.

30. CRC/C/GC/25, kohta 4.

31. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on oikeuskäytännössään katsonut yksityiselämään kuuluvan esimerkiksi henkilökohtaisen identiteetin suojan sekä henkilötietojen keräämisen, käytön ja muun käsittelyn, ks. EIT M. K. v. France 18.4.2013 ja EIT Roraru v. Romania 4.5.2000.

tai yhdessä toisten kanssa määrittelee henkilötietojen käsittelyn tarkoitukset ja keinot (TSA 4(7) artikla) – oikeuksille ja velvollisuuksille. Rekisterinpitäjä eli artikkelin kontekstissa ainakin perusopetuksen järjestäjä³² on vastuussa henkilötietojen käsittelystä (TSA 24 artikla) myös silloin, kun yksittäinen opettaja hyödyntää sovelluksia opetustyössään.³³ Rekisteröity on perusopetuksen oppilas eli alle 18-vuotias lapsi.

Tietosuoja-asetuksessa on tunnistettu lapsen henkilötietojen erityisen suojelun tarve.³⁴ Johdanto-osan 38 kohdan mukaan lapset ”– eivätkä välttämättä ole kovin hyvin perillä henkilötietojen käsittelyyn liittyvistä riskeistä, seurauksista, asianomaisista suojatoimista tai omista oikeuksistaan”. Erityinen suojeleminen perustuu näkemykseen lapsen aikuista heikommista tiedoista ja taidoista. Lapsen henkilötietoja suojellaan niiden käsittelyyn liittyviltä todennäköisyydeltään ja vakavuudeltaan vaihtelevilta yksilön oikeuksiin ja vapauksiin kohdistuvilta riskeiltä.³⁵ Mitä arkaluontoisemmasta tiedosta on kyse, sitä vahvemmin henkilötietoja tulisi suojata ja sitä suurempi uhka niiden käsittelystä lapsen oikeudelle henkilötietojen suojaan aiheutuu.³⁶ Lisäksi mitä laajamittaisempaa käsittely on, sitä todennäköisemmin se aiheuttaa riskin tai uhan henkilön yksityisyydelle. Datafikaation yhteydessä käsittely on yleensä nimenomaan laajamittaista.³⁷

Julkisen vallan on huolehdittava sekä lapsen yksityisyyden ja kehityksen suojelusta että hänen mahdollisuudestaan osallistua ja vaikuttaa asioihin.³⁸ YK:n lapsen oikeuksien komitean digitaalisia ympäristöjä koskevan yleiskommentin mukaan on taattava riittävät lainsäädännölliset ja muut keinot lapsen suojelemiseksi digitaalisen ympäristön sisältöihin, kontakteihin, käyttäytymiseen ja sopimukseen liittyviltä riskeiltä.³⁹ Lisäksi on varmistettava lasten mahdollisuudet käyttää digitaalisia ympäristöjä ja ilmaista näkemyksiään sekä tarjottava riittävää koulutusta ja tukea.⁴⁰ Lasten osallistumisen tulisi olla yhdenvertaista ja mah-

32. Kunta on velvollinen järjestämään alueellaan asuville oppivelvollisille perusopetusta (POL 4 §).

Kunta saa itsehallintonsa vuoksi järjestää toimintansa pääosin omalla päätöksellään kuntalain mukaisesti. Lähes poikkeuksetta kunnissa koulutukseen liittyviä asioita käsittelee erillinen lautakunta, ks. Pentti Arajärvi, Koulutus-oikeus. Alma Talent 2021, luku 16.2.

33. Opettaja on palvelussuhteessa rekisterinpitäjään. Palvelussuhteessa oleva ei ole TSA 4(1) artiklassa tarkoitettu henkilötietojen käsittelijä, ks. Tomi Voutilainen, Oikeus tietoon – Informaatio-oikeuden perusteet. Edita Publishing 2019, luku 3.2.

34. Eva Lievens – Valerie Verdoodt, Looking for needles in a haystack: Key issues affecting children’s rights in the General Data Protection Regulation. Computer Law & Security Review 34(2) 2018, s. 269–278, 271.

35. TSA:n johdanto-osa, kohta 75.

36. Kamrul Faisal, Certain legal aspects of children’s right to protect personal data in the context of AI under the European Union data protection laws, s. 106–137 teoksessa Päivi Korpisaari (toim.), Vapaita sanoja. Viestintäoikeuden vuosikirja 2022. Helsingin yliopisto 2022, s. 109.

37. Hintz – Dencik – Wahl-Jorgensen 2018, s. 45.

38. Henna Pajulammi, Lapsi, oikeus ja osallisuus. Talentum 2014, s. 153.

39. CRC/C/GC/25, kohta 14.

40. CRC/C/GR/25, kohta 16.

dollista nimettömänä ja heitä tulisi suojella muun muassa yritysten laittomalta henkilötietojen käsittelyltä lapsen muita oikeuksia mielivaltaisesti rajoittamatta.⁴¹ Henkilötietojen suojan ja yhdenvertaisen osallistumisen toteutuminen edellyttää lapselta riittäviä valmiuksia ja osaamista digitaalisessa ympäristössä toimimiseen. Tältä osin lapsen oikeuksien toteutuminen palautuu oikeuteen saada opetusta (POL 30 §) ja kunnan velvollisuuteen järjestää perusopetusta.

Lapsi on suhteessa kouluun alisteisessa asemassa, eli hän on alaikäisyydestä johtuvan vajaavaltaisuuden lisäksi institutionaalisen oppilaan asemassa.⁴² Perusopetuksen järjestäjä on velvollinen järjestämään opetusta, ja oppilaalla on velvollisuus osallistua opetukseen.⁴³ Tässä ominaisuudessa opetuksen järjestäjällä on oikeus käsitellä lapsen henkilötietoja. Opetuksen järjestäjällä ja myös yksittäisellä opettajalla on perusopetuslain ja OPS:n perusteiden rajoissa oikeus päättää opetuksen sisällöistä ja menetelmistä.⁴⁴ Opettajilla on siten laaja pedagoginen valta päättää sovellusten käyttämisestä opetuksessa, ja oppilailta on asemansa vuoksi vain vähän valtaa vaikuttaa opetusmenetelmiin ja -sisältöihin. Opettajan vahvasta autonomiasta huolimatta luokkahuoneen todellisuus on toinen: Esimerkiksi kirjasarjojen valinta eri kustantajien välillä ei ole opettajan käsissä eivätkä täten niihin liittyvät e-oppimateriaalit tai digitaalisessa muodossa olevat tehtävätkään. Laitteista ja oppimisympäristöistä päätetään kunta- ja koulutasolla.

3. Oppilaan henkilötietojen lainmukainen käsittely ja mahdollisuus vastuun jakamiseen

3.1. Perusopetuksen järjestäminen lapsen henkilötietojen käsittelyperusteena

Yleisen tietosuojasetuksen mukainen henkilötiedon käsite on laaja, ja se kattaa kaikki tunnistettuun tai tunnistettavissa olevaan luonnolliseen henkilöön liittyvät tiedot (TSA 4(1) artikla). EU:n oikeuskäytännön mukaan tietojen ei tarvitse liittyä suoraan henkilöön vaan merkitystä on sillä, voiko tietojen käsittelijä koh-

41. CRC/C/GC/25, kohdat 18 ja 67–74.

42. Suvianna Hakalehto-Wainio, Oppilaan oikeudet opetustoimessa. Lakimiesliiton Kustannus 2012, s. 91.

43. Oppivelvollisen on osallistuttava perusopetuslain mukaisesti järjestettyyn perusopetukseen tai saatava muulla tavalla perusopetuksen oppimäärää vastaavat tiedot (POL 26 §).

44. Arajärvi 2021, luku 5.2.

tuudella tunnistaa rekisteröidyn lisätietojen avulla.⁴⁵ Esimerkiksi IP-osoitetta⁴⁶ ja ajoneuvon valmistenumeroa⁴⁷ on pidetty henkilötietona. Myös (henkilötietojen) käsittelyn määritelmä on laaja. Käsittelyä ovat muun muassa tietojen kerääminen, tallentaminen, järjestäminen, muuttaminen, haku, käyttö, tietojen luovuttaminen siirtämällä, levittämällä tai asettamalla ne muutoin saataville, tietojen yhdistäminen tai tuhoaminen (TSA 4(2) artikla).

Henkilötietojen käsittelyn on oltava lainmukaista, läpinäkyvää ja kohtuullista (TSA 5(1)(a) artikla). Lainmukainen käsittely edellyttää selkeää ja täsmällistä käsittelyperustetta, jonka soveltaminen on ennakoitavissa.⁴⁸ Käsittelyperuste on määriteltävä ennakkoon ja sen soveltuvuutta arvioidaan tapauskohtaisesti. Viranomaisten toteuttaman henkilötietojen käsittelyn tulee lähtökohtaisesti perustua TSA 6(1)(c) tai (e) artiklaan.⁴⁹ C alakohtaan mukainen käsittelyperuste on lakisääteisen velvoitteen noudattaminen ja e alakohtaan yleinen etu tai julkisen vallan käyttö. Kummastakin käsittelyn perusteesta on säädettävä joko unionin oikeudessa tai kansallisessa lainsäädännössä eli tässä tapauksessa perusopetuslaissa. Lisäksi molemmissa käsittelyn on täytettävä yleisen edun mukainen tavoite ja oltava oikeasuhtainen sillä tavoiteltuun oikeutettuun päämäärään nähden (TSA 6(3) artikla).

Perusopetukseen soveltuu luontevasti lakisääteisen velvoitteen noudattaminen (c alakohta) eli kunnan velvollisuus järjestää perusopetusta (POL 4 §). Lapsen henkilötietojen käsittely perustuu siten perusopetuslaissa säädettyjen tehtävien ja velvoitteiden hoitamiseen. Perusopetuslain lisäksi tehtävästä ja tavoitteista säädetään asetuksilla⁵⁰ ja OPS:n perusteita koskevilla määräyksillä (POL 14.2 §).⁵¹ Perusopetuksen tavoitteena (POL 2 §) on antaa elämässä tarpeellisia tietoja ja taitoja sekä edistää edellytyksiä osallistua koulutukseen ja kehittää itseään elämän aikana. Lisäksi tehtävänä on tukea oppilaiden kasvua ihmisyyteen ja eettisesti vastuukykyiseen yhteiskunnan jäsenyyteen, edistää sivistystä ja tasa-arvoisuutta yhteiskunnassa sekä turvata riittävä yhdenvertaisuus koulutuksessa

45. Asia C-582/14 Breyer, ECLI:EU:C:2016:779; asia T-557/20 Single Resolution Board v. EDPS, ECLI:EU:T:2023:219 ja asia C-319/22 Scania, ECLI:EU:C:2023:837.

46. Asia C-582/14 Breyer.

47. Asia C-319/22 Scania.

48. TSA:n johdanto-osa, kohta 41.

49. Hallituksen esitys eduskunnalle EU:n yleistä tietosuojaa-asetusta täydentäväksi lainsäädännöksi 9/2018 vp, s. 29.

50. Valtioneuvoston asetus perusopetuslaissa tarkoitettujen opetuksen valtakunnallisista tavoitteista ja perusopetuksen tuntijaosta (422/2012) ja perusopetusasetus (852/1998).

51. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet on OPH:n laatima valtakunnallinen määräys, jolla on lakia alemman asteisen oikeuslähteen asema. Tämän lisäksi opetuksen järjestäjä laatii oman, konkreettisemmän OPS:n, ks. Arajärvi 2021, luku 11.2.

Suomessa.⁵² Sisällöllisistä tavoitteista, kuten monilukutaidosta, määrätään OPS:n perusteissa.⁵³

EU:n oikeuskäytännössä on painotettu yleisen edun merkitystä lakisääteisen velvoitteen noudattamisessa ja todettu, ettei kansallisessa laissa säädetty henkilötietojen käsittely ole TSA 6(1)(c) artiklan mukaisesti sallittua vain siitä syystä, että on olemassa lakiin perustuva käsittelyperuste.⁵⁴ On arvioitava, voidaanko yleisen edun mukainen tavoite kohtuullisesti saavuttaa yhtä tehokkaasti muilla toimenpiteillä, joilla loukataan vähemmän rekisteröityjen yksityiselämän kunnioitusta ja henkilötietojen suojaa koskevia oikeuksia.⁵⁵ Lisäksi henkilötietojen käsittelyn on oltava tosiallisesti tarpeen tämän kansalliseen oikeuteen perustuvan lakisääteisen velvoitteen noudattamiseksi ja se tulee suorittaa täysin välttämättömän rajoissa.⁵⁶

Perusopetuksen järjestäminen on kiistatta yleisen edun mukainen tavoite, mutta sen tehtävät, tavoitteet ja sisällöt eivät määrittele opetuksen järjestämistä selvästi ja täsmällisesti. Se sisältää ainakin opetuksen antamisen sekä oppilaan ohjaamisen ja arvioinnin. Tavoitteet ja määräykset jättävät laajan vapauden opetuksen ja erityisesti yksittäisen oppitunnin toteuttamiselle. TSA 6(1)(c) artiklan soveltuminen käsittelyperusteeksi ei automaattisesti tarkoita sitä, että se soveltuisi kaikkeen oppilaan henkilötietojen käsittelyyn, vaan se edellyttää tapauskohtaista punnintaa yleisen edun ja suojeltavien oikeuksien välillä. Henkilötietojen käsittelyä saa suorittaa vain välttämättömän rajoissa.

Lainmukaiseen käsittelyyn riittää, kun sovelletaan yhtä käsittelyperustetta, mutta yhteen ja samaan henkilötietojen käsittelyyn voidaan soveltaa useita perusteita.⁵⁷ On siis mahdollista, että perusopetuksessa sovelletaan eri käsittelyperusteita rinnakkain.

Toinen opetuksen järjestämiseen soveltuva käsittelyperuste on yleinen etu tai julkisen vallan käyttö. Se edellyttää oikeusperustaa – käytännössä lainsäädäntöä – jonka perusteella yleistä etua koskevaa tai julkisen vallan käyttöön liittyvää tehtävää suorittava taho saa käsitellä henkilötietoja.⁵⁸ Perusopetuksessa julkisen vallan käyttäminen liittyy yleensä kurinpitoon, oppilasarviointiin ja oppilaaksi ottamiseen mutta ei varsinaiseen opettamiseen.⁵⁹ Tällä perusteella se ei sellaise-

52. Tavoitteista POL 2 §, laajasti Arajärvi 2021, luku 9.3.3.

53. Ks. edellä luku 2.1.

54. Asia C-184/20 Vyriausioji tarnybinės etikos komisija, ECLI:EU:C:2022:601, kohta 106; ks. myös Susanna Lindroos-Hovinheimo, Euroopan unionin tuomioistuimen punninta yksityisyydestä ja julkisuudesta: Vyriausioji tarnybinės etikos komisija, s. 94–105 teoksessa Viestintäoikeuden vuosikirja 2022, s. 100.

55. Asia C-184/20 Vyriausioji tarnybinės etikos komisija, kohta 85.

56. Asia C-252/21 Meta Platforms and others, ECLI:EU:C:2023:537, kohta 138.

57. Asia C-398/15 Manni, ECLI:EU:C:2017:197, kohta 42.

58. Asia C-268/21, Norra Stockholm Bygg, ECLI:EU:C:2023:145, kohta 32.

59. Kalevi Hölttä – Pirkko Eerola-Pilvi, Tarvitaanko eri sopimusjärjestelmät työntekijöille ja virkamiehille? Oikeus 1/2020, s. 94–104, 97.

naan sovellu oppilaan henkilötietojen käsittelyperusteeksi opetuksessa.⁶⁰ Asiaa voisi tulkita toisinkin: julkisasiamies katsoi ratkaisuehdotuksessaan C-693/22 virkamiehen (ulosottomies) tehtäviin kuuluvan täytäntöönpanomenettelyn julkisen vallan käytöksi⁶¹ ja e alakohtaan soveltuvan käsittelyperusteeksi. Henkilötietojen käsittely ei tilanteessa voinut perustua c alakohtaan, sillä tehtäviä koskeva sääntely ei ollut riittävän selkeää, kun siinä ei mainittu henkilötietojen käsittelyn laatua ja kohdetta.⁶² Ehdotuksen analoginen tulkinta tarkoittaisi, että opetuksen järjestäjä viranomaisena olisi oikeutettu tehtävänsä puolesta käsittelemään oppilaan henkilötietoja ilman nimenomaista sääntelyäkin. Tällöin opetuksen järjestäminen katsottaisiin julkisen vallan käytöksi kokonaisuudessaan eli myös niiltä osin kuin oppilaalle annetaan opetusta. Tämä tulkinta ei ole ongelmaton, sillä viranomaisen käsitteen sisältö on jokseenkin epäyhtenäinen ja se vaihtelee oikeudenaoloittain.⁶³ Lisäksi opetuksen antaminen on kansallisessa sääntelyssä katsottu tosiasialliseksi hallintotoiminnaksi, joka ei ole julkisen vallan käyttöä.⁶⁴ Kyse on kuitenkin julkisesta hallintotehtävästä, jonka hoitaminen kuuluu lähtökohtaisesti viranomaisille (PL 124 §).

Henkilötietojen käsittelyä yleisen edun perusteella täsmennetään tietosuojalailla, jonka 4 §:n 2 kohdan mukaan henkilötietoja saa käsitellä, jos se on tarpeen ja oikeasuhtaista viranomaisten toiminnassa yleisen edun mukaisen tehtävän suorittamiseksi. Tarkoituksena on mahdollistaa henkilötietojen käsittely silloin, kun viranomaisen oikeutta käsittelyyn ei voida suoraan johtaa tehtävä- tai toimivaltasäännöksestä tai muusta sääntelystä.⁶⁵ Perusteen soveltuvuuden osalta ratkaistavaksi kuitenkin jää, onko opetuksen antaminen peruskoulussa täysin välttämätön osa julkisen vallan käyttöä.

3.2. Käyttötarkoitussidonnaisuus ja tarpeellisuusvaatimus lapsen henkilötietojen käsittelyn rajoitteena

Lainmukaisessa henkilötietojen käsittelyssä on yksittäisessä tapauksessa huomiotava tietosuojasetuksen käsittelyperiaatteista johtuvat vaatimukset.⁶⁶ Käyttötarkoitussidonnaisuuden vaatimus (TSA 5(1)(b) artikla) rajoittaa henkilötietojen

60. Samoin oppimisanalytiikan käytöstä yliopistossa ks. Ouli – Voutilainen 2019, s. 37.

61. Julkisasiamies Pikamäen ratkaisuehdotus asiassa C-962/22, kohta 67.

62. Ks. edellinen viite, kohta 68.

63. Olli Mäenpää, Yleinen hallinto-oikeus. Alma Talent 2017, s. 197–200.

64. Mäenpää 2017, s. 71.

65. HE 9/2018 vp, s. 79.

66. Voutilainen 2019, luku 8.1. Lainmukainen käsittely edellyttää myös rekisteröidyn informoimista. Tiedot on toimitettava tiiviisti esitetyssä, läpinäkyvässä, helposti ymmärrettävässä ja saatavilla olevassa muodossa selkeällä ja yksinkertaisella kielellä varsinkin silloin, kun tiedot on tarkoitettu lapselle (TSA 12(1) artikla).

käsittelyä, ja minimointivaatimuksen tarpeellisuusvaatimus (TSA 5(1)(c) artikla) edellyttää, että henkilötietojen on oltava asianmukaisia, olennaisia ja rajoitettuja siihen, mikä on tarpeellista suhteessa käsittelyn tarkoituksiin. TVT:n opetus-käytön sallittavuuteen vaikuttaa siten myös se, miten opetuksen järjestäminen opetuksen sisällön ja opetusmenetelmien osalta tulkitaan suhteessa käyttötarkoitussidonnaisuuteen ja minimointivaatimukseen.⁶⁷

Käyttötarkoitussidonnaisuuden vaatimuksesta seuraa, että tiettyä nimenomaista ja laillista tarkoitusta varten kerättyjä henkilötietoja ei saa käsitellä myöhemmin näiden tarkoitusten kanssa yhteensopimattomalla tavalla.⁶⁸ Periaate ei kiellä toista käyttötarkoitusta, vaan se ainoastaan rajoittaa henkilötietojen käsittelyä muuhun tarkoitukseen.⁶⁹ Tällainen toissijaisiin käyttötarkoituksiin tapahtuva käsittely on mahdollista kansallisen lainsäädännön perusteella (TSA 6(4) artikla). Käsittely muuta käyttötarkoitusta varten on sallittua edellyttäen, että se perustuu muun muassa kansalliseen oikeuteen ja että se on demokraattisessa yhteiskunnassa välttämätön ja oikeasuhtainen toimenpide jonkin TSA 23(1) artiklassa tarkoitettujen tavoitteiden turvaamiseksi.⁷⁰ Käytännössä on tarpeellista erotella ensisijainen ja toissijainen käyttötarkoitus: ensisijaisena on perusopetuksen järjestäminen ja toissijaisena jokin muu laissa sallittu tarkoitus, johon näitä samoja kerättyjä henkilötietoja voidaan hyödyntää.⁷¹

Ennakkoon määritelty käyttötarkoitus käytännössä määrittelee, mitä henkilötietoja saa käsitellä ja miten niitä saa käsitellä.⁷² Käyttötarkoitussidonnaisuuden periaate ei juuri rajoita lapsen henkilötietojen käsittelyä, mikäli se on yhteensopivaa perusopetuksen järjestämisen kanssa eikä ole lainvastaista. Ongelmaksi voi muodostua perusopetuksen järjestämisen ja sen tavoitteiden väljä määritelmä ja niiden yksittäiselle opettajalle antama laaja harkintavaltta. Opettajan tulisi tietää, millainen käsittely on tai ei ole yhteensopivaa.⁷³ OPS:n mukainen TVT:n käyttö opetuksen kohteena ja tukena on yhteensopivaa, mutta esimerkiksi jos sovelluksen tarjoaja siirtää lapsen henkilötietoja EU-alueen ulkopuolelle, voi käsittely olla tietosuojasetuksen vastaista (TSA 44 artikla).

Minimointiperiaatteen tarpeellisuusvaatimus tarkoittaa, että on sallittua käsitellä vain sellaisia henkilötietoja ja siinä laajuudessa kuin on tarpeen opetuksen järjestämiseksi. Periaate asettaa oppilaan henkilötietojen käsittelylle käsittelyperustetta ja käyttötarkoitussidonnaisuutta tiukemmat rajat. Arvioita ei

67. Opetuksen järjestäminen käsitteenä sisältää myös esimerkiksi opetukseen hakeutumisen sekä oppilaitoksen perustamisen ja ylläpitämisen, ks. Arajärvi 2021, luku 5.12.2.

68. Opinion 03/2013 on purpose limitation, WP 203, s. 3.

69. Päivi Korpisaari – Olli Pitkänen – Eija Warma-Lehtinen, Tietosuojat. Alma Talent 2022, kohta II 5 artikla.

70. Asia C-268/21 Norra Stockholm Bygg, kohta 33.

71. Ks. OKM 2024:17, s. 83.

72. Voutilainen 2019, luku 9.1.2.

73. Yhteensopivuuden arvioimisesta huomioitavista asioista ks. TSA 6(4) artikla.

tehdä pelkästään käyttötarkoituksen eli opetuksen järjestämisen määritelmän perusteella, vaan oppilaan henkilötietojen käsittelyä rajoitetaan siihen, mikä on objektiivisesti arvioiden tarpeellista.⁷⁴ Tämä on tapauskohtaista harkintaa, eikä esimerkiksi perusopetuslaissa määritellä, mitä oppilaan henkilötietoja on välttämätöntä käsitellä. Perusopetuksen järjestämiseksi tarpeellisia henkilötietoja ovat oppilaan nimi, henkilötunnus, yhteystiedot, huoltajan nimi- ja yhteystiedot, oppilaan poissaolot, ainevalinnat ja kurinpitokeinoja koskevat tiedot.⁷⁵ Lisäksi huomiota on kiinnitettävä siihen, milloin opetuksen järjestämisen tavoitteet voidaan toteuttaa muilla keinoilla kuin oppilaan henkilötietojen käsittelyä edellyttävää sovellusta käyttämällä.

Tarpeellisuusvaatimuksen tulkinnaassa tulisi arvioida, mikä on välttämätöntä opetuksen järjestämiseksi ja mitä ei voida kohtuullisesti toteuttaa muilla keinoin.⁷⁶ Erityisesti lasten osalta tulisi arvioida, onko sillä merkitystä, mitä henkilötietoja käsitellään. Ovatko esimerkiksi reaaliaikaiset sijaintitiedot eri asemassa kuin käytettyjen hakusanojen perusteella päätelty tieto lapsen harrastuksista, mielenkiinnon kohteista ja seksuaalisesta suuntautumisesta?

3.3. Mahdollisuus henkilötietojen käsittelyn vastuun jakautumiseen

Tietosuoja-asetuksen tarkoituksena on varmistaa yksilön henkilötietojen korkeatasoinen suoja, ja tästä syystä myös rekisterinpitäjän käsitettä tulkitaan laajasti.⁷⁷ Rekisterinpitäjäksi on katsottu esimerkiksi tietoverkon hakukoneen ylläpitäjä.⁷⁸ Perusopetuksen järjestäjän lisäksi opetuksessa käytetyn TVT:n tarjoaja voi olla rekisterinpitäjänä vastuussa oppilaan henkilötietojen käsittelystä. Jos useampi taho yhdessä määrittelee käsittelyn tarkoituksen ja keinot, ovat nämä tahot yhteisrekisterinpitäjiä (TSA 26 artikla). EUT:n oikeuskäytännössä rekisterinpitäjäksi on katsottu taho, joka vaikuttaa omia tarkoituksiaan varten henkilötietojen käsittelyyn ja siten osallistuu käsittelyn tarkoitusten ja keinojen määrittelyyn.⁷⁹ Edellytyksenä ei ole pääsy henkilötietoihin, vaan rekisterinpitäjäksi on katsottu myös käsittelystä anonyymejä tilastotietoja saanut taho, sillä se

74. Voutilainen 2019, luku 9.1.2.

75. Oppilaan henkilötietojen käsittelystä säädetään POL 40 ja 41 §:ssä ja esim. oppilas- ja opiskelijahuoltolain (1287/2013) 18, 19, 20, 21, 22 ja 23 §:ssä. Laura Francke – Sanna Haanpää – Opetushallitus, Tietosuoja-asetus ja lasten oikeudet erityisesti perusopetuksen ammattilaisten näkökulmasta, teoksessa Lastensuojelun Keskusliitto, Lapsi verkossa – Näkökulmia lasten oikeuksiin ja tietosuojaan digitaalisessa ympäristössä. Lastensuojelun Keskusliiton verkkokulkaisu 1/2019, s. 104–105.

76. Vastaavia arvioita edellytetään yleisen edun osalta, ks. C-184/20 Vyriusioji tarnybinés etikos komisija, kohta 85.

77. Asia C-131/12 Google Spain SL ja Google Inc, ECLI:EU:C:2014:317, kohta 34.

78. Ks. edellinen viite, kohta 41.

79. Asia C-25/17 Jehovan todistajat, ECLI:EU:C:2018:551, kohta 68.

määritteli käsittelyn parametreja⁸⁰, sekä taho, joka ainoastaan asetti standardeja henkilötietojen käsittelylle mutta ei voinut suoraan käyttää käsiteltäviä tietoja.⁸¹ Myös tekoälysovelluksen kehittämisohjeet antanut taho katsottiin sovelluksen kehittäjän ohella rekisterinpitäjäksi. Vastuulta olisi välttynyt vastustamalla sovelluksen saataville asettamista.⁸²

Oikeuskäytännön valossa palvelun tarjoaja voi olla rekisterinpitäjä silloin, kun se omiin tarkoituksiinsa vaikuttaa siihen, miksi ja mitä henkilötietoja opetuksessa käytettävä palvelu käsittelee. Yhteisrekisterinpitäjien vastuun ei kuitenkaan tarvitse olla yhtä suurta, vaan osapuolet voivat osallistua käsittelyyn eri vaiheissa ja eriasteisesti ja kunkin vastuun taso on arvioitava erikseen.⁸³ Yhteisvastuun edellytyksenä ei myöskään ole, että kaikilla osapuolilla on pääsy kyseisiin henkilötietoihin.⁸⁴ Vastuu ei ulotu sellaisiin käsittelyketjua edeltäviin tai seuraaviin vaiheisiin, joiden tarkoitusta tai keinoja taho ei määrittele.⁸⁵ Siten myös vastuu rajoittuu niihin käsittelytoimiin, joiden tarkoitukset ja keinot taho tosiasiansa määrittelee.⁸⁶ Käsittely voi olla yhdenmukaista, mutta sen ei tarvitse perustua yhteisiin päätöksiin tai olla muodollisesti järjestettyä.⁸⁷ Rekisterinpitäjien on määriteltävä läpinäkyvästi kunkin vastuualueet (TSA 26 artikla).⁸⁸ Koulun kontekstissa opetuksen järjestäjä on yhteisvastuusta huolimatta vastuussa oppilaan henkilötietojen käsittelystä ainakin siltä osin kuin se määrittelee käsittelyn tarkoituksen ja tosiasiallisesti vaikuttaa henkilötietojen sisältöön.

Artikkelin aiheen ongelma kytkeytyy Helsingin hallinto-oikeuden ratkaisuun, jonka mukaan opetuksen järjestäjä (rekisterinpitäjä) ei voinut oikeuttaa oppilaiden henkilötietojen käsittelyä Google Workspace for Education -oppimisympäristössä vetoamalla suoraan lakisääteisen perusopetuksen järjestämisvelvoitteen noudattamiseen (TSA 6(1)(c) artikla) vaan käsittelyperuste tuli arvioida erikseen kunkin henkilötietojen käsittelytoiminnan yhteydessä. Perustelujen mukaan kyse oli lasten henkilötiedoista ja rekisterinpitäjä oli hyväksynyt käsittelijän (Google) vakiomuotoisen tietojenkäsittelysopimuksen ja palvelun käyttöehdot. Käsittely oli laajamittaista ja pitkäaikaista, eikä se rajoittunut ainoastaan välttämättömiin ja tarpeellisiin tietoihin vaan myös itse palvelun käyttöön liittyviin henkilötietoihin. Lisäksi ohjelman kotikäytössä tietoturvavastuu jäi vanhemmille ja oppilaalle. Hallinto-oikeus totesi, ettei opetuksen järjestämisestä johtuva tarve henkilötietojen käsittelyyn sähköisissä palveluissa muuta arviota.

80. Asia C-210/16 Wirtschaftsakademie Schleswig-Holstei, ECLI:EU:C:2018:388, kohta 39.

81. Asia C-604-/22 IAB Europe, ECLI:EU:C:2024:214, kohdat 62–68.

82. Asia C-683/21 Nacionalinis visuomenės sveikatos centras, ECLI:EU:C:2023:949, kohta 38.

83. Asia C-210/16 Wirtschaftsakademie Schleswig-Holstei, kohta 43.

84. Asia C-25/17 Jehovan todistajat, kohta 69.

85. Asia C-40/17 Fashion ID GmbH & Co. KG, ECLI:EU:C:2019:629, kohta 74.

86. Ks. edellinen viite, kohta 85.

87. Asia C-683/21 Nacionalinis visuomenės sveikatos centra, kohdat 43 ja 44.

88. Myös TSA:n johdanto-osa, kohta 79.

Rekisterinpitäjällä ei ollut tosiasiallisesti mahdollisuutta riittävästi valvoa ja ohjeistaa henkilötietojen käsittelyä eikä opetusohjelman käyttöä voitu pitää siten tarpeellisena, että henkilötietojen käsittely olisi voitu oikeuttaa perusopetuksen järjestämisellä.

Hallinto-oikeus edellytti käsittelyperusteelta riittävää selvyyttä ja kiinnitti huomioita rekisterinpitäjän mahdollisuuteen kontrolloida käsittelyä. Rekisterinpitäjän näkökulmasta epäselväksi kuitenkin jäi, millaisessa tilanteessa palvelun käyttöön olisi voinut soveltua TSA 6(1)(c) artiklan käsittelyperuste ja mikä merkitys palvelun käyttäjäsojimuksella ja sen yksipuolisella hyväksymisellä tai palvelun kotikäytöllä oli.⁸⁹ Tanskan tietosuojaviranomainen⁹⁰ katsoi lähes vastaavasti 53 kunnan osalta, ettei kouluilla ollut oikeutta luovuttaa oppilaiden henkilötietoja Googlen omia tarkoituksia, kuten sovelluksen kehittämistä, varten, sillä käsittelylle ei ollut TSA:n mukaista käsittelyperustetta eikä se ollut myöskään perusopetuslain tarkoituksen mukaista. Ratkaisun mukaan käsittelyn lainmukaisuus edellyttäisi henkilötietojen siirtämisen lopettamista kyseisiin tarkoituksiin tai sitä, että Google lopettaisi tämän käsittelyn tai että lainsäädännössä luotaisiin riittävän selkeä käsittelyperuste.

Oppilaiden henkilötietojen suojan laajuus ja rekisterinpitäjän kontrolli toteutuisivat laajemmin, mikäli oppimisympäristön valmistaja katsottaisiin yhteisrekisterinpitäjäksi opetuksen järjestäjän kanssa. Tällöin rekisterinpitäjien tulisi käytännössä sopia yhdessä vastuun jaosta käsittelyssä eikä henkilötietojen suojaan jäisi aukkoja siitä syystä, ettei opetuksen järjestäjä voi vaikuttaa oppimisympäristön toiminnan edellyttämään henkilötietojen käsittelyyn. Tässä tapauksessa oppimisympäristö on valmistettu kouluille opetuskäyttöön (tarkoitus) ja valmistaja määrittää, mitä tietoja on mahdollista ja mitä pakollista käsitellä (keinot). Yhteisrekisterinpitäjyys selkeyttäisi myös käsittelyperustetta niin, että ohjelmiston valmistajan tulisi tällöin oikeuttaa oma käsittelynsä siltä osin kuin se määrittelee tosiasiaassa tarkoitukset ja keinot.⁹¹ Lisäksi myös Suomessa olisi arvioitava tarvetta säätää selkeämmin julkisen toimijan, kuten peruskoulun ja yksityisen tahon (esimerkiksi Googlen kaltaisen datajätin), yhteistyötä koskevaasta henkilötietojen käsittelystä.

89. Näihin asioihin on kiinnittänyt huomioita myös Opetushallitus lausunnossaan 16.11.2023 OPH-5742-2023.

90. Datatilsynet 2023-431-0001 osoitteessa <https://www.datatilsynet.dk/afgoerelser/afgoerelser/2024/jan/datatilsynet-giver-paabud-i-chromebook-sag> (vierailtu 31.7.2024).

91. Asia C-40/17 Fashion ID, kohta 102.

4. Lapsen suostumus käsittelyperusteena perusopetuksessa

Henkilötietojen käsittelyperusteena voi olla myös rekisteröidyn suostumus (TSA 6(1) artikla). Suostumus on oikeudellisesti merkittävä yksilön autonomiaa ilmentävä käsite. Autonominen yksilö voi suostumuksellaan tehdä muutoin laittomista loukkauksista lainmukaisia.⁹² Tietosuoja-asetuksessa määritellään, mitä pätevällä suostumuksella tarkoitetaan (TSA 4(11) artikla) ja miten pätevä suostumus annetaan (TSA 7 artikla). Suostumus on pätevä, kun se on vapaaehtoinen, yksilöity, tietoinen ja yksiselitteinen tahdonilmaisu, jolla henkilö hyväksyy henkilötietojensa käsittelyn.⁹³ Se edellyttää rekisteröidyn informoimista ainakin käsittelystä ja rekisteröidyn oikeuksista.⁹⁴ Suostumussääntely ilmentää yhtäältä vahvaa henkilötietojen suojaa, sillä se antaa yksilölle hallinnan siihen, käsitelläänkö hänen tietojaan vai ei. Toisaalta se voi myös heikentää yksilön henkilötietojen suojaa, jos tältä puuttuu suostumuksen antamiseen tarvittava tieto, osaaminen ja kiinnostus.⁹⁵

Tietosuoja-asetuksessa lapsen henkilötietojen erityinen suojele ilmenee lapsen suostumusta koskevassa säännöksessä. Lapsen oikeus antaa suostumus henkilötietojensa käsittelyyn on rajattu 16 ikävuoteen (TSA 8 artikla),⁹⁶ mutta Suomessa asetettiin kansallisen harkintavallan rajoissa 13 vuoden ikäraja (tietosuojalain 5 §). Mikäli lapsi on alle säädetyin ikärajan, tarvitaan lapsen henkilötietojen käsittelyyn huoltajan suostumus tai valtuutus (TSA 8 artikla). Suostumusta pyydetessä on yksilöitävä, mitä tietoja käsitellään.

Suostumuksen ikäraja on puhtaasti muodollinen edellytys suostumuksen pätevyydelle. Rekisterinpitäjän on toteutettava kohtuulliset toimenpiteet tarkistaakseen, että lapsi on ylittänyt ikärajan tai lapsen huoltaja on antanut suostumuksen tai valtuutuksen (TSA 8(2) artikla). Perusopetuksessa lapsen iän ja

92. Bart W. Schermer – Bart H. M. Custers – Simone van de Hof, *The Crises of Consent: How stronger Legal Protection may Lead to Weaker Consent in Data Protection*. *Ethics and Information Technology* 16(2) 2014, s. 171–182, 172.

93. Vaatimuksista ks. Euroopan tietosuojaneuvoston antaman asetuksen 2016/679 mukaista suostumusta koskevat suuntaviivat 05/2020, kohta 11.

94. Suostumus on tietoisesti annettu, kun rekisteröidylle annetaan tietoa ennen suostumuksen hankkimista ja kun rekisteröity tietää, kenelle sekä mitä tietoja ja millaista käyttöä varten suostumus henkilötietojen käsittelyyn annetaan sekä sen, että suostumuksen voi peruuttaa, ks. Euroopan tietosuojaneuvoston suuntaviivat 05/2020, kohdat 62–64.

95. Susanna Lindroos-Hovinheimo, *Private Selves. Legal Personhood in European Privacy Protection*. Cambridge University Press 2021, s. 47 ja Bert-Jaap Koops, *The Trouble with European Data Protection Law*. *International Privacy Law* 4(4) 2014, s. 250–61, 251.

96. Huoltajan suostumusta ei edellytetä, kun lapselle tarjotaan ennaltaehkäiseviä tai neuvontapalveluja, ks. TSA:n johdanto-osa, kohta 38.

huoltajan suostumuksen aitouden varmistaminen ei yleensä ole ongelma⁹⁷ mutta suostumusten pyytäminen ja hallinnoiminen kuhunkin eri henkilötietojen käsittelytilanteeseen on hankalaa, erityisesti jos koulu käyttää monenlaista teknologiaa. Lisäksi sääntelyn sisään rakennettu oletus huoltajan lasta paremmasta tietosuojasaamisesta on kyseenalaistettu tutkimuksissa.⁹⁸ Oletus voi tosiasiallisesti heikentää lapsen henkilötietojen suojaa, sillä huoltajien ymmärrys henkilötietojen käsittelyyn liittyvistä riskeistä vaihtelee paljon eivätkä perheet ole tasa-arvoisessa asemassa informoidun suostumuksen näkökulmasta.⁹⁹

Lapsen suostumussäännöstä sovelletaan ainoastaan, kun kyse on laajasti määriteltyjen tietoyhteiskunnan palvelujen¹⁰⁰ tarjoamisesta suoraan lapselle ja kun käsittely perustuu suostumukseen (TSA 8(1) artikla). Tietoyhteiskunnan palvelu voi olla käyttäjälleen maksullinen tai maksuton, ja se sisältää muun muassa sosiaalisen median palvelut ja yhteisöpalvelut.¹⁰¹ Määritelmän alaan kuuluvat lähtökohtaisesti palvelut, jotka saattavat tarjoajan ja käyttäjän yhteen ja jotka eivät ole erottamattomia pääasiallisesta palvelusta.¹⁰² Lisäksi verkkosivuilla kerättävät evästeet edellyttävät tietosuojasetuksen mukaista suostumusta.¹⁰³ Kaikki internetin välityksellä tarjottavat palvelut eivät ole tietoyhteiskunnan palveluja. Palveluihin eivät kuulu esimerkiksi opetuksessa käytetyt TVT-sovellukset, jotka eivät liity taloudelliseen toimintaan, mutta sen sijaan käyttäjälle ilmaiset hakukoneet ja verkkopelialustat, joita rahoitetaan mainonnalla, sekä erilaiset verkkosisältöpalvelut kuuluvat.¹⁰⁴ Silloin kun palvelu tarjotaan koulun välityksellä, ei kyse ole suoraan lapselle tarjottavasta palvelusta: esimerkiksi jos

97. Iän varmistusmenetelmät ovat usein epäluotettavia, ks. Simone Van der Hof – Sanne Ouburg, ‘We Take Your Word for It’ – A Review of Methods of Age Verification and Parental Consent in Digital Services. *European Data Protection Law Review* 8(1) 2022, s. 61–72, 71.

98. Sonia Livingstone – Mariya Stoilova – Rishita Nandagiri, *Children’s data and privacy online: Growing up in a digital age. An evidence review.* London School of Economics and Political Science 2019.

99. M. Stoilova – S. Livingstone – R. Nandagiri, *Digital by Default: Children’s Capacity to Understand and Manage Online Data and Privacy.* *Media and Communication* 8(4) 2020, s. 197–207, 204.

100. TSA 4(25) artiklassa viitataan määrittelyn osalta Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivin (EU) 2015/1535 1 artiklan 1 kohdan b alakohtaan. Tietoyhteiskunnan palvelulla tarkoitetaan sähköisen viestinnän palveluista annetun lain 3 §:n 29 kohdassa sähköisenä etäpalveluna vastaanottajan henkilökohtaisesta pyynnöstä tavallisesti korvausta vastaan toimitettavaa palvelua.

101. Esim. Korpisaari – Pitkänen – Warmo-Lehtinen 2022, luku II 8 artikla.

102. Asia C-390/18 *Airbnb Ireland*, ECLI:EU:C:2019:1112 ja asia C-62/19 *Star Taxi App*, ECLI:EU:C:2020:980.

103. Perustuu sähköisen viestinnän tietosuojadirektiivin 5(3) artiklaan ja 2(2) artiklan f alakohtaan, jotka on Suomessa saatettu voimaan sähköisen viestinnän palveluista annetulla lailla.

104. Digitaalisen palvelun ja tietoyhteiskunnan palvelun erottelusta ks. Tomi Voutilainen, *Digitaalisten palvelujen sääntely.* *Alma Talent* 2023, s. 31–37.

opettaja näyttää oppilaille videoita verkkosisältöpalvelusta, ei tämä kriteeri täyty. Lapsen suostumuksen soveltamisala ei perusopetuksessa lopulta ole laaja.

Tilanteissa, joissa suostumus soveltuu henkilötietojen käsittelyperusteeksi, on sen vapaaehtoisuutta arvioitaessa huomioitava peruskoulun asema julkisen vallan käyttäjänä ja oppilasta koskeva oppivelvollisuus. Suostumusta ei tulisi pitää henkilötietojen käsittelyn perusteena silloin, kun rekisteröidyn ja rekisterinpitäjän välillä on epäsuhta.¹⁰⁵ Alle 18-vuotias Suomessa vakinaisesti asuva lapsi ei voi valita, suorittaako hän oppivelvollisuuden vai ei (POL 26.1 §, OVL 2.1 §). Yksittäisen opettajan ja opetuksen järjestäjän asema suhteessa lapseen ja hänen huoltajaansa on epäsuhtainen, ja lähtökohtaisesti oppilaalla ja hänen huoltajallaan on lupa odottaa, että peruskoulu hoitaa tehtävänsä huolellisesti ja lainmukaisesti.¹⁰⁶ Kun kieltäytymisestä henkilötietojen käsittelyyn ei saa myöskään aiheutua haitallisia seurauksia, tulisi opetuksessa varmistaa, ettei pelko yksittäisen oppilaan erilaisesta kohtelusta tai ulkopuolelle jäämisestä vaikuta suostumuksen antamiseen.¹⁰⁷

Suostumus ei ole täysin poissuljettu käsittelyperuste, sillä se voi tulla sovellettavaksi, kun käsittely on laajempaa kuin mitä muut perusteet mahdollistavat.¹⁰⁸ Opettaja voi opetussuunnitelman antamissa, usein väljissä, rajoissa päättää, miten hän opettaa.¹⁰⁹ Jos opettaja valitsee opetuksen välineeksi 8 artiklan alaan kuuluvan palvelun, voitaisiin lapsen henkilötietojen suojan kattavuus turvata pitämällä opettajaa rekisterinpitäjänä ja siten yhteisvastuussa palvelun tarjoajan kanssa käsittelystä. EUT:n oikeuskäytännössä yksityishenkilö on katsottu rekisterinpitäjäksi, kun hänellä on ollut palvelun tarjoajan kanssa yhteinen tavoite henkilötietojen käsittelylle eikä vastuusta vapautu se seikka, että henkilö käyttää palveluntarjoajan alustaa hyödyntääkseen tähän liittyviä palveluja.¹¹⁰ Henkilötietoja suojataan yksilön omasta toiminnasta riippumatta sekä myös silloin, kun henkilö ei tiedä, että hänen tietojään käsitellään.¹¹¹ Tällöin opettajan vastuulla olisi suostumuksen pyytäminen ja ilmoittaminen henkilötietojen käsittelystä.

Suostumus henkilötietojen käsittelyyn on erotettava käyttäjäehtojen hyväksymisestä, joka edellyttää oikeustoimikelpoisuutta eli 18 vuoden ikää.¹¹² 8 artiklan soveltamisala koskee ainoastaan henkilötietojen käsittelyä, eikä se vaikuta kan-

105. TSA:n johdanto-osa, kohta 43.

106. Odotus saa tukea perustuslaista, jonka 2 §:n mukaan julkisen vallan käytön on perustuttava lakiin ja kaikessa julkisessa toiminnassa on noudatettava tarkoin lakia.

107. Ks. myös Milda Macenaite – Eleni Kosta, Consent for processing children’s personal data in the EU: following in US footsteps? *Information & Communication Technology Law* 26(2) 2017, s. 185.

108. Voutilainen 2023, s. 91.

109. Lisäksi OPS:ää täydentävä opetus, joka ei ole tavoitteiden vastaista, on sallittua, ks. Arajärvi 2021, luku 11.2.

110. Asia C-210/16 *Wirtschaftsakademie Schleswig-Holstei*, kohdat 39 ja 40.

111. Lindroos-Hovinheimo 2021, s. 79.

112. Voutilainen 2019, luku 9.2.6.

sallisen sopimuksen pätevyys (8(3) artikla). Jos lapsi siis saa pätevästi solmia sopimuksen esimerkiksi ostamalla tuotteen verkkokaupasta, perustuu tätä varten tehtävä henkilötietojen käsittely sopimukseen (TSA 6(1)(b) artikla). Lopulta kategorista ikäraja ei ylipäänsä pidetä lapsen oikeuksien sopimuksen mukaisena, sillä sen katsotaan rajoittavan oikeutta käyttää tietoyhteiskunnan palveluja ja mahdollistavan huoltajan lapsen yksityisyydelle haitallisen kontrollon.¹¹³

5. Laajamittainen datankeruu haasteena lapsen henkilötietojen suojalle

Henkilötietoihin luettavan datan lähteitä on monentyyppisiä, ja puuttuva tieto voidaan usein päätellä tilastollisesti. Datalähteet voivat olla henkilön itse antamia (käyttäjaprofiilit, sosiaalisen median sisältö, vuorovaikutus muiden kanssa, kuten tykkäykset, seuraaminen ja tägäykset) tai käyttäjästä – usein tämän huomaamatta mutta tämän suostumuksella – kerättyä dataa. Tällaista dataa ovat esimerkiksi tieto sovellusten käytöstä, hakukyselyt, tieto hereilläolotunneista ja laitetiedot. Näiden tietojen avulla käyttäjiä voidaan profiloida demografisten (ikä, asuinpaikka), psykometrinen (elämäntavat, poliittiset mieltymykset) ja käyttäytymisprofiilien (kulutustottumukset, unirytmii) perusteella. Profilointia voidaan tehdä pienenkin datan perusteella tilastollisen vertailun avulla, mikä mahdollistaa käyttäjän profiloinnin ilman suoraa datankeruuta.¹¹⁴ Päätely data yhdistää käyttäjän antaman ja hänen toiminnastaan kerätyn datan muihin datavarantoihin,¹¹⁵ ja sen käyttö on monien sovellusten perusta. Esimerkiksi kuvanjakopalvelut ja verkkokaupat päättelevät käyttäjien mieltymyksiä ja ikää selaushistorian perusteella. Evästeet, seurantapikselit ja digitaaliset sormenjäljet mahdollistavat jatkuvan datankeruun istuntojen ja laitteiden välillä.

Lapsen oikeuksien näkökulmasta profilointi on ongelmallista. Lähes kaikki verkossa toimivat sovellukset profiloivat käyttäjiään, ja on vaikeaa arvioida laajamittaisen datankeruun, -käsittelyn ja profiloinnin pitkän aikavälin vaikutuksia

113. Simone van der Hof, I Agree...Or Do I? A Rights-Based Analysis of the Law on Children's Consent in the Digital World. *Wisconsin International Law Journal* 34(2) 2017, s. 409–445, 443. YK:n lapsen oikeuksien komitean kanta kategorisiin ikärajoihin on kielteinen, ks. CRC/C/GC/25, kohta 111 ja Yleiskommentti nro 12 (2009) Lapsen oikeus tulla kuulluksi, kohta 21.

114. Michal Kosinski – David Stillwell – Thore Graepel, Private traits and attributes are predictable from digital records of human behavior. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 110(15) 2013, s. 5802–5805 ja Wu Youyou – Michal Kosinski – David Stillwell, Computer-based personality judgments are more accurate than those made by humans. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 112(4) 2015, s. 1036–1040.

115. World Economic Forum (2011).

yksilölle.¹¹⁶ TVT:n integroiminen kouluopetukseen altistaa lapset pitkäkestoisen ja laajan tiedonkeruun ja profiloinnin kohteiksi.¹¹⁷ Tietosuoja-asetuksessa tunnistetaan laaja datankeruu ja -käsittely¹¹⁸, kannustetaan pseudonymisoitujen henkilötietojen käsittelyyn¹¹⁹, määrittellään profilointi laajasti (TSA 4(4) artikla) ja rajoitetaan profiloinnin ja automatisoidun päätöksenteon käyttöä (TSA 22 artikla). Profiloinnin rajoituksen tarkoituksena on suojella rekisteröityä pelkästään automaattiseen päätöksentekoon liittyviltä luonnollisen henkilön oikeuksiin ja vapauksiin kohdistuvilta riskeiltä.¹²⁰

Rekisteröidyn suojelun toteutumiseksi on selvitettävä, milloin on kyse tietosuoja-asetuksen tarkoittamasta profiloinnista (TSA 4(4) artikla) ja milloin sen tarkoittamasta automatisoidusta päätöksenteosta (TSA 22(1) artikla). Profiloinnilla tarkoitetaan ”mitä tahansa henkilötietojen automaattista käsittelyä, jossa henkilötietoja käyttämällä arvioidaan luonnollisen henkilön tiettyjä henkilökohtaisia ominaisuuksia, erityisesti analysoidaan tai ennakoidaan piirteitä, jotka liittyvät kyseisen luonnollisen henkilön työsuoritukseen, taloudelliseen tilanteeseen, terveyteen, henkilökohtaisiin mieltymyksiin, kiinnostuksen kohteisiin, luotettavuuteen, käyttäytymiseen, sijaintiin tai liikkeisiin” (TSA 4(4) artikla). Henkilökohtaisten ominaisuuksien arviointia on esimerkiksi opinnoista suoriutumisen arviointi.¹²¹ Henkilötietojen käsite kattaa myös sellaiset pseudonymisoidut henkilötiedot, joista lapsi on kohtuudella tunnistettavissa.¹²² Tietosuoja sääntelyssä erotellaan kolmenlaista profilointia: yleinen profilointi, profilointiin perustuva päätöksenteko ja pelkästään automatisoitu päätöksenteko, profilointi mukaan luettuna.¹²³ Näistä viimeinen on lähtökohtaisesti kielletty: rekisteröidyllä on oikeus olla joutumatta sellaisen päätöksen, joka perustuu pelkästään automatisoituun käsittelyyn, kuten profilointiin, ja jolla on häntä koskevia oikeusvaikutuksia tai joka vaikuttaa häneen vastaavalla tavalla merkittävästi, kohteeksi (TSA 22(1) artikla). Säännöksessä tarkoitettu automatisoidun yksittäispäätöksen tekeminen on sallittua, mikäli käsittely perustuu sopimuksen tekemiseen tai täytäntöönpanoon, EU:n tai kansalliseen lainsäädäntöön taikka rekisteröidyn suostumukseen (TSA 22(2) artikla).¹²⁴

116. Council of Europe (Committee of Ministers), Declaration by the Committee of Ministers on the need to protect children’s privacy in the digital environment. Decl(28/04/2021).

117. Barassi 2020, s. 71–92.

118. TSA:n johdanto-osa, kohta 6.

119. TSA:n johdanto-osa, kohta 29.

120. TSA:n johdanto-osa, kohta 75.

121. Ouli – Voutilainen 2019, s. 57.

122. TSA:n johdanto-osa, kohta 26.

123. WP251 rev.01, s. 9.

124. Automaattista päätöksentekoa sääntelevät luvut lisättiin hallintolakiin (487/2023) ja julkisen hallinnon tiedonhallinnasta annettuun lakiin (488/2023). Automatisoitujen yksittäispäätösten tekeminen on sallittua hallintolain 8 b luvun säännösten nojalla silloin, kun tehdään viran-

EUT:n oikeuskäytännössä artiklan tarkoittamaa automatisoitua yksittäispäätöstä arvioitiin kolmen keskeisen edellytyksen – päätös, pelkästään automatisoitu käsittely ja rekisteröityä koskevat oikeusvaikutukset tai muu vastaava merkittävä vaikutus – perusteella. Aluksi EUT totesi, että vaikei päätöstä ole määritelty, käy TSA 22(1) artiklan sanamuodosta ilmi, että käsite viittaa paitsi toimiin, joilla on asianomaista henkilöä koskevia oikeusvaikutuksia, myös toimiin, jotka vaikuttavat häneen vastaavalla tavalla merkittävästi.¹²⁵ Automaattisen päätöksenteon edellytys täyttyy aina, kun toiminta sisältyy profiloinnin määritelmään.¹²⁶ Kolmas edellytys voi täytyä myös silloin, kun päätöksenä pidettävä toiminto vaikuttaa olennaisesti kolmannen tahon tekemään päätökseen, jolla on rekisteröityä koskevia oikeusvaikutuksia tai joka vaikuttaa häneen vastaavalla tavalla merkittävästi.¹²⁷

Suhtautuminen lasten profilointiin on jokseenkin epäselvä. Johdanto-osan 38 kohdan mukaan erityistä suojaa olisi sovellettava muun muassa lasten henkilö- tai käyttäjäprofiilien luomiseen ja lapsia koskevien henkilötietojen keräämiseen, kun käytetään suoraan lapsille tarjottuja palveluja. Säätelyssä ei kuitenkaan selvennetä, mitä tällaiset erityisen suojan menetelmät olisivat. Pyrkimys lasten erityiseen suojeluun ilmenee myös johdanto-osan 71 kohdassa, jossa todetaan, ettei TSA 22(1) artiklassa tarkoitettua toimenpidettä saisi kohdistaa lapseen. Kielto on sijoitettu asetuksen johdanto-osaan, joten sillä ei ole sitovaa merkitystä. Vaikuttaa siis siltä, että tietosuojasetuksessa suositellaan, ettei lapsiin kohdistettaisi 22(1) artiklassa tarkoitettua automaattista päätöksentekoa,¹²⁸ mutta muun profiloinnin osalta ei ole erityistä rajoitusta.

Profiloinnin kohteeksi joutuminen ei ole kiellettyä, kiellettyä ei ole myöskään lasten henkilö- ja käyttäjäprofiilien luominen.¹²⁹ Kiellettyä ei ole esimerkiksi oppimisanalytiikan käyttö lapsen tehtäviin käyttämän ajan, vastausten oikeellisuuden tai muiden oppilaiden tai opettajan kanssa käydyn vuorovaikutuksen seuraamisessa, mikäli näiden perusteella tehdyt määritelmät eivät olennaisesti vaikuta TSA 22(1) artiklassa tarkoitettuihin päätöksiin. Säännöksessä tarkoitettuja päätöksiä perusopetuksessa ovat ainakin oppilaaksi ottamista, arvosanaa, kurinpitoa ja erityistä tukea koskevat päätökset sekä muut toimet, jotka olennaisesti vaikuttavat näiden päätösten tekemiseen. Toimia, joilla ei ole oikeusvaikutuksia mutta jotka muutoin vaikuttavat rekisteröityyn merkittävästi, voisi perusopetuksessa olla esimerkiksi väliarviointi, joka ei määritä loppuarvosanaa mutta joka olennaisesti vaikuttaa siihen. Sallittua profiilien käyttöä oli-

omaisen ratkaisu, joka päättää varsinaisen hallintoasian käsittelyn. Säännöstä ei siten sovelleta päätöksiin, jotka vaikuttavat rekisteröityyn muuten merkittäväällä tavalla.

125. Asia C-634/21 Schufa holding, ECLI:EU:C:2023:957, kohta 44.

126. Ks. edellinen viite, kohta 47.

127. Ks. edellinen viite, kohta 50.

128. WP251 rev.01, s. 28.

129. Lievens – Verdoot 2018, s. 276.

sivat tällöin erilaiset oppilaalle tehtävät automaattiset ilmoitukset esimerkiksi tekemättä jääneistä tehtävistä. Myös erilaiset profiiliin perustuvat suositukset lisäharjoituksista olisivat sallittuja.¹³⁰

Profilointiin sovelletaan tietosuoja-asetuksen säännöksiä,¹³¹ joten sille on oltava käsittelyperuste ja sen on oltava tietosuojaperiaatteiden mukaista: profilointi on sallittua vain nimettyä käyttötarkoitusta varten ja siihen tarkoitukseen kerätyillä henkilötiedoilla.¹³² Mikäli opetuksessa käytettävä sovellus profiloii käyttäjiä, tulee opetuksen järjestäjän varmistaa, että profilointia lapsen henkilötiedoilla tehdään vain opetuksen tai ohjauksen antamisen kannalta perusteltuun ja ennalta määritellyyn tarkoitukseen. Sitä ei esimerkiksi saisi tehdä tilastointia, sovelluksen testaamista (jollei kyse ole opetuksen kehittämisestä) tai sovelluksen käyttäjäkokemuksen parantamista varten.¹³³ Profilointia varten ei saa kerätä muita kuin opetuksen tai ohjauksen antamisen kannalta tarpeellisia lapsen henkilötietoja. Esimerkiksi sijaintitiedot olisivat kiellettyjä tarpeellisen käyttötarkoituksen puuttuessa.

6. Johtopäätökset

Artikkelin tutkimusongelmana on, millaista suojaa yleinen tietosuoja-asetus edellyttää lapsen henkilötiedoille perusopetuksessa ja miten tuo suoja rajoittaa TVT:n käyttöä perusopetuksessa. Artikkelin lähtökohta on lapsen oikeus oppia ja TVT:n keskeisyys tuon tavoitteen saavuttamisessa: lapsella on oikeus saada opetusta yhteiskunnassa välttämättömistä ja tarpeellisista tiedoista ja taidoista sekä päästä nauttimaan ja hyötymään yhdenvertaisesti digitaalisen ympäristön palveluista. Koulut eivät voi täyttää tehtävänsä perusopetuksen antamisessa ja lasten yhteiskunnan vastuullisiksi jäseniksi kasvattamisessa ilman TVT:n hyödyntämistä oppimisen tukena ja kohteena.

TVT:n käytöstä johtuva laajamittainen tiedon kerääminen uhkaa kuitenkin lapsen yksityisyyttä ja henkilötietojen suojaa. Tietosuoja-asetus asettaa lähtökohtaisesti lapsen henkilötietojen lainmukaiselle käsittelylle tiukat kriteerit, joita koulujen on noudatettava. Opetuksen järjestäjä on rekisterinpitäjänä laajassa

130. Hallintolain 8 b luvun sääntely ei laajenna esitettyä automaattisen päätöksenteon soveltamisalaa, sillä se mahdollistaa automaattisen ratkaisun asiassa, johon ei sisälly seikkoja, jotka edellyttävät tapauskohtaista harkintaa, tai johon sisältyvät tapauskohtaista harkintaa edellyttävät seikat virkamies tai muu asian käsittelijä on arvioinut (hallintolain 53 e §:n 2 momentti).

131. TSA:n johdanto-osa, kohta 72.

132. Profiloinnista, oppimisanalytiikan käytöstä ja tietosuojaperiaatteista ks. Ouli – Voutilainen 2019, s. 62–63.

133. Ouli – Voutilainen 2019, s. 51.

vastuussa lapsen henkilötietojen käsittelyn lainmukaisuudesta myös silloin, kun sovelluksen tai palvelun tarjoaa kolmas taho. Vastuuseen ei vaikuta se, että huoltajat hyväksyvät käyttäjäehdot, palvelun tarjoaja käyttää sopimuksissa omia vakioehtojaan tai että koululla on velvollisuus antaa opetusta TVT:n käytöstä ja toiminnasta. Opetuksen järjestäjän vastuuta voitaisiin jakaa TVT:n tarjoajan kanssa, mikäli ne katsottaisiin yhteisrekisterinpitäjiksi.

Artikkeli osoittaa, että erilaisten intressien yhdistäminen on haastavaa. Perusopetuksessa selkein lapsen henkilötietojen käsittelyperuste on lakisääteisen veloitteen noudattaminen eli perusopetuksen järjestäminen, mutta myös yleisen edun peruste on syytä huomioida. Soveltuvan käsittelyperusteen määrittäminen ei kuitenkaan takaa lapsen henkilötietojen suojan toteutumista tai tarjoa oppilaitoksille vapautta käsitellä henkilötietoja parhaaksi katsomallaan tavalla. Perusopetuksen järjestäminen on yksittäisten sovellusten ja sähköisten oppimisympäristöjen käytön osalta epämääräinen ja väljästi määritelty peruste. Vaikka lapsen henkilötietojen käyttötarkoitus voitaisiin määritellä riittävän selvästi ennakoon, eivät sovellukset välttämättä täytä tietojen minimointivaatimusta. Kun suurin osa sovelluksista seuraa ja profiloi käyttäjiään mitä erilaisimpia – usein sovelluksen toiminnan kannalta olennaisiakin – tarkoituksia varten, on tiedonkeruu ja profilointi huomioitava myös käyttötarkoituksen määrittelyssä. Profiiloinnin uhkiin on kiinnittänyt huomiota myös YK:n lapsen oikeuksien komitea.

Oman haasteensa luokkahuoneeseen tuo se, että oppilaan henkilötietojen käsittelyn lainmukaisuus on arvioitava jokaisessa tilanteessa erikseen. Perusopetuksessa ei voida kiertää tietosuojaa-asetuksen vaatimuksia pyytämällä lapsilta tai heidän huoltajiltaan suostumusta sovellusten käyttöön, sillä se ei sovellu käsittelyperusteeksi tilanteessa, jossa rekisterinpitäjä on viranomainen ja rekisteröity on perusopetuksen oppilas. Lapsen suostumus ei ole myöskään lapsen henkilötietojen suojan näkökulmasta ongelmaton käsittelyperuste.

Lopulta tietosuojaa-asetuksen antama suoja lapsen henkilötiedoille koulu-kontekstissa on heikko, vaikka sen johdanto-osa korostaa lapsen erityistä suojelua. Itse tietosuojaa-asetuksessa lapsen oikeudet ja koulun arki on huomioitu puutteellisesti. Käsittelyperusteen määrittely on ensimmäinen ja usein melko yksinkertainen asia henkilötietojen käsittelyssä. Tämän ja käsittelyperiaatteiden jälkeen olisi edelleen ratkaistava, miten TSA:n mukaisia rekisteröidyn oikeuksia, kuten 17 artiklan oikeutta tulla unohdetuksi tai 21 artiklan oikeutta vastustaa henkilötietojen käsittelyä, sovelletaan lasten osalta.

Perusopetuksessa on selvä tarve sähköisille digitaalisille oppimisympäristöille, joissa lapsen henkilötietojen suoja ja tietosuojaa-asetuksen vaatimukset on huomioitu jo suunnitteluvaiheessa. Opetusteknologian ja perusopetuksen ei tule palvella yritysten halua laajaan tiedonkeruuseen lapsen yksityisyyden ja henkilötietojen suojan kustannuksella.

Datafication in basic education: protecting children's personal data while advancing educational objectives

ELISA SILVENNOINEN, LL.D., University Lecturer, University of Eastern Finland – MATTI TEDRE, Ph.D., Professor, University of Eastern Finland – TEEMU VALTONEN, Ed.D., Professor, University of Eastern Finland

This study examines what kind of protection the General Data Protection Regulation (GDPR) requires for children's personal data in primary education and how this protection restricts the use of information and communication technology (ICT) in primary education. The datafication of society has reached schools, which are increasingly moving educational functions to data-driven platforms, where data collected from children are used for purposes that vary from personalised education to massive scale modelling of learning processes as well as optimising and honing of educational platforms. From the viewpoint of children's rights, the datafication of schools creates tensions between children's right to data protection and equitable participation. On the one hand, children have the right to education on essential and necessary skills in a datafied society and for gaining the skills and knowledge to equally enjoy and benefit from digital environments and services. On the other hand, the extensive collection of personal data threatens children's right to privacy and protection of personal data, exposing children to influencing and marketing purposes and more. The GDPR requires predefined and precise grounds for processing personal data. However, the needs of basic education and educational platforms may require broader data collection. The study shows the ways in which the specific protection of children's personal data under the GDPR in the context of basic education is vague and the legislation on the use of ICT in education is unclear.

Naiset ja oikeusavun unohdettu historia

HAKUSANAT: oikeushistoria, oikeusapu, naisasialiike, oikeuden saatavuus, asianajo, tasa-arvo

1. Johdanto

”[– –] en förbättring af den obemedlade qvinnans ställning om lagens skydd [– –]”¹

Näillä sanoilla Suomen Naisyhdistys perusteli vuonna 1884 aloitettua köyhäin-asianajajan viran perustamiseksi Helsinkiin. Oikeusavun katsottiin auttavan nimenomaan vähävaraisia naisia saavuttamaan oikeussuojaa.

Oikeusaputoiminta käynnistyi Suomessa kunnolla 1880-luvulla, kun Helsinkiin palkattiin ensimmäinen köyhäinasianajaja eli julkisen oikeusavustajan edeltäjä.² Tässä artikkelissa tutkin naisliikkeen suhdetta oikeusavun syntyyn ja alkuvaiheisiin 1800-luvun lopun Suomessa. Lisäksi tarkastelen aihetta osana kansainvälistä kontekstia, jossa nähdään laajemminkin naisasialiikkeen kiinnostus oikeuden saatavuutta ja oikeusapua kohtaan.

Oikeusavun historiaa on tutkittu monissa maissa jo pitkään. Sen sijaan naisten ja oikeusavun välistä suhdetta on ryhdytty tutkimaan tarkemmin vasta viime vuosina. Tutkimukset ovat osoittaneet, että naisjärjestöillä on ollut merkittävä yhteys oikeusavun järjestämiseen 1800-luvun lopussa ainakin Yhdysvalloissa, Saksassa ja Englannissa.³ Sen sijaan Suomessa oikeusavun historia on ylipäänsä

* *Marianne Vasara-Aaltonen*, OTT, dosentti, yliopistonlehtori, Helsingin yliopisto. Kiitän lämpimästi vertaisarvioijia hyödyllisistä kommentteista.

1. Suomen Naisyhdistyksen pöytäkirja 2.4.1884, Pöytäkirjat 1884, Ca:1, Suomen Naisyhdistys (SNY), Helsingin kaupunginarkisto (HKA).
2. Köyhäinasianajaja työskenteli yksin vuoteen 1910 asti, kunnes tälle palkattiin avustaja. Vuonna 1911 perustettiin Helsingin oikeusaputoimisto, jossa köyhäinasianajaja avustajineen työskenteli siittä lähtien.
3. Ks. esim. Felice Batlan, *Women and Justice for the Poor. A History of Legal Aid, 1863–1945*. Cambridge University Press 2015; Felice Batlan, *Archival Confrontations and Rewriting the History of Legal Aid in the U.S.*, s. 287–317 teoksessa Felice Batlan – Marianne Vasara-Aaltonen (eds), *Histories of Legal Aid. A Comparative and International Perspective*. Palgrave Macmillan 2021; Hiroki Kawamura, *For Workers and for the Disadvantaged: Legal Advice Centres in Germany from the Late Nineteenth Century to the Early Twentieth Century*, s. 117–152 teoksessa Batlan – Vasara-Aaltonen (eds) 2021 ja Kate Bradley – Sophie Rowland, *A Poor Woman's*

tullut historiallisen tutkimuksen kohteeksi vasta viime vuosina.⁴ Oikeusavusta on toki aiemminkin kirjoitettu Suomessa, mutta historiaa on lähinnä sivuttu taustana.⁵

Suomalaisen oikeusavun historian alkuvaiheiden tutkiminen osoitti, että täälläkin naisliike kytkeytyy julkisen oikeusavun syntyyn. Tässä artikkelissa selvitän, miten oikeusaputyö alkoi Helsingissä 1880-luvulla ja mikä Suomen Naisyhdistyksen osuus toiminnan käynnistämisessä oli. Lisäksi osoitan Helsingin köyhäinasianajajan toiminnan valossa, millainen merkitys oikeusavulla oli juuri naisille. On perusteltua tarkastella nimenomaan Helsinkiä, sillä siellä köyhäinasianajo järjestettiin ensimmäiseksi – ja vaikka muita isoja kaupunkeja seurasi pian perässä, aikalaisarvion mukaan köyhäinasianajo toimi Helsingissä kuitenkin parhaiten.⁶ Tutkin myös sitä, millaisena Suomen tilanne näyttyy kansainvälisessä vertailussa ja mikä merkitys naisliikkeen kansainvälisillä verkostoilla on saattanut olla. Lopuksi teen lyhyen katsauksen siihen, miten naisjuurit ovat päätyneet oikeusaputehtäviin.

Oikeusavun järjestäminen Suomessa kytkeytyy useampaan yhteiskunnalliseen kontekstiin, joiden leikkauspisteeseen se asettuu. Merkitystä on yhtä lailla oikeuden modernisaatiolla, koulutetun asianajajakunnan synnyllä, naisliikkeen aktivoitumisella, filantropian nousulla ja kansainvälisillä esikuvilla. Vaikka köyhäinasianajajan palkkaaminen Helsinkiin saattaa yksittäisenä toimenä vaikuttaa pieneltä asialta, sillä oli kuitenkin kokoaan suurempi merkitys. Kysymys oikeuden saatavuudesta on keskeinen yhdenvertaisen ja tasa-arvoisen yhteiskunnan muodostamisessa – ja tämä oli jo aikalaistenkin mielessä. Helsingfors Dagblad ilmaisi asian vapunpäivän pääkirjoituksessaan vuonna 1884 näin:

”Jemlikhet inför lagen har allt ifrån hedenhös varit en vigtig princip i den svensk-finska rätten, liksom ock fordran att lagens skydd skall vara tillgängligt lika väl för den fattige som för den rike, för daglönaren liksom för ministern. För att denna grundsats skall i någon mån kunna praktiskt förverkligas, fordras dock framför allt, att icke okunnigheten

Lawyer? Feminism, the Labour Movement, and Working-Class Women's Access to the Law in England, 1890–1935. *Women's History Review* 30(4) 2021, s. 632–649.

4. Marianne Vasara-Aaltonen, ”To Poor and Rich Alike”: Legal Modernisation, the Women's Movement, and Legal Aid in Late-Nineteenth-Century Finland, s. 153–184 teoksessa *Batlan – Vasara-Aaltonen (eds) 2021*; Marianne Vasara-Aaltonen, Oikeudellisia neuvoja tyväestölle. K. J. Ståhlbergin ja Einar Böökin toiminta Helsingin tyväenasian lautakunnan sihteerinä 1904–1913. Historiallinen Aikakauskirja 1/2023, s. 34–51 ja Marianne Vasara-Aaltonen, ”Kaikkein tärkeimpiä etuja...” – Havaintoja tyväenliikkeen suhtautumisesta oikeusavun järjestämiseen. Tyväentutkimus Vuosikirja 2019, s. 51–56.
5. Ks. esim. Eeva Lehtonen, Yleisestä oikeusaputoiminnasta ja asianajotoiminnasta. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos 1975 ja Antti Rissanen, Legal Aid in Finland, s. 77–97 teoksessa *Olaf Halvorsen Rønning – Ole Hammerslev (eds), Outsourcing Legal Aid in the Nordic Welfare States*. Palgrave Macmillan 2018.
6. Leo Ehrnrooth, Finsk kommunalpolitik. Föredrag och uppsatser. Kommunala centralbyrån i Finland 1915, s. 114–115.

om lagens bud och omöjligheten att få nödigt biträde vid uppfyllandet af dess föreskrifter skola för någon hindra ernändet af hans rätt.⁷

Ajatus kansalaisten tasavertaisista mahdollisuuksista päästä oikeuteen muotoutui hiljalleen Ranskan vallankumouksen jälkimainingeissa 1800-luvun teollistuvissa yhteiskunnissa. Keskiajan hyväntekeväisyydelle ja teologisille periaatteille perustunut köyhien oikeudellinen auttaminen sai monissa maissa uudet muodot ja perustelut nimenomaan 1800-luvun aikana. Sittemmin 1960-luvulla syntyneen access to justice -liikkeen myötä valtio alkoi monissa maissa yhä vahvemmin vastata köyhille tarjottavasta oikeusavusta.⁸ Kysymys oikeuteen pääsystä ja oikeuden saatavuudesta nousi tuolloin uudella tavalla oikeudellisen keskustelun kohteeksi, mutta jo 1800-luvun lopulla oikeusapua oli perusteltu ajatuksella oikeuden tasa-arvoisesta saatavuudesta. Oikeuden saatavuuteen liittyvät olennaisesti myös tuomioistuinmenettelyyn liittyvät kysymykset esimerkiksi prosessin etenemisestä ja kestosta, asianosaisista ja asiamiehistä.

Juuri oikeuden saatavuuden ja oikeuteen pääsyn näkökulmasta oikeusapu kytkeytyy perustavanlaatuisiin kysymyksiin tasa-arvosta ja oikeusvaltiosta. Nykyisin oikeuden saatavuus nähdään osana oikeusvaltioperiaatetta, sillä demokraattisen oikeusvaltion toteutuminen edellyttää yksilön oikeusturvan toteutumista tuomioistuimissa ja hallintoviranomaisissa. Vähävaraiset tarvitsevat kuitenkin tukea, oikeudellista apua, jotta heidän oikeusturvaodotuksensa voisi toteutua.⁹ Suomalainen oikeusvaltio oli toki vasta rakenteilla 1900-luvun alussa, mutta voidaan nähdä, että esimerkiksi suomalaisen oikeusvaltion isäksikin kutsuttu K. J. Ståhlberg kiinnitti hallinto-oikeudellisissa kirjoituksissaan huomiota myös kansalaisten oikeusturvan toteutumiseen.¹⁰ Ståhlbergilla itselläänkin oli kokemusta työstä oikeusavun parissa aivan 1900-luvun alusta.¹¹

Suomalainen yhteiskunta oli käymistilassa 1800-luvun lopulla. Kielipolitiikka kävi entistä kuumempänä, työväenkysymys oli akuutti, ja sosialismi odotti tu-

7. Helsingfors den 1 Maj, Helsingfors Dagblad 1.5.1884, s. 2.

8. Ks. esim. Pia Letto-Vanamo, Access to Justice, s. 43–53 teoksessa Peter Collin (Hrsg.), Konfliktlösung im 19. und 20. Jahrhundert. Springer 2021, s. 44, 48–49. Oikeusavun varhaisemmasta historiasta ks. kootusti myös Felice Batlan – Marianne Vasara-Aaltonen, Introduction: Understanding the History of Legal Aid in an International and Comparative Perspective, s. 1–26 teoksessa Batlan – Vasara-Aaltonen (eds) 2021.

9. Ks. esim. Oikeussuojan saatavuus Euroopan oikeudessa. Käsikirja. Euroopan unionin perusoikeusvirasto ja Euroopan neuvosto 2016 osoitteessa https://www.echr.coe.int/Documents/Handbook_access_justice_FIN.pdf (vierailtu 17.4.2024). Juristiliiton oikeusvaltio-ohjelmassa 2023–2027 kiinnitetään huomiota oikeusturvan saatavuuden varmistamiseen, ohjelma osoitteessa https://juristiliitto.fi/wp-content/uploads/2024/02/Oikeusvaltio-ohjelma_20232027.pdf (vierailtu 17.4.2024).

10. Jyri Inha, Elämä ja oikeus. K. J. Ståhlberg oikeusajattelijana. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2004, s. 158, 167, 205.

11. Vasara-Aaltonen 2023.

loansa Suomeen, minkä lisäksi naisliike alkoi taistella äänekkäämmin naisten oikeuksien puolesta. Sisäpoliittiset kysymykset nivoutuivat myös kysymykseen Suomen asemasta Venäjän imperiumissa. Yhdenvertaisuuden edistäminen, myös oikeuden saatavuuden osalta, kytkeytyy niin ikään näihin laajempiin yhteiskuntaa leikanneisiin kipukohtiin.

Lähteinä tässä tutkimuksessa on monipuolinen alkuperäisaineisto: Suomen Naisyhdistyksen ja Helsingin kaupunginvaltuuston pöytäkirjat, Helsingin köyhäinasianajajan toimintakertomukset 1800-luvun lopulta ja 1900-luvun alusta sekä sanomalehtiaineisto samalta ajanjaksolta. Lähteistä piirryy kiinnostava ja pitkälti tuntemattomaksi jäänyt kuva oikeusaputoiminnan syntyvaiheista Suomessa. Naisasian ja oikeusavun yhteys on hyvä esimerkki siitä, miten historian-tutkimus edellyttää moninaisten lähdeaineistojen käyttöä. Yhdysvaltalaisen oikeusavun historiaa tutkinut Felice Batlan on avannut sitä, kuinka toiminnan alkujuurille pääseminen edellytti uusiin arkistoihin tutustumista ja sen ymmärtämistä, että naisjärjestöt eivät aina esimerkiksi kuvailleet toimintaansa samoilla juridisilla termeillä kuin koulutetut oikeusapujuristit.¹² Myös Suomen tapauksessa oikeusavun alkuvaiheen asianmukainen tutkiminen on edellyttänyt Suomen Naisyhdistyksen tuottamaan arkistoaineistoon tutustumista.

Suomen Naisyhdistyksen rooli suomalaisen oikeusavun historiassa oli jäänyt käytännössä täysin unholaan. Etsiessäni tietoa oikeusavun alkuvaiheista Suomessa törmäsin yhteyteen ohimennen: vuoden 1887 Vasabladetista löytyi yhden virkkeen maininta, että Helsinkiin oli palkattu köyhäinasianajaja Suomen Naisyhdistyksen aloitteesta.¹³ Lähtiessäni penkomaan asiaa tarkemmin löysin vielä kaksi mainintaa lehdissä: Nya Pressenissä oli julkaistu Suomen Naisyhdistyksen toimintakertomus vuodelta 1884, jossa mainittiin myös aloite köyhäinasianajon järjestämiseksi.¹⁴ Myös Naisyhdistyksen puheenjohtajan Elisabeth Löfgrenin puolison luotsaama Uusi Suometar nosti aiheen kerran esille käsitellessään yhdistyksen toimintaa: ”Wiime vuonna on yhdistys nähnyt yhden toiwomuksistaan toteutuwan, kun waltuusmiehet owat asettaneet köyhäinasianajajan Helsingin kunnalle. Toiwomme että tämän kautta myös wähäwarainen nainen woi paremmin kuin tähän saakka käyttää turwaa ja sitä apua, jota lakimme hänelle tarjoo.”¹⁵

Kuitenkin suurin osa lehdistä jätti naisten aloitteellisuuden mainitsematta raportoidessaan siitä, että Helsingin kaupunginvaltuusto oli päättänyt palkata köyhäinasianajajan.¹⁶ Myös kaupunginvaltuuston pöytäkirjoista on turha etsiä mainintaa Suomen Naisyhdistyksen aktiivisuudesta asiassa. Yhdistys ei itsekään

12. Batlan 2021.

13. Om förlikningsnämnder och fattigsakförare, Vasabladet 26.3.1887, s. 1.

14. Berättelse afgifven vid Finsk Kvinnoförenings årsmöte, Nya Pressen 26.2.1885, s. 3.

15. Suomen Naisyhdistys, Uusi Suometar 24.2.1886, s. 2.

16. Ks. esim. Hufvudstadsbladet 6.11.1884, s. 2; Åbo Tidning 6.11.1884, s. 2 ja Ekenäs Notisblad 11.11.1884, s. 2.

erityisesti mainostanut saavutuksiaan oikeusavun synnyssä. Vuosina 1892 ja 1894 yhdistys julkaisi lyhyet katsaukset siihenastisesta toiminnastaan. Niissä mainitaan lyhyesti myös työskentely köyhäinasianajajan palkkaamiseksi, mutta pääpaino on niissä toimissa, joilla oli edistetty yhdistyksen sääntömääräisten tavoitteiden toteutumista.¹⁷ Myöhemmissä, laajemmissa juhlijulkaisuissa aiheelle ei uhrata juuri lainkaan palstatilaa.¹⁸ Vaikuttaa siltä, että jälkipolville tärkeimpinä ovat näyttäytyneet muut tavoitteet, joiden eteen naisliike 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa taisteli.

Myöhemmin oikeusavun historiaa on käsitelty lähinnä lyhyesti taustana tutkimuksissa, jotka ovat koskeneet sen aikaista oikeusapua. Ymmärrettävästi näissä ei ole erikseen lähdetty tekemään historiantutkimusta vaan on tyydytty kuvailemaan suppeasti historiallista taustaa sellaisena kuin se oli yleisesti tunnettu.

Tarkoitukseni on osoittaa tässä artikkelissa, kuinka naiskysymyksen ja oikeusavun välillä oli tiivis kytkös 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa – kytkös, joka näkyy suomalaisen aineiston valossa mutta joka tulee yhä selvemmäksi, kun mukaan otetaan myös vertaileva näkökulma.

2. Naisasialiike ja naisten oikeudet

Naiset olivat 1800-luvun jälkipuolen Suomessa edelleen monin tavoin yhteiskunnallisesti alisteisessa asemassa verrattuna miehiin. Vuodesta 1864 lähtien naimattomat 25 vuotta täyttäneet naiset olivat saaneet hallita omaisuuttaan, mutta naimisissa olevien naisten oikeustoimikelpoisuutta oli edelleen rajoitettu ja he olivat aviomiestensä edusmiehisyyden alaisia. He eivät myöskään olleet asianosaiskelpoisia, vaan aviomies kantoi ja vastasi vaimonsa puolesta. Vuonna 1889 naimisissa olevat naiset saivat kuitenkin oikeuden hallita työansioitaan ja samalla he tulivat kelpoiksi kantamaan ja vastaamaan oikeudessa hallitsemansa omaisuuden osalta.¹⁹ Naimisissa olevien naisten asianosaiskelpoisuutta oli rajoitettu monissa maissa, ja heidän oikeustoimi- ja asianosaiskelpoisuutensa toteut-

17. Silmäys Suomen Naisyhdistyksen toimintaan w. 1884–1892, s. 8, Dc:1, Historiikki 1884–1892, SNY, HKA ja Suomen Naisyhdistys 1884–1894, s. 15, Dc:2, Historiikki 1884–1894, SNY, HKA.

18. Yhdistyksen 90-vuotisjuhlajulkaisussa mainitaan hyvin lyhyesti aloite oikeusavun järjestämiseksi, ja 125-vuotisjulkaisussa todetaan vielä lyhyemmin, että ensimmäisen toimintavuosisikymmenen aikana ”Helsinkiin saadaan köyhien asianajaja ja perustetaan työnvälitystoimisto.” Tyyni Tuulio – Anja Halila, Suomen Naisyhdistys 1884–1974. Suomen Historiallinen Seura 1975, s. 7–8.

19. Ks. esim. Anu Pyllkänen, *Trapped in Equality. Women as Legal Persons in the Modernisation of Finnish Law*. SKS 2009, s. 43 ja Leena Schroderus, *Naisen oikeudellinen asema Suomessa vuosina 1809–1930*. Acta Legis Turkuensia 2/2013, s. 25–56, 31–33.

taminen olikin 1800-luvun lopulla kansainvälisen naisasialiikkeen agendalla.²⁰ Lopullisesti aviovaimot vapautuivat miestensä edusmiehisyyden alta Suomessa vasta vuoden 1929 avioliittolain myötä.²¹

Ensimmäiset naiset olivat päässeet Suomessa opiskelemaan yliopistossa 1870-luvulla, mutta tämä oli heille mahdollista vain hakemalla vapautusta sukupuolestaan. Erivapausvaatimus yliopisto-opiskelun edellytyksenä poistui vuonna 1901.²² Naisia alkoi 1800-luvun lopulla hiljalleen näkyä erilaisissa työtehtävissä, kuten opettajina tai esimerkiksi postilaitoksen ja rautateiden virkailijoina. Tämä oli mahdollista erityissäästöjen nojalla tai erivapausmenettelyn kautta. Korkeimmat virat, joissa oli kyse julkisen vallan käytöstä – esimerkiksi tuomarinvirat – jäivät kuitenkin vielä naisten ulottumattomiin.²³ 1860- ja 1870-lukujen kunnallishallintoa koskeneissa laeissa naimattomille naisille taattiin äänioikeus kunnallisissa vaaleissa. Se oli kuitenkin sidottu veronmaksukykyyn kuten miehilläkin, eivätkä naiset voineet asettua ehdolle vaaleissa.²⁴ Valtiollisissa vaaleissa yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta jouduttiin vielä odottamaan 1900-luvun puolelle.

Ensimmäisiä naisjärjestöjä perustettiin Suomeen 1840-luvulta lähtien. Nämä varhaisvaiheen rouvasväenyhdistykset olivat kuitenkin ennen kaikkea hyväntekeväisyysjärjestöjä, jotka pyrkivät auttamaan erityisesti köyhiä naisia ja lapsia – hyvänä esimerkkinä vuonna 1847 perustettu Orpolasten ystävät.²⁵ Esikuvia tällaiselle toiminnalle voi löytää 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun Ranskasta ja Saksasta.²⁶

Hiljalleen naisjärjestöt alkoivat kuitenkin korostaa enemmän sosiaalisia epäkohtia ja omaksuivat sosiaalipoliittisesti värittyneemmän linjan. Vuosisadan loppua lähestyttäessä naisasia oli jo saanut poliittisia tavoitteita, pitkälti kansainvälisten esikuvien mukaisesti. Suomen Naisyhdistys (Finska Kvinnoföreningen) perustettiin helmikuussa 1884. Yhdistyksen tavoitteina oli parantaa tyttöjen koulutusmahdollisuuksia ja yleisesti ottaen naisten asemaa yhteiskunnassa. Tämä sisälsi muun muassa sen, että naisilla pitäisi olla samat mahdollisuudet akateemiseen koulutukseen ja virkoihin kuin miehillä sekä oikeus samaan palkkaan.

20. Ks. esim. Marion Röwekamp, *Frauen vor und im Gericht*, s. 99–109 teoksessa Collin (Hrsg.) 2021, s. 100.

21. Vaikka lainsäädäntö rajoitti naisten toimintamahdollisuuksia 1900-luvun alkupuolelle saakka, todellisuudessa joustonvaraa oli kuitenkin jonkin verran. Ks. esim. Pirkko K. Koskinen, *Laki ja tapa naisen aseman määrittäjinä*. JFT 1/2009, s. 27–57, 44–45.

22. Heini Hakosalo, *Kivuton murros? Naisten oikeus akateemisiin opintoihin 1800- ja 1900-luvun taitteen Suomessa*. Historiallinen Aikakauskirja 4/2006, s. 397–407, 397.

23. Raija Huhtanen, *Naisen virkakelpoisuuden historiallista tarkastelua*. Oikeus 2/1983, s. 93–104, 93–95 ja Koskinen 2009, s. 47.

24. Ks. esim. Pylkkänen 2009, s. 48.

25. Alexandra Ramsay, *Huvudstadens hjärta. Filantropi och social förändring i Helsingfors – två fruntimmersföreningar 1848–1865*. Finska Vetenskaps-Societeten 1993, s. 88–90.

26. Ks. esim. Susan Grogan, *Philanthropic Women and the State: the Société de Charité Maternelle in Avignon, 1802–1917*. French History 14(3) 2000, s. 295–321.

Lisäksi tavoitteena oli edusmiehisyyden poistaminen naimisissa olevilta naisilta. Äänioikeuden ja vaalikelpoisuuden pitäisi toteutua kaikille veroa maksaville naisille kunnallisissa vaaleissa ja äänioikeuden valtiollisissa vaaleissa samoin perustein kuin miehillä. Lisäksi tavoitteena oli nostaa naisten avioikää ylöspäin silloisesta 15 vuoden rajasta, ottaa avioeron perusteiksi uskottomuuden lisäksi ”pahoinpitely ja suuri juoppous” sekä ulottaa miehiin samat ”siveellisyyden vaatimukset” kuin naisiin.²⁷ Tavoitteet vastasivat pitkälti sitä, mitä muissakin maissa oli asetettu naisasian päämääriksi.²⁸ Naisasian edistämistä pidettiin myös koko yhteiskunnan etuna. Esimerkiksi naisten koulutusmahdollisuuksien parantaminen nähtiin osana kansallista sivistysprojektia.²⁹

Naisliikkeen aktivoituminen ja Suomen Naisyhdistyksen synty ajoittuvat samaan aikaan myös yleisemmän yhteiskunnallisen ja poliittisen liikehdinnän kanssa. Sääty-yhteiskunta oli murenemassa ja aktiivinen kansalaisyhteiskunta kehittymässä. Naisliikkeen tapaan myös nuorisoseuraliike, raittiusliike ja työväenliike saivat vauhtia pyrintöihinsä juuri 1880-luvulla. Myös poliittinen liikehdintä aktivoitui samoihin aikoihin ja kiertyi kansallisuusaatteen, Venäjän-suhteen ja kielikysymyksen ympärille. Äänioikeuskysymyksen myötä suomalainen naisliike oli väistämättä kytköksissä myös nationalistiseen liikehdintään, sillä mahdollinen äänioikeuden laajentaminen (myös miesten osalta) liittyi väistämättä myös Venäjän-suhteeseen.³⁰ Suomen Naisyhdistys oli läheisessä suhteessa fennomaaniseen liikkeeseen. Kielikysymys, poliittiset kiistat ja henkilökohtaiset ristiriidat ajoivat yhdistyksen kuitenkin hajaannukseen 1880-luvun lopulla, minkä seurauksena osa jäsenistöstä perusti vuonna 1892 uuden, progressiivisempänä tunnetun yhdistyksen, Unioni Naisasialiiton.³¹

Pohjoismaissa feministinen liikehdintä oli alkanut joitakin vuosikymmeniä myöhemmin kuin esimerkiksi Yhdysvalloissa, Britanniassa tai Saksassa. Pohjoismaissa kuitenkin suhteessa suurempi osuus naisista osallistui naisasialiikkeen toimintaan ja naisasialiike onnistui saavuttamaan tavoitteitaan suhteellisen nopeasti. Hyvänä esimerkkinä tästä on Suomi, joka vuoden 1906 eduskuntauudistuksen yhteydessä antoi ensimmäisenä maana Euroopassa naisille äänioikeuden ja jossa vuonna 1907 valittiin ensimmäisenä maana maailmassa naisia kansanedustajiksi. Richard Evans on kiteyttänyt asian toteamalla, että ”pohjoismaiset feministit paikkasivat myöhäistä alkuaan aikaisella menestyksellä”.³²

27. Riitta Jallinoja, *Suomalaisen naisasialiikkeen taistelukaudet*. WSOY 1983, s. 321.

28. Richard J. Evans, *The Feminists. Women's Emancipation Movements in Europe, America and Australasia 1840–1920*. Croom Helm 1977 ja *Silmäys Suomen Naisyhdistyksen toimintaan w. 1884–1892*, s. 8, Dc:1, *Historiikki 1884–1892*, SNY, HKA.

29. Minna Hagner – Teija Försti, *Suffragettien sisaret*. Unioni Naisasialiitto 2006, s. 16–17.

30. Jallinoja 1983, s. 34–36; Evans 1977, s. 87–89 ja Hagner – Försti 2006, s. 16, 29.

31. Jallinoja 1983, s. 43–47 ja Hagner – Försti 2006, s. 20–25.

32. Evans 1977, s. 69: “[– –] the Nordic feminists made up for their late start by achieving early success.”

3. Oikeuden saatavuus 1800-luvun lopun Suomessa

Tässä artikkelissa naisasiaa kytketään kysymykseen oikeuden saatavuudesta. Seuraavaksi huomio kääntyykin siihen, millaisena oikeuden saatavuus näyttäytyy Suomessa 1800-luvun jälkipuolella. Mitkä olivat tavallisen rahvaan mahdollisuudet saada oikeudellista apua? Tiivistäen vaihtoehtoja oli neljä: 1) henkilö saattoi hankkia itse tietoja ja ajaa itse asiaansa; 2) hän saattoi pyytää apua luku- ja kirjoitustaitoiselta tuttavalta, jonka arveli voivan auttaa; 3) hän saattoi kääntyä maallikkoasianajajan eli niin sanotun asioitsijan tai 4) juristikoulutuksen saaneen asianajajan puoleen.

Vuoden 1734 lain oikeudenkäymiskaari, OK (15:2) ei asettanut asiamiehelle pätevyysvaatimuksia. Riitti, että tämä oli ”hyvämaineinen, kunniallinen, rehellinen ja ymmärtäväinen”. Pykälä oli voimassa myös autonomian aikana ja takasi sen, että maallikkovaltainen asianajokulttuuri saattoi edelleen jatkua 1800-luvulla.³³ Koulutetut juristit, jotka olisivat hoitaneet asianajotehtäviä päätoimisesti, olivat suurimman osan vuosisadasta vielä hyvin harvassa. Moni kuitenkin kaipasi neuvoja ja edustamista oikeudellisissa asioissaan, ja juristien puuttuessa kääntyi usein maallikkoasioitsijan puoleen. Nämä olivat luku- ja kirjoitustaitoisia miehiä, joilla oli jonkinlaista oikeudellista tietotaitoa, jonka turvin he pystyivät tarjoamaan myös oikeudellisia palveluja muiden asiointipalveluidensa ohella. Kaikki heistä eivät kuitenkaan olleet sen paremmin taitavia kuin rehellisiääkään, minkä vuoksi näitä maallikkoasioitsijoita kutsuttiin joskus pejoratiivisesti ”nurkkasihteereiksi” tai ”viina-advokaateiksi”.³⁴

Myös juristit olivat tarjonneet 1800-luvun mittaan asianajopalveluita, mutta tuolloin kyseessä olivat pääsääntöisesti virkamiehet, jotka ansaitsivat itselleen lisätienestiä usein liian pienenä pitämänsä virkapalkan ohella.³⁵ Tilanne kuitenkin muuttui 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä. Valtiopäivätoiminnan käynnistyttyä uudelleen vuonna 1863 lainsäädäntötoiminta pääsi vauhtiin monella

33. Suomalaisen asianajon historiasta ks. Pia Letto-Vanamo, Suomalaisen asianajajalaitoksen synty ja varhaiskehitys. Oikeushistoriallinen tutkimus. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1989 ja Heikki Pihlajamäki, Kansan ja esivallan välissä. Suomalaisen asianajajakunnan historia. Edita 2009. Asianajo ylemmissä oikeusasteissa oli kuitenkin rajattu juristeille vuosina 1898–1917. Ks. esim. Pihlajamäki 2009, s. 138–139.

34. Mia Korpiola, Hyvät, pahat ja rumat maallikkoasioitsijat. Mielikuvat oikeudellisen tiedon haltijoista autonomian ajan Suomessa. Tieteessä tapahtuu 5/2021, s. 33–40 ja Anna Kuismin, Nurkkasihteerien kadonnut ammattikunta. Oikeudellinen tietotaito -projektin blogi 2018 osoitteessa <https://blogit.utu.fi/oikeudellinentietotaito/2018/02/21/nurkkasihteerien-kadonnut-ammattikunta> (vierailtu 17.4.2024).

35. Ks. esim. Marianne Vasara-Aaltonen, Maallikkoasianajosta kohti juristien esiinmarssia. Asianajotoiminta 1800-luvun Kuopiossa ja Vaasassa. Historiallinen Aikakauskirja 1/2022, s. 33–55, 47–48 ja Pia Letto-Vanamo, Miksi Suomessa ei ole asianajomonopolia. Oikeus 1/1983, s. 25–35, 29.

eri oikeudenalalla.³⁶ Oikeuden modernisaatio ei voinut olla vaikuttamatta myös oikeudelliseen professioon. Asianajopalveluiden kysyntä kasvoi vuosisadan loppulla, ja niinpä maasta alkoi hitaasti 1880-luvun lopulta lähtien löytyä juristeja, jotka keskittyivät enenevässä määrin nimenomaan asianajotehtävien hoitamiseen. Aluksi juristiasianajajia näkyi etenkin pääkaupungissa Helsingissä, mutta vuosisadan loppua kohden myös pienemmissä kaupungeissa työskenteli joitakin nimenomaan asianajoon keskittyneitä juristeja. Asianajajat alkoivat järjestäytyä 1900-luvun alkuvuosina: ensin paikallisesti ja vuonna 1919 Suomen Asianajajaliiton perustamisen myötä kansallisesti.³⁷

Oikeuden monimutkaistuminen johtaa yleensä siihen, että maallikkojen tila toimia kapenee, kun koulutetut juristit valtaavat alaa. Näin kävi myös Suomessa asianajolle. Juristit ryhtyivät vuosisadan loppua kohden suojelemaan omaa reviiiriään ja vastustamaan yhä voimallisemmin maallikkoasioitsijoiden toimintaa. Juristit eivät olleet tässä yksin, vaan myös tavalliset kansalaiset kiinnittivät huomiota maallikkoasianajon ongelmiin.³⁸ Niitä puitiin lukuisissa lehtikirjoituksissa.³⁹ Asianajon järjestäminen kytkettiin osaksi kysymystä oikeuden modernisaatiosta, ja esimerkiksi R. A. Wreden johtama tuomioistuinlaitosta ja oikeudenkäyntiä uudistamaan asetettu komitea tähtäsi vuonna 1901 julkaisussa – tosin toteutumatta jääneessä – mietinnössään myös asianajajalaitoksen uudistamiseen.⁴⁰

Vaikka maallikkoasioitsijoissa oli puutteensa, he olivat kuitenkin vastanneet ilmiselvään tarpeeseen tarjotessaan asianajopalveluita alueilla, joilla ei ollut juristia saatavilla, tai henkilöille, joilla ei ollut varaa maksaa juristin palkkiota. OK 24:7:n ja 30:6:n mukaisesti köyhät oli jo pitkään vapautettu suorittamasta maksuja tuomioistuimelle, mutta oikeudellista neuvontaa tai oikeudenkäyntiasiamiehen palveluja heille ei ollut järjestetty. Jos maallikoiden roolia asianajotehtävissä haluttiin kaventaa mutta monilla ihmisillä ei ollut mahdollisuutta kääntyä juristin puoleen, mitä oli tehtävissä? Tämä kysymys muodostui vuosisadan loppua kohden yhä ajankohtaisemmaksi, kun tuhannet ihmiset muuttivat maaseudulta kaupunkeihin työn perässä. Isoihin kaupunkeihin, ennen kaikkea Helsinkiin, kasvoi työväestö, joka joutui usein kohtaamaan sosiaalisten ongelmien ohella myös oikeudellisia ongelmia, jotka

36. Ks. esim. Jukka Kekkonen, Suomen oikeuskulttuurin suuri linja 1898–1998, s. 1–183 teoksessa Suomen oikeuskulttuurin suuri linja. Suomalainen Lakimiesyhdistys 100 vuotta. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1998, s. 25–32.

37. Pihlajamäki 2009, s. 101–109, 139–142, 154–162 ja Vasara-Aaltonen 2022, s. 52–53.

38. Korpiola 2021, s. 34, 39.

39. Esim. Helsingfors Dagblad 30.10.1883, s. 1–2. Ks. myös Anna Kuismin, Nurkkasihteerit sanomalehtien polemiikeissa 1800-luvulla. Oikeudellinen tietotaito -projektin blogi 2018 osoitteessa <https://blogit.utu.fi/oikeudellinentietotaito/2018/11/27/nurkkasihteerit-sanomalehtien-polemiikeissa-1800-luvulla> (vierailtu 17.4.2024).

40. Pihlajamäki 2009, s. 135–140. Ks. myös Paulus Pentikäinen, Asianajajamonopolin historia Suomessa. OTM-tutkielma. Helsingin yliopisto 2023, s. 27–33.

liittyivät esimerkiksi vuokra- ja työsuhteisiin tai työtapaturmiin.⁴¹ Maaseutuyhteisössä oli ollut kenties vielä suhteellisen helppoa löytää pitäjältä se henkilö, jolla tiedettiin olevan jonkinlaista oikeudellista osaamista sekä halua auttaa. Vasta kaupunkiin muuttaneen saattoi vieraassa ympäristössä olla vaikea löytää vastaavaa yhteisön tukea. Työläisnaiset olivat vähävaraisuutensa lisäksi heikommassa asemassa myös sukupuolensa vuoksi.

Työväestön kurjat työskentely- ja elinolosuhteet sekä sosiaaliset ongelmat vaikuttivat myös hyväntekeväisyystoiminnan ja filantropian kasvuun niin Suomessa kuin muuallakin maailmassa. Niin sanotut rouvasväen yhdistykset pyrkivät auttamaan köyhiä naisia ja lapsia jo 1840-luvulta lähtien, ja 1860-luvun suurten nälkävuosien jälkeen perustettiin monia yksityisiä hyväntekeväisyysjärjestöjä. Helsingissä tällainen filantrooppinen toiminta kukoisti erityisesti vuosina 1885–1895.⁴²

Samaan ajanjaksoon 1800-luvun lopulla ajoittuu siis useampia aiheen kannalta keskeisiä murroksia: oikeuden modernisaatio, koulutetun asianajajakunnan ensiaskeleet, kaupungistuminen, työväestön kasvu, työväenkysymyksen oikeudellistuminen sekä filantrooppisen toiminnan lisääntyminen. Kun nämä kaikki liitetään toisiinsa, on ymmärrettävää, että kysymys oikeuden saatavuudesta nousi Suomessakin pinnalle 1800-luvun lopulla. Teollistumisen ja kaupungistumisen mukanaan tuomat uudet oikeudelliset ongelmat vaikuttivat monessa maassa juuri 1800-luvulla oikeusavun (uudelleen)organisointiin.⁴³

Suomessa kysymys oikeusavun järjestämisestä sai alkusysäyksen, kun sanomalehdet syksyllä 1883 raportoivat siitä, että Tukholmassa oltiin aikeissa palkata kaupungille köyhäinasianajaja (fattigsakförare). Göteborgissa sellainen oli toiminut menestyksekkäästi jo vuodesta 1873 lähtien, mutta nyt myös maan

41. Vasara-Aaltonen 2021. Yleisemmin voidaan puhua myös työväenkysymyksen oikeudellistumisesta 1800- ja 1900-lukujen taitteessa. 1800-luvun lopulla työväensuojelulainsäädäntö oli vielä vähäistä ja hajanaista eikä sen hahmottaminen ollut helppoa työläisille. 1900-luvun alkuvuosikymmeninä säädettiin kuitenkin useita uusia työoloihin vaikuttavia lakeja. Työväen kohtaamiin ongelmiin voitiin tarttua nimenomaan oikeudellisin keinoin, ja oikeus toimi yhteiskuntapolitiikan välineenä. Ks. Martti Kairinen, Työväenkysymyksen oikeudellistuminen 1906–1925, s. 91–107 teoksessa Antero Jyränki – Sami Manninen (toim.), Suomalainen oikeusajattelu murroksessa (1905–1925). Turun yliopisto 1990. Työväenkysymyksen ja oikeusavun suhteesta ks. Vasara-Aaltonen 2019 ja Vasara-Aaltonen 2023.

42. Ramsay 1993, s. 9–13; Sven-Erik Åström, Kaupunkiyhteiskunta murrosvaiheessa, s. 7–333 teoksessa Ragnar Rosén (toim.), Helsingin kaupungin historia, IV osa, ajanjakso 1875–1918, jälkimmäinen nide. Helsingin kaupunki 1956, s. 267; Aimo Halila, Helsingin kaupungin sosiaalitoimen historia. Helsingin kaupunki 1977, s. 20–21 ja Robert A. Gross, Giving in America: From Charity to Philanthropy, s. 29–48 teoksessa Lawrence J. Friedman – Mark D. McGarvie (eds), Charity, Philanthropy, and Civility in American History. Cambridge University Press 2003, s. 31.

43. Ks. Batlan – Vasara-Aaltonen (eds) 2021.

pääkaupungissa oli aktivoiduttu oikeusavun järjestämiseksi.⁴⁴ Ensimmäisten pikku-uutisten jälkeen Helsingfors Dagblad päätti käsitellä aihetta tarkemmin. Lokakuun lopussa ilmestyneessä jutussa lehti kuvaili ruotsalaisten suunnitelmia perustaa köyhäinasianajajan toimi ”viisaiksi ja oikeiksi” (”sund och riktig”) ja kannusti myös isompia suomalaiskaupunkeja samaan. Kokemattomat ihmiset olivat muuten osaamattomien asioitsijoiden armoilla.⁴⁵ Liberaali Helsingfors Dagblad ei ollut yksin ajatustensa kanssa. Myös konservatiivinen Östra Nyland tarttui aiheeseen muutamaa päivää myöhemmin.⁴⁶ Lehti julkaisi aiemmin ruotsalaislehdissä ilmestyneen artikkelin Rättwisa åt den fattige, jossa käsiteltiin nimenomaan epäpätevien maallikkoasioitsijoiden, niin sanottujen viina-advokaattien, aiheuttamia ongelmia. Loppuun Östra Nyland lisäsi oman näkemyksensä siitä, että olisi jo korkein aika palkata myös Suomeen köyhäinasianajajia.⁴⁷ Ajatus oikeusavun järjestämisestä alkoi siis itää Suomessakin, mutta toimiin ryhdyttiin vasta seuraavana vuonna.

4. Suomen Naisyhdistys ja köyhäinasianajajan palkkaaminen Helsinkiin

Ruotsin esimerkin innoittamana oikeusapu alkoi herättää kiinnostusta myös Suomessa, ja vuonna 1884 nähdään, kuinka oikeusapukysymys kietoutuu myös osaksi naisasiaa vastaperustetun Suomen Naisyhdistyksen kautta. Yhdistyksen ensimmäiseksi puheenjohtajaksi oli valittu Elisabeth Löfgren (o.s. Avellan, myöh. Lounasmaa, 1851–1931). Hänen isänsä oli senaatinkamreeri Karl Christian Avellan, ja myös Elisabeth oli työskennellyt opintojensa jälkeen kopistina senaatissa, mikä oli harvinaista naisille tuohon aikaan. Löfgren toimi myös opettajana ja kääntäjänä, minkä lisäksi hän kirjoitti aktiivisesti sanomalehtiin. Elisabethin puoliso Viktor Löfgren (myöh. Lounasmaa, 1843–1909) oli Uuden Suomettaren päätoimittaja, ja Elisabeth osallistui miehensä työhön kirjoittamalla anonymisti lehteen. Usein hänen kirjoituksensa käsitteivät naisasiaa.⁴⁸

44. Helsingfors Dagblad 6.10.1883, s. 3 ja Åbo Tidning 20.10.1883, s. 2. Joulukuussa asiasta raportoivat myös Morgonbladet 8.12.1883, s. 3; Hufvudstadsbladet 11.12.1883, s. 6 ja Nya Pressen 23.12.1883, s. 3.

45. Helsingfors Dagblad 30.10.1883, s. 1–2.

46. Lehtien profiileista ks. Lars Landgren, Kieli ja aate – politisoituva sanomalehdistö 1860–1889, s. 267–420 teoksessa Päiviö Tommila (toim.), Suomen lehdistön historia I: Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905. Kustannuskiila 1988, s. 294–295, 353–354.

47. Rättwisa åt den fattige. Östra Nyland 3.11.1883, s. 1–2.

48. Venla Sainio, Elisabeth Löfgren (1851–1931). Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. SKS 2001 osoitteessa <http://urn.fi/urn:nbn:fi:skks-kbg-004669> (vierailtu 17.4.2024).

Hyvin pian perustamisensa jälkeen Suomen Naisyhdistys otti kantaa oikeusapukysymykseen. Huhtikuun alussa 1884 pidetyssä kokouksessa puheenjohtaja Elisabeth Löfgren kertoi saaneensa ehdotuksen (”förslaget har gjorts”), että yhdistys tekisi aloitteen köyhäinasianajajan viran perustamisesta Helsinkiin.⁴⁹ Pöytäkirjasta ei käy ilmi, oliko kyseinen toive tullut naisyhdistyksen naisten keskuudesta vai oliko Löfgren käynyt aiheesta keskusteluja ulkopuolisten kanssa.⁵⁰ Joka tapauksessa Helsingin sivistyneistö, johon Löfgreninkin voi lukea, oli hyvin tietoinen oikeusapukysymyksen ajankohtaisuudesta – olihan Ruotsissa järjestetystä oikeusavusta uutisoitu suomalaislehdissä jo edellisenä syksynä.

Alustaessaan aiheesta Löfgren nosti esille sen, että oikeusavun järjestäminen auttaisi nimenomaan köyhiä naisia. Hän kertoi hankkineensa tietoja Göteborgista ja viittasi siihen, millaisia kokemuksia siellä oli saatu köyhäinasianajajan toiminnasta. Puheenjohtaja korosti, kuinka lainsäädäntö nykyisellään johti useisiin istuntokertoihin ja korkeisiin kustannuksiin oikeudenkäynnissä. Näitä nainen ei voinut välttää, jos halusi turvautua lain tarjoamiin mahdollisuuksiin hankkia esimerkiksi pesä- tai avioero, Löfgren jatkoi. Maksuton oikeusapu mahdollistaisi köyhällekin naiselle lain suojan.⁵¹ Avioero ei ollut vielä tuolloin yksinkertainen hakemusasia, vaan se myönnettiin oikeudenkäynnissä uskottomuuden tai hylkäämisen perusteella tai erivapausteitse myös eräin muin perustein.⁵² Niinpä juristin neuvoille oli näissäkin asioissa tarvetta. Löfgrenin esittämät perustelut kytkevät oikeusapukysymyksen myös yleisemmin naisyhdistyksen tavoitteisiin, joihin kuului muun muassa avioeron saamisen helpottaminen.

Puheenjohtajan alustusta seuranneessa yleisessä keskustelussa yksi yhdistyksen jäsenistä, Ella Kurtén, esitti vastakkaisen näkemyksen.⁵³ Hänen mielestään kyse oli puhtaan filantrooppisesta toiminnasta, joka ei liittynyt naisten asemaan, eikä yhdistyksen sen vuoksi olisi tullut edistää tätä kysymystä. Muut yhdistyksen naiset sen sijaan jakoivat Löfgrenin näkemyksen siitä, että nimenomaan naiset hyötyisivät köyhäinasianajajan palveluista. Jos samalla joku mieskin tulisi hyötyneeksi asiasta, niin se ei kuitenkaan vesittäisi pääasiallista tavoitetta auttaa

49. ”Förslag har gjorts att på föreningens initiativ fråga skulle väckas om anskaffandet af en sakförelse för obemedlade i Hfors stad.” Pöytäkirja 2.4.1884, Pöytäkirjat 1884, Ca:1, SNY, HKA.

50. En ole valitettavasti löytänyt sellaista yksityistäkin aineistoa (päiväkirjat, kirjeenvaihto), joka valottaisi ehdotuksen syntyä.

51. Pöytäkirja 2.4.1884, Pöytäkirjat 1884, Ca:1, SNY, HKA.

52. Markku Helin, Suomalainen avioeroproessi. Tammi 1974, s. 19–22 ja Sami Mahkonen, Johdatus perheoikeuden historiaan. Suomen Lakimiesliiton Kustannus 1978, s. 111.

53. Oikeusapukysymyksessä vastaperustetun yhdistyksen jäsenet näyttävät olleen enimmäkseen samoilla linjoilla. Yhdistyksessä esiintyi kuitenkin alusta asti sisäisiä ideologisia ristiriitoja, ja tässä mainitut Elisabeth Löfgren ja Ella Kurtén olivat jakolinjojen eri puolilla. Ks. esim. Eeva Kotioja, Uskallus puhua: sukupiiri ja sosiaalinen pääoma Adelaïde Ehrnroothin yhteiskunnallisen toiminnan mahdollistajina. Helsingin yliopisto 2018, s. 120–122.

naisia. Niinpä yhdistys teki päätöksen lähteä ajamaan oikeusavun järjestämistä pääkaupungissa.⁵⁴

Yhdistys otti saman tien yhteyttä Helsingin kaupunginvaltuuston puheenjohtajaan Max af Schulténiin (1847–1899), jonka luokse puheenjohtaja Löfgren sekä yhdistyksen jäsen – ja yksi suomalaisen naisliikkeen johtohahmoista – Adelaïde Ehrnrooth (1826–1905) lähtivät esittelemään asiaa. Kokouspöytäkirjan mukaan naiset olivat tyytyväisiä vierailuunsa, sillä af Schultén oli luvannut perehtyä naisten tuomiin asiakirjoihin ja keskustella aiheesta joidenkin juristien kanssa. He pohtivat kuitenkin, pitäisikö heidän af Schulténin toimia odotellessaan ryhtyä muihinkin toimiin ja mikä olisi strategisesti viisasta tässä vaiheessa. Lopuksi naiset päättivät – joskaan eivät yksimielisesti – edistää asiaa itsekin olemalla suoraan yhteydessä eräisiin kaupunginvaltuutettuihin sekä sanomalehtiin.⁵⁵

Kaksi viikkoa Naisyhdistyksen kokouksen jälkeen Helsingfors Dagbladissa ilmestyi pääkirjoitus, jossa otettiin vahvasti kantaa oikeusavun järjestämisen puolesta ja kehoitettiin Helsingin kaupunginvaltuutettuja toimimaan asian hyväksi.⁵⁶ On sängen todennäköistä, että kyseinen pääkirjoitus ilmestyi nimenomaan Naisyhdistyksen myötävaikutuksella. Löfgrenin ohella myös Adelaïde Ehrnroothin ja Alli Tryggin (1852–1926) – molemmat yhdistyksen perustajajäseniä – tiedetään kirjoittaneen juttuja Helsingfors Dagbladiin.⁵⁷ Lisäksi Naisyhdistys kiitteli vuosia myöhemmin Helsingin sanomalehdistöä siitä, että se otti aktiivisesti esille yhdistyksen keskustelukysymyksiä ja edisti sitä kautta naisasian toteutumista.⁵⁸

Vielä saman kevään aikana yhdistyksen naiset laativat yhdessä eräiden muiden kaupunkilaisten kanssa kaupunginvaltuustolle anomuksen, jossa esitettiin kahden köyhäinasianajajan palkkaamista Helsinkiin. Syksyllä yhdistyksen naiset jatkoivat lobbaustyötään kaupunginvaltuutettujen suuntaan ja keräsivät allekirjoituksia anomukseen. Lopulta muutaman kymmenen kaupunkilaisen allekirjoittama anomus jätettiin kaupunginvaltuustolle marraskuussa 1884.⁵⁹ Pian tämän jälkeen kaupunginvaltuusto nimitti komitean selvittämään asiaa. Vuoden työskennelyään komitea päätyi suosittelemaan yhden köyhäinasianajajan palkkaamista Helsinkiin. Mietinnössään se viittasi laajalti Göteborgista saatuihin positiivisiin kokemuksiin. Kaupunginvaltuusto päätyi hyväksymään suosituksen mutta rajasi täysin maksuttoman palvelun koskemaan vain ”erittäin hellyttä-

54. Pöytäkirja 2.4.1884, Pöytäkirjat 1884, Ca:1, SNY, HKA.

55. Pöytäkirja 15.4.1884, Pöytäkirjat 1884, Ca:1, SNY, HKA.

56. Helsingfors den 1 Maj. Helsingfors Dagblad 1.5.1884, s. 2.

57. Landgren 1988, s. 371.

58. Uranuurtajanaisia: Suomen Naisyhdistyksen 40-vuotisjuhlajulkaisu 1884–1924. Tietosanakirja-Osakeyhtiö 1924, s. 92.

59. Pöytäkirjat 14.5.1884, 20.5.1884, 6.10.1884, 29.10.1884, Pöytäkirjat 1884, Ca:1, SNY, HKA.

viä tapauksia.”⁶⁰ Tammikuussa 1886 Helsingin ensimmäinen köyhäinasianajaja aloitti toimessaan.

Naisasialiikettä koskevassa tutkimuksessa on tuotu esille, että porvarillisen naisliikkeen edustajat eivät olleet erityisen kiinnostuneita edistämään työläisnaisten asemaa tasa-arvoisina kansalaisina esimerkiksi äänioikeuskysymyksessä. Vaikka naisliikkeen taustalla oli myös ajatus vähävaraisten huolenpidosta, ei sivistyneistön naisilla ollut käytännössä useinkaan kovin selvää käsitystä työläisnaisten todellisista ongelmista ja suhtautuminen esimerkiksi työolojen parannukseen saattoi olla ristiriitaista.⁶¹ Oikeusavun järjestäminen näyttäytyy kuitenkin sellaisena teemana, jota Suomen Naisyhdistyksessä ajettiin nimenomaan köyhän naisen asemaa silmällä pitäen. Yhdistyksen jäsenten käymä keskustelu on merkitty pöytäkirjaan suhteellisen niukasti, mutta jotkin sanavalinnat korostavat vähävaraisten naisten toimijuutta oikeudellisissa kysymyksissä ja antavat ymmärtää, että tarkoituksena oli pikemminkin voimaannuttaa kuin holhota vähävaraisia naisia.⁶² Myös vertaileva näkökulma, jota käsitellään tuonnempana, tukee tätä arviota.

5. Naiset oikeusavun asiakkaina

Toiminnan alkuvuosikymmeninä Helsingin köyhäinasianajajat, jotka kaikki olivat juristeja, hoitivat tehtävää osa-aikaisesti virkatehtäviensä sekä oman yksityisen asianajotoimintansa ohella.⁶³ Köyhäinasianajajan tehtäviin kuuluivat sekä neuvojen antaminen ja asiakirjojen laatiminen että oikeudenkäynnissä avustaminen. Ohjesäännön mukaan tavoitteena oli aina kuitenkin mahdollisuuksien mukaan edistää osapuolten välistä sovintoa ja välttää oikeudenkäyntiin

60. Helsingin kaupunginvaltuuston pöytäkirja 24.11.1885, § 12, Helsingin kaupunginvaltuuston pöytäkirjat, Ca:11, HKA; Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1884–1887. Helsingin kaupunki 1941, s. 42, 107 ja Utskottsbetänkande i frågan om anställande af fattigsakförare teoksessa Helsingfors stadsfullmäktiges tryckta handlingar för 1885. Helsingin kaupunki 1886.

61. Ks. esim. Pylkkänen 2009, s. 73; Evans 1977, s. 147–148; Maria Lähteenmäki, Vuosisadan naisliike. Naiset ja sosialidemokratia 1900-luvun Suomessa. Sosialidemokraattiset Naiset 2000, s. 53, 58; Irma Sulkunen, Suomi naisten äänioikeuden edelläkävijänä, s. 10–81 teoksessa Irma Sulkunen – Maria Lähteenmäki – Aura Korppi-Tommola (toim.), Suomen eduskunta 100 vuotta, osa 4: Naiset eduskunnassa. Edita 2007, s.12 ja Hagner – Försti 2006, s. 28–33. Vrt. Jallinoja 1983, s. 14–15. Työläisnaisliikkeen suhteesta porvarilliseen naisliikkeeseen ks. Lähteenmäki 2000, s. 30–35.

62. ”[– –] qvinna[n], som med stöd af dessa [lagar] vill förskaffa sig t.ex. boskillnad, äktenskapskildnad [sic!] mm. [– –]”. Pöytäkirja 2.4.1884, Pöytäkirjat 1884, Ca:1, SNY, HKA.

63. Helsingin köyhäinasianajajan virkaa hoiti vuosien 1886–1921 välillä yhteensä neljä juristia, joista pisimpään (vuosina 1896–1921) Georg Fredrik Willehad Poppius (1858–1928).

päätymisen.⁶⁴ Ensimmäisen toimintavuotensa raporttiin Helsingin ensimmäinen köyhäinasianajaja Gustaf Sucksdorff (1856–1902) oli kirjannut hoitaneensa 176 tapausta. Todellisuudessa asiakkaiden määrä oli kuitenkin suurempi, sillä Sucksdorff ei pitänyt kirjata niistä tilanteista, joissa hän oli antanut vain pikaisesti suullisia neuvoja.⁶⁵ Joka tapauksessa avunhakijoiden määrä kasvoi merkittävästi ensimmäisten vuosien aikana. Esimerkiksi vuonna 1903 asiakaskäyntejä oli yhteensä 3 730 – joskin tarkempisiin tilastoihin päätyi vain pieni osa näistä jutuista eli ne, joita oli lähdetty ajamaan eteenpäin.⁶⁶

Köyhäinasianajajan toimivaltaa ei ollut rajattu asian laadun mukaan, vaan tämä hoiti tarpeen mukaan niin riita- kuin rikosasioita.⁶⁷ Toiminnan alkuvuosina tilastoissa korostuivat erityyppiset riidat työnantajan kanssa sekä elatusapujutut. Myöhemmin myös velkomusasiat sekä erityyppiset hakemukset ja anomukset nousivat korkealle köyhäinasianajajan tilastoissa.⁶⁸ Vuoden 1902 toimintakertomuksessa köyhäinasianajaja teki selkoa kaikkien asiakastapaamisten sisällöstä, ei pelkästään tilastoihin päätyneistä. Valtaosa tapauksista koski velkaa, palkkariitoja, muita riitoja työnantajan kanssa, riitoja vuokranantajan kanssa sekä avio-riitoja.⁶⁹ Työoikeudellinen sääntely oli 1900-luvun ensimmäisinä vuosina vielä vähäistä, ja olemassa oleva sääntely ei välttämättä ollut helposti ymmärrettävissä lakiin tottumattomille ja heikosti koulutetuille maallikoille. Huoneenvuokralaki puolestaan astui voimaan vasta vuonna 1925, ja sitä ennen vuokrariidoissa tuli sovellettavaksi vuoden 1734 laki sekä myöhempää erityissääntelyä, jotka eivät vielä huomioineet vuokralaisen asemaa yleensä heikompana sopimusosapuolena. Avioeroasiatkin edellyttivät vielä oikeudenkäyntiä.⁷⁰ Oikeudellisille neu-

64. N:o 8, Berättelse öfver fattigsakförarens i Helsingfors stad verksamhet under år 1886, Helsingfors stadsfullmäktigens tryckta handlingar för 1887. Tarkemmin ensimmäisestä köyhäinasianajajasta, Gustaf Sucksdorffista, ja tämän toimintaperiaatteista ks. Vasara-Aaltonen 2021, s. 171–172.

65. N:o 8, Berättelse öfver fattigsakförarens i Helsingfors stad verksamhet under år 1886 teoksessa Helsingfors stadsfullmäktigens tryckta handlingar för 1887. Helsingin kaupunki 1888.

66. Luku XI Sovintolautakunta ja taulukko 161 teoksessa Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1903. Helsingin kaupunki 1907.

67. Ensimmäinen köyhäinasianajaja Gustaf Sucksdorff tosin kertoi avustaneensa rikosasiassa syytettyä vain, jos piti tätä syyttömänä tai katsoi käsillä olevan lieventäviä asianhaaroja. N:o 8, Berättelse öfver fattigsakförarens i Helsingfors stad verksamhet under år 1886 teoksessa Helsingfors stadsfullmäktigens tryckta handlingar för 1887.

68. Helsingin köyhäinasianajajan toimintakertomukset vuosilta 1889–1901, Kertomukset Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1875–1974. Vuoden 1902 toimintakertomus antaa ymmärtää, että elatusapujutut saattavat ylikorostua tilastoissa, sillä toisin kuin monet muut tapaukset ne johtivat tyyppisesti oikeudenkäyntiin ja päättyivät siten tilastoihin. Luku XI Sovintolautakunta teoksessa Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1902. Helsingin kaupunki 1904.

69. Luku XI Sovintolautakunta, Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1902, s. 234–236.

70. Työoikeudellisen lainsäädännön synnystä ks. esim. Kairinen 1990, s. 95–96 ja Helena Hoskola, Sata vuotta työsuojelua Suomessa. Työsuojelulainsäädännön synty ja kehitys 1889–1989.

voille oli siis varmasti tarvetta. Niin ikään on muistettava, että uudistustarpeen tiedostamisesta huolimatta jo Wreden komitean vuonna 1901 ehdottamia prosessiuudistuksia ei ollut saatu toteutetuksi. Menettely oli kirjallista, ja oikeudenkäynnit venyivät usein istunnosta toiseen.⁷¹

Köyhäinasianajajan ensimmäisinä toimintavuosina ei valitettavasti pidetty kirjaa asiakkaiden sukupuolesta tai ammatista. Vuodesta 1904 lähtien nämä tiedot ovat kuitenkin saatavilla, ja niistä muodostuu kiinnostava kuva asiakaskunnasta. Taulukko 1 valaisee tilannetta vuonna 1906. Siinä on lueteltu niiden asiakkaiden taustat, joiden asia oli kirjattu ylös ja viety eteenpäin.

Taulukko 1. Köyhäinasianajajan asiakkaat vuonna 1906.⁷²

Ammatti	Asiakkaiden määrä
Palvelijoita (miehiä 3, naisia 41)	44
Leskivaimoja	17
Työmiehiä	16
Aviovaimoja	15
Tehtaalaisia (miehiä 9, naisia 5)	14
Kauppiaita, käsityöläisiä ja pikkuelinkeinon harjoittajia	13
Ompelijattaria ja villaneulojattaria	12
Työläisnaisia	11
Pesijättäriä ja silittäjättäriä	4
Sairaanhoidtajattaria ja hierojattaria	3
Entisiä tarkka-ampujia	3
Vahtimestareja	2
Meijerska	1
Yövahti	1
Loinen	1

Työsuojeluhallitus 1989, s. 15–35. Huoneenvuokrasääntelystä ks. esim. Hannu Ruonavaara, Omat kodit ja vuokrahuoneet. Sosiologinen tutkimus asunnonhallinnan muodoista Suomen asutuskeskuksissa 1920–1950. Turun yliopisto 1993, s. 170–171. Avioerosääntelyn historiasta ks. Helin 1974.

71. Ks. esim. Pentikäinen 2023, s. 28–29.

72. Luku XI Sovintolautakunta, Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1906. Helsingin kaupunki 1909.

Ammattinimikkeistä voidaan päätellä, että asiakkaista oli naisia vähintään 109 eli noin 70 prosenttia. Suurimman yksittäisen ryhmän muodostivat palvelijattaret.⁷³ Vuosi 1906 ei ollut mikään poikkeus, vaan esimerkiksi vuosien 1910 ja 1930 välillä naisten osuus asiakaskunnasta liikkui noin 60–80 prosentin välillä.⁷⁴ Vielä 1970-luvulta tilastot osoittavat, että Helsingin oikeusaputoimiston asiakaskunta oli edelleen selvästi naisvoittoista (noin 70 %).⁷⁵ Myös esimerkiksi Tampereen köyhäinasianajajan ja oikeusaputoimiston asiakaskunta näyttää olleen naisvaltaista 1900-luvun alkupuolella.⁷⁶ Tutkimukset Tanskassa 1970-luvulla osoittivat, että myös siellä oikeusavun asiakaskunta oli sukupuolitunut. Vaikka miehet

73. Suuren muuttoliikkeen myötä maaseudulta muutti kaupunkeihin, ennen kaikkea Helsinkiin, valtavasti myös naisia. Palvelijattaren työ, ”piikominen”, olikin useimmille maaseudulta kaupunkiin muuttaneille naisille ensimmäinen työ, johon he pääsivät kiinni. Ks. Irma Sulkunen, Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen. Hanki ja jää 1989, s. 21. Sikäli ei ole yllättävää, että juuri palvelijattaret ovat suurin yksittäinen ammattiryhmä köyhäinasianajajan asiakkaiden joukossa. Palvelijattaret olivat enimmäkseen nuoria naimattomia naisia, mutta myös teollisuudessa työskennelleet naiset olivat 1900-luvun alussa vielä tavallisesti naimattomia. Ks. Schroderus 2013, s. 29.
74. Luku XVI Köyhäinasianajaja teoksessa Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1910. Helsingin kaupunki 1915; luku XV Oikeusaputoimisto teoksessa Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1915. Helsingin kaupunki 1920; luku XI Oikeusaputoimisto teoksessa Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1920. Helsingin kaupunki 1923; luku XIII Oikeusaputoimisto teoksessa Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1925. Helsingin kaupunki 1927 ja luku XIV Oikeusaputoimisto teoksessa Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1930. Helsingin kaupunki 1933. Asiakaskunnan sukupuolijakaumasta voidaan tehdä kiinnostava havainto, kun verrataan köyhäinasianajajaa 1900-luvun alkuvuosina Helsingin työväenasiain lautakuntaan palkattuun sihteerin, jonka tehtävänä myös oli antaa oikeudellista neuvontaa. Tämän asiakkaista nimittäin noin kaksi kolmasosaa oli miehiä, joten asetelma oli päinvastainen köyhäinasianajajaan verrattuna. Eroa voivat selittää esimerkiksi näiden toimijoiden hieman erilainen profiili ja esimerkiksi käytännön asiat, kuten toimiston aukioloajat. Ks. Vasara-Aaltonen 2023, s. 43–44. Työväenasiain lautakunnan sihteerin tarjoama oikeusaputoiminta lakkasi vuonna 1913, kun se siirrettiin osaksi Helsingin oikeusaputoimiston tehtäviä. Työväenasiain lautakunnan sihteerin asiakasmäärät olivat kuitenkin niin merkittävästi köyhäinasianajajan asiakasmääriä pienemmät, ettei toiminnan yhdistäminen juurikaan tasannut oikeusaputoimiston asiakaskunnan sukupuolijakaumaa, vaan naiset pysyivät yliedustettuina. Näin ollen suuri linja oikeusavun asiakaskunnassa on selkeä: asiakkaista suurin osa oli johdonmukaisesti naisia.
75. Luku 22 Oikeusaputoimisto teoksessa Helsingin kaupungin virastot ja laitokset 1970. Helsingin kaupunki 1973.
76. Esimerkiksi vuoden 1925 asiarekisteriin kirjatuista avunhakijoista n. 67 % oli naisia. Vuoden 1917 henkilödiariaation merkityistä peräti 87 % oli naisia. Köyhäinasianajajan henkilödiario 1917–1924, Raastuvanoikeus Bj:4; Asiarekisteri 1925–1927, Oikeusaputoimisto Ac:2, Tampereen kaupunginarkisto (TKA).

käyttivät yleisesti ottaen enemmän lakimiesten palveluja, olivat oikeusapupalveluiden asiakkaat useammin naisia.⁷⁷

Nykyisin oikeusavun asiakkaiden sukupuolta ei enää tilastoida Suomessa, mutta 2000-luvun alusta tietoja on vielä saatavilla Tilastokeskuksen julkaisemista tilastoista. Vuoden 2008 tilastossa todetaan vain, että oikeusaputoimistojen asiakkaina ”miehiä ja naisia oli lähes yhtä paljon”, ja vuodelta 2013 löytyy vielä tieto siitä, että 57 prosenttia oikeusaputoimistojen asiakkaista oli naisia. Naiset ja miehet tarvitsivat kuitenkin apua erityyppisissä asioissa. Siinä missä naiset olivat selvänä enemmistönä avioliitto- ja perheoikeudellisissa asioissa, perintöasioissa sekä kiinteistöasioissa, korostui miehillä oikeusavun tarve palvelussuhde- ja tasa-arvoasioissa sekä rikosasioissa.⁷⁸

Vaikka ero nais- ja miesasiakkaiden määrissä näyttää 2000-luvun tilastojen valossa tasaantuneen aiempaan verrattuna, on selvää, että ainakin 1970-luvulle saakka naiset muodostivat Helsingin oikeusaputoimistossa selvän enemmistön asiakaskunnasta. Suomen Naisyhdistys oli siis oikeassa, kun se arvioi vuonna 1884, että julkisen oikeusavun järjestämisestä tulisivat hyötymään nimenomaan köyhät naiset. On todennäköistä, että tässä ei ollut kyse pelkästään onnekaasta arvauksesta vaan siitä, että yhdistyksen naisten korviin oli kantautunut tietoa oikeusavun järjestämisestä muissa maissa. Suomen naiset eivät nimittäin suinkaan olleet yksin suunnitelleensa oikeusavun järjestämistä.

6. Naiset ja oikeusapu kansainvälisesti

Kansainvälisesti tarkastellen voidaan nähdä, että oikeusaputoiminta oli yksi elementti 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun naisliikkeen toiminnassa sen pyrkiessä edistämään naisten oikeuksien toteutumista yhteiskunnassa. Eritoten ensimmäiset oikeudellisen koulutuksen saaneet naiset muun muassa Saksassa, Ranskassa ja Yhdysvalloissa pyrkivät edistämään naisten asemaa oman oikeudellisen osaamisensa avulla. Tarkoituksena oli jakaa ajatuksia, muodostaa kansainvälisiä verkostoja ja valistaa tavallisia naisia oikeudellisista kysymyksistä ja

77. Kirsten Gamst-Nielsen, *Hvem(s) er retshjælpen? – Kvindernes?*, s. 282–302 teoksessa Inger Dübeck – Jytte Lindgård – Ruth Nielsen (red.), *Jura og kvinder. Festskrift i anledning af 100-året for kvinders adgang til juridisk embedseksamen*. Juristforbundets forlag 1975, s. 288–290.

78. Suomen virallinen tilasto (SVT): Julkinen oikeusapu [verkkojulkaisu]. Tilastokeskus 2008 osoitteessa https://www.stat.fi/til/julo/2008/julo_2008_2009-11-11_tie_002_fi.html (vierailtu 30.3.2024) ja Suomen virallinen tilasto (SVT): Julkinen oikeusapu [verkkojulkaisu]. Tilastokeskus 2013 osoitteessa https://www.stat.fi/til/julo/2013/julo_2013_2014-11-28_tie_001_fi.html (vierailtu 30.3.2024). Vrt. nykyisin oikeusaputoiminnasta annettavat tiedot, Oikeusministeriön kirjanpitoyksikön (KPY 150) tilinpäätös vuodelta 2023. Oikeusministeriö 2024, s. 47–52.

auttaa heitä oikeusaputoimistojen kautta. Naisasialiikkeessä nähtiin, että naisten oikeusaseman muuttaminen ja naisten oikeuksien käytännön toteuttaminen edellyttivät sitä, että myös oikeuden sisällä toimi naisia. Osallistumalla oikeusavun järjestämiseen he pystyivät vaikuttamaan siihen, että oikeus tuli saavutettavammaksi (vähävaraisille) naisille. Ranskalainen kristitty feministi Marie Maugeret (1844–1928) esimerkiksi kehotti kirjoituksessaan *La femme avocat* (1901) lainoppineita naisia pitämään naisille yleisöluentoja lainsäädännöstä ja perustamaan maksuttoman oikeudellisen neuvontatoimiston. Romaniassa puolestaan paikallinen ”naisten talo”, jossa tarjottiin muun ohella oikeusapua, oli kansainvälinen tapaamispaikka naisasianaisille. Ruohonjuuritason toiminta nähtiin osana laajempia yhteiskunnallisia ja poliittisia pyrkimyksiä edistää naisten oikeuksia. Transatlanttinen yhteistyö oli keskeistä naisasialiikkeelle, ja se näkyi myös oikeusapukysymyksessä.⁷⁹

Naisasialiikkeen kiinnostus oikeusapukysymyksiin näkyy useissa maissa 1800-luvun lopulta lähtien. Yhdysvalloissa oikeusavun ensiaskeleet otettiin sisällissodan aikana ja sen jälkeen syntyneissä naisjärjestöissä, jotka tarjosivat oikeudellista apua vähävaraisille. Itämannikon suuriin kaupunkeihin perustettiin 1860- ja 1870-luvuilla järjestöjä, kuten New Yorkin Working Women’s Protective Union ja Bostonin Women’s Educational and Industrial Union, jotka tarjosivat työläisnaisille muun ohella oikeudellisia neuvoja ja edustusta. Tärkeimmäksi näistä muodostui Chicagoon vuonna 1885 perustettu Protective Agency for Women and Children. Sen johdossa toimi kaupungin eliittiin kuuluneita naisia, jotka verkostojensa kautta pyrkivät vaikuttamaan myös kaupungin oikeuslaitokseen ja tuomioistuinkäytäntöihin. Vuonna 1905 Protective Agency for Women and Children yhdistyi toiseen oikeusapua tarjonneeseen järjestöön ja näiden yhteiseksi nimeksi tuli Legal Aid Society of Chicago.⁸⁰

Naisjärjestöjen oikeusaputoimistoissa toimi joitakin miesjuristeja, joita tarvittiin tuomioistuimessa esiintymiseen, mutta valtaosan oikeudellisesta neuvontatoiminnasta hoitivat maallikkonaiset. Heillä ei ollut juridista tutkintoa mutta kuitenkin riittävästi oikeudellista tietotaitoa, jotta he pystyivät neuvomaan esimerkiksi työ- tai vuokrasuhteidensa kanssa kamppailevia naisia. Oikeusaputoiminnan tultua yhä näkyvämmäksi osaksi oikeudenhoitoa 1900-luvun

79. Sara L. Kimble, *Transatlantic Networks for Legal Feminism, 1888–1912*, s. 55–73 teoksessa Britta Waldschmidt-Nelson – Anja Schüller (eds), *Forging Bonds across Borders. Transatlantic Collaborations for Women’s Rights and Social Justice in the Long Nineteenth Century*. Special issue of *German Historical Institute Bulletin Supplement*, vol. 13. *German Historical Institute* 2017, s. 57–63; Sara L. Kimble – Marion Röwekamp, *Exclusion and Inclusion in the Legal Professions: Negotiating Gender in Central and East Central Europe, 1887–1945*. *Acta Poloniae Historica* 117, 2018, s. 51–93, 81–82, 90 ja Röwekamp 2021, s. 101–102.

80. Batlan 2015, s. 17–84.

alkupuolella miesjuristit kuitenkin pikkuhiljaa syrjäyttivät maallikkonaiset oikeusaputehtävistä.⁸¹

Saksassakin oikeusapua järjestettiin aktiivisesti 1800-luvun lopulla, kun teollistuminen toi mukanaan myös oikeudellisia ongelmia työväestölle. Oikeusapua tarjosivat niin kirkko, hyväntekeväisyysjärjestöt ja työväenyhdistykset kuin kunnatkin. Vuosisadan vaihteessa perustettiin lisäksi niin sanottuja naisten oikeussuojakeskuksia (Rechtsschutzstelle für Frauen) erityisesti naisjärjestöjen aloitteesta. Taustalla oli huoli työläisnaisten oikeudellisista mahdollisuuksista. Naiset olivat heikommin edustettuina työväenyhdistyksissä, ja siksi heillä ei ollut esimerkiksi samoja mahdollisuuksia turvautua työväenyhdistysten tarjoamaan oikeusapuun kuin miehillä. Näissä naisten oikeusaputoimistoissa työskenteli pääosin itseoppineita maallikkonaisia, jotka antoivat työläisnaisille oikeudellisia neuvoja. Toimistojen perustamista oli kaavailtu jo 1870-luvulta lähtien, mutta lopulta ensimmäinen toimistoista aloitti toimintansa vuonna 1894 Dresdenissä. Vuoteen 1909 mennessä vastaavia toimipaikkoja oli maanlaajuisesti jo yli 90. Dresdenin toimiston johtavana voimana toimi naisoikeusaktivisti Marie Stritt (1855–1928). Hän uskoi, että oikeusaputoimistossa pystyttäisiin paitsi auttamaan vähävaraisia naisia heidän oikeudellisissa ongelmissaan myös laajemmin vaikuttamaan lainsäädännön uudistamiseen.⁸²

Inspiraationa Dresdenin toimiston perustamiselle toimi sveitsiläinen juristi ja naisoikeusaktivisti Emilie Kempin (1853–1901). Kempin oli valmistunut Zürichin yliopistosta Euroopan ensimmäiseksi naispuoliseksi oikeustieteen tohtoriksi vuonna 1887. Uramahdollisuudet Sveitsissä olivat kuitenkin niukat, joten hän muutti muutamaksi vuodeksi Yhdysvaltoihin. Palattuaan Sveitsiin Kempin piti vuonna 1893 luennon, jossa käsitteli naisten oikeudellista asemaa, ja perusti Zürichiin Euroopan ensimmäisen naisille suunnatun oikeusaputoimiston. Oikeusapukysymyksen osalta Kempinin voi nähdä myös siltana saksankielisten maiden ja Yhdysvaltojen välillä. Yhdysvaltoihin emigroiduttuaan Kempin oli perustanut New York Universityn alaisuudessa The Women's Law Class -ope-

81. Batlan 2015, s. 123–153. Felice Batlan on osoittanut vakuuttavasti, kuinka naisten uraauurtava rooli yhdysvaltalaisen oikeusavun alkuvaiheessa sivuutettiin sittemmin täysin tietoisesti, kun Reginald Heber Smith (1889–1966) julkaisi Yhdysvaltain oikeusavun historiaa käsittelevän kirjansa *Justice and the Poor* vuonna 1919. Batlan löysi tutkimuksissaan Heber Smithin alkuperäiset muistiinpanot, joista kävi ilmi, että tämä oli kyllä tietoinen naisten osallisuudesta oikeusavun järjestämisessä. Lopullisesta kirjasta Heber Smith jätti kuitenkin naisten osuuden pois saatuaan kustantajaltaan kirjeen, jossa tätä toivottiin. *Justice and the Poor* sai valtavasti huomiota ja vaikutti miltei vuosisadan ajan käsityksiin yhdysvaltalaisen oikeusavun historiasta – historiasta, josta naiset oli kirjoitettu ulos. Batlan 2021.

82. Kawamura 2021, s. 122–131; Beatrix Geisel, *Klasse, Geschlecht und Recht. Vergleichende sozialhistorische Untersuchung der Rechtsberatungspraxis von Frauen- und Arbeiterbewegung (1894–1933)*. Nomos 1997; Kimble 2017, s. 61 ja Gisela Shaw, *Conflicting Agendas: The First Female Jurists in Germany*. *International Journal of the Legal Profession* 10(2) 2003, s. 177–192, 182–183.

tuskokonaisuuden tarjoamaan naisille oikeudellista oppia. Hänen tiedetään pitäneen myös alustuksen New York Legal Aid Societyssä. Felice Batlan arvelee samoihin aikoihin New Yorkissa oikeusavun parissa vaikuttaneen naisjuristin Rosalie Loew'n (1873–1939) hyvinkin olleen tekemisissä juuri Kempinin kanssa ja saaneen tältä inspiraatiota naisille tarjottavaan oikeusapuun.⁸³

Myös Englannissa naisilla oli selkeä roolinsa oikeusavun järjestämisessä. Kysymys oikeuden saatavuudesta ja oikeusavun järjestämisestä oli noussut keskustelunaiheeksi 1890-luvulla, minkä seurauksena Lontoossa käynnistyi Poor Man's Lawyer -toiminta vapaaehtois pohjalta. Naistyöläiset olivat erityisen haavoittuvaisessa asemassa, ja niinpä heidän auttamiseensa ryhdyttiin kiinnittämään huomiota 1800-luvun lopulla. Tämä edellytti yhteistyötä naispuolisten tehdastarkastajien, ammattiyhdistysaktiivien, naisjärjestöjen ja ensimmäisten naisjuristien välillä. Vuonna 1874 perustettu ja sittemmin nimellä Women's Trade Union League tunnettu järjestö kiinnitti erityistä huomiota työläisnaisten oikeudellisen tietämyksen parantamiseen. Vuonna 1900 toimintansa aloitti järjestön oikeusaputoimisto Working Women's Legal Advice Bureau. Sen työssä oli mukana myös Englannin ensimmäisiä naisjuristeja sekä maallikkonaisia.⁸⁴ Esimerkkejä yksittäisten naisjuristien 1900-luvun alkupuolella naisille tarjoamista maksuttomista oikeusapupalveluista löytyy myös ainakin Ranskasta, Puolasta, Belgiasta, Espanjasta, Itävallasta, Virosta, Romaniasta ja Jugoslaviasta.⁸⁵

Naisjärjestöt eri puolilla maailmaa saivat pontta pyrkimyksilleen kansainvälisen kanssakäymisen ja kansainvälisten vaikutteiden muodossa. Ne seurasi tiiviisti sisarjärjestöjensä tavoitteita, toimintaa ja onnistumisia. Eri maiden naisasialiikkeillä oli paljon yhteistä riippumatta siitä, että maiden yhteiskuntapoliittiset olosuhteet saattoivat poiketa suuresti toisistaan.⁸⁶ Myös suomalainen 1800-luvun naisasialiike oli kansainvälisesti verkostoitunutta. Sen jäsenet lukivat aktiivisesti kansainvälistä feminististä kirjallisuutta, kuten kansainvälistä mainetta niittänyttä englantilaifilosofi John Stuart Millin (1806–1873) teosta *The Subjection of Women*, ja kävivät keskusteluja kirjallisuuden pohjalta.⁸⁷ Suomen Naisyhdistyksen lehti *Koti* ja Yhteiskunta alkoi ilmestyä keväällä 1889, ja alusta alkaen lehdessä oli oma palsta naisasiaa koskeville ulkomaanuutisille, mikä myös osaltaan kertoo aktiivisista yhteyksistä ulkomaille.⁸⁸ Naisasialiikkeen muissa

83. Kawamura 2021, s. 130, 144; Kimble 2017, s. 61; Shaw 2003, s. 182 ja Batlan 2021, s. 297.

84. Bradley – Rowland 2021.

85. Röwekamp 2021, s. 102 ja Kimble – Röwekamp 2018, s. 68, 81.

86. Richards 1977, s. 246 ja laajemmin kansainvälisistä yhteyksistä s. 246–253.

87. Jallinoja 1983, s. 33 ja Richards 1977, s. 246.

88. Ensimmäisen numeronsa lopussa lehti mainosti seuraavasti: ”Kodissa ja Yhteiskunnassa tulee tänä vuonna olemaan muun muassa etevien oman maan ja ulkomaalaisten naisten elämäkertoja sekä matkamuistelmia Englannista ja Ameriikasta.” *Koti ja Yhteiskunta* 15.4.1889, s. 14–16.

maissa saavuttamia onnistumisia käytettiin esimerkkeinä argumentoitaessa sen puolesta, että myös Suomessa toteutettaisiin uudistuksia.⁸⁹

Suomalaisnaisilla oli ollut jo pitkään yhteyksiä myös valtameren taakse Yhdysvaltoihin. Pohjoismainen naisliike oli jo 1800-luvun puolivälissä saanut vaikutteita Yhdysvaltain ensimmäisestä naisten oikeuksien kongressista, joka järjestettiin Seneca Fallsissa vuonna 1848. Suomen Naisyhdistyksen perustamisen jälkeen Minna Canth (1844–1897) ja Elisabeth Löfgren saivat kutsun myös Washington D.C:ssä vuonna 1888 pidettyyn ensimmäiseen kansainväliseen naisten oikeuksien kongressiin. Lopulta matkaan kuitenkin lähetettiin Aleksandra Gripenberg (1857–1913) ja Alli Trygg. Suomen Naisyhdistys liittyi myös heti International Council of Women -järjestöön, joka perustettiin Washingtonin kongressissa.⁹⁰ On hyvin mahdollista, että suomalaiset naisasianaiset olivat 1880-luvulla tietoisia myös siitä, miten naiset olivat Yhdysvalloissa organisoineet oikeusapua toisille naisille jo parin vuosikymmenen ajan.

Naisasialiikkeellä oli myös aktiiviset kontaktit muihin Pohjoismaihin, ja ensimmäiset aloitteet yhteistyön järjestämiseksi suomalaisten, ruotsalaisten, norjalaisten ja tanskalaisten naisyhdistysten kesken tehtiin 1880-luvulla.⁹¹ Suomen Naisyhdistyksen pöytäkirjat osoittavat, että sillä oli yhteyksiä myös nimenomaan Göteborgin naisyhdistykseen (Göteborgs Kvinnoförening, perustettu 1884).⁹² Kun otetaan huomioon, että malli Helsingin köyhäinasianajajalle saatiin juuri Göteborgista, ei ole kaukaa haettava ajatella, että Suomen Naisyhdistyksen puheenjohtaja Elisabeth Löfgren olisi saanut tietoa oikeusavusta juuri sikäläisiltä kanssasisariltaan. Tätä mahdollisuutta puoltaa myös se, että Göteborgin naisyhdistyksen ensimmäinen puheenjohtaja Mathilda Hedlund (myöh. Dalhoff-Nielsen, 1858–1926) sattui olemaan ruotsalaisen oikeusaputoiminnan alullepanijan Sven Adolf Hedlundin (1821–1900) tytär.⁹³

Suomalaisnaisten saavutuksista haluttiin myös raportoida ulkomaille. Vuonna 1900 Suomen Naisyhdistys julkaisi ranskankielisen vihkosen *L'association des femmes finlandaises 1884–1900*, jolla pyrittiin tuomaan yhdistyksen

89. Mia Korpiola, *Attempting to Advocate. Women Entering the Legal Profession in Finland, 1885–1915*, s. 292–318 teoksessa Sara L. Kimble – Marion Röwekamp (eds), *New Perspectives on European Women's Legal History*. Routledge 2017, s. 296.

90. Tuulio – Halila 1975, s. 3, 13.

91. Kari Melby ja muut, *Inte ett ord om kärlek. Äktenskap och politik i Norden ca 1850–1930*. Makadam Förlag 2006, s. 58–59.

92. Pöytäkirja 29.9.1885, Pöytäkirjat 1885, Ca:2, SNY, HKA.

93. Ulla Åkerström, Mathilda Hedlund. Svenskt kvinnobiografiskt lexikon osoitteessa www.skbl.se/sv/artikel/MathildaHedlund0 (vierailtu 10.4.2024). Sven Adolf Hedlund oli liberaali toimittaja, valtiopäivämies ja kunnallispoliitikko Göteborgissa. Hedlund kannatti liberaaleja reformeja ja filantrooppina pyrki parantamaan yhteiskunnan vähäosaisten elin- ja työskentelyolosuhteita. Vuonna 1872 hän teki esityksen köyhäinasianajajan viran perustamiseksi Göteborgiin, minkä kaupunginvaltuusto hyväksyikin selvällä äänen enemmistöllä. Olle Gellerman, S. A. Hedlund: *Legendarisk tidningsman och liberal politiker*. Atlantis 1998, s. 183–187, 200–201, 204.

toimintaa näkyväksi myös kansainväliselle yleisölle. Julkaisussa mainittiin myös lyhyesti, että yhdistyksen aloitteesta pääkaupunkiin oli palkattu köyhäinasianajaja.⁹⁴ Unioni Naisasialiitto oli puolestaan lähettänyt edustajansa vuoden 1893 Chicagon maailmannäyttelyyn pitämään esitelmän naisen asemasta Suomessa ja jakamaan tarkoitusta varten toimitettua ja englanniksi käännettä kirjasta *Nainen ja naisen työ Suomessa*.⁹⁵

7. Varhaiset naisjuristit oikeusaputehtävissä

Naisasia ei kytkeydy oikeusapuun pelkästään sen vuoksi, että naisjärjestöt ajoivat sen järjestämistä, tai siksi, että oikeusapu hyödytti erityisesti köyhiä naisia. Kytköksellä on myös professiohistoriallinen ulottuvuus. Vaikka naiset alkoivat 1800-luvun lopulta lähtien hiljalleen päästä osallisiksi oikeudellisesta koulutuksesta, oli juristiammatin harjoittaminen monissa maissa vielä naisten ulottumattomissa. Oikeusapu olikin monille varhaisille naisjuristeille paikka, johon he pääsivät töihin maailmassa, joka suhtautui heihin vielä torjuvasti tai vähintään varauksella.⁹⁶ Esimerkiksi Saksassa oikeudellisesti koulutetut naiset työskentelivät 1900-luvun alussa pitkälti oikeusavussa ja sosiaalihuollossa ennen kuin heille avautui mahdollisuus suorittaa Staatsexamen, jonka myötä uravaihtoehdot laajenivat.⁹⁷ Myös Ruotsissa useat varhaiset naisjuristit, kuten Gerd Schalling (1890–1949) ja Sonja Branting-Westerståhl (1890–1989), työskentelivät 1920-luvulla oikeusaputoimistoissa, joissa heidän asiakkaansa olivat monesti naisia. Kuten kansasisariaan muualla maailmassa ruotsalaisiakin 1900-luvun alkupuolen naisjuristeja yhdisti kiinnostus naisten oikeuksien edistämiseen.⁹⁸

94. *L'association des femmes finlandaises 1884–1900*, s. 6, Dc:3, Historiikki (ranskankielinen) 1884–1900, SNY, HKA.

95. Hagner – Försti 2006, s. 37.

96. Ks. esim. Batlan – Vasara-Aaltonen 2021, s. 13 ja Sara L. Kimble – Marion Röwekamp, Introduction: Legal Cultures and Communities of Female Protest in Modern European History, 1860–1960s, s. 1–24 teoksessa Kimble – Röwekamp (eds) 2017, s. 9–10. Naisjuristien historiasta ks. esim. Kimble – Röwekamp (eds) 2017. Naisasianajajien suhtautumisesta pro bono -työhön nykypäivänä ks. Marta Choroszewicz, “It is also about helping people”. Women attorneys’ commitment to public service and incentives for pro bono work in Finland and Poland, s. 111–122 teoksessa Nicol Foulkes Savinetti – Aart-Jan Riekhoff (eds), *Shaping and re-shaping the boundaries of working life*. Tampere University Press 2020.

97. Kimble – Röwekamp 2018, s. 64.

98. Elsa Trolle Önerfors, Gerda (Gerd) Amanda Schalling teoksessa *Svenskt kvinnobiografiskt lexikon* [verkkojulkaisu 2021] osoitteessa www.skbl.se/sv/artikel/GerdaGerdAmandaSchalling (vierailtu 6.8.2024) ja Christina Carlsson Wetterberg, Sonja Branting-Westerståhl teoksessa *Svenskt kvinnobiografiskt lexikon* [verkkojulkaisu 2018] osoitteessa www.skbl.se/sv/artikel/SonjaBrantingWesterstahl (vierailtu 6.8.2024).

Suomessa keskustelu naisen mahdollisuudesta toimia asianajajana oli käynnistynyt 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Keskiöön nousi ensimmäinen oikeustutkinnon suorittanut nainen Agnes Lundell (1878–1936), joka taisteli sen puolesta, että saattoi toimia asianajajana. Lopulta vuonna 1917 oikeudenkäymiskaaren muutoksella miesten ohella myös naimattomat naiset saattoivat toimia oikeudenkäyntiasiamiehinä ja vuoden 1929 avioliittolain myötä myös naimisissa olevat naiset.⁹⁹ Naisten nousu oikeudellisiin tehtäviin oli Suomessa kuitenkin verrattain hidasta ennen toista maailmansotaa.¹⁰⁰

Näyttää siltä, etteivät naiset päätyneet Suomessa oikeusaputehtäviin aivan yhtä aikaisin kuin esimerkiksi länsinaapurissa. Oikeutta opiskelleiden naisten tie Helsingin oikeusaputoimistoon kävi avustavien tehtävien kautta.¹⁰¹ Toimiston ensimmäinen oikeudellista koulutusta saanut nainen oli Olga Bremer (1909–2001), joka valittiin toimistoapulaiseksi vuonna 1932. Tuolloin hän oli jo suorittanut alemman oikeustutkinnon mutta suoritti myöhemmin myös ylemmän oikeustutkinnon. Sitten Bremeristä tuli ensimmäinen nainen vakinaisena alioikeuden tuomarina, kun hänet nimitettiin vuonna 1946 Jyväskylän raastuvanoikeuden oikeusneuvosmieheksi.¹⁰² Bremerin seuraajaksi palkattiin vuonna 1936 Siviä Ylhäinen (myöh. Lindegrén, 1911–2007), joka hoiti toimistoapulaisen ja sitten notaarin tehtävää vuosikymmenten ajan. Vuonna 1938 hän avioitui toimiston oikeusavustajan Niilo Lindegrénin (1890–1945) kanssa. Siviä Lindegrén oli opiskellut oikeustiedettä mutta ei ollut tavoitellut ylempää oikeustutkintoa. Toimiston tiedoissa hänen tittelikseen on mainittu ”lakitieteen ylioppilas” ja myöhemmin ”varanotaari”. Ylemmän tutkinnon puutteesta huolimatta pitkän uran oikeusaputoimistossa tehnyt Lindegrén sai lopulta erivapaudella hoitaa myös oikeusavustajan tehtäviä.¹⁰³ Tämä on osoitus siitä, että tutkinnon puutteesta

99. Korpiola 2017, s. 299–312. On kuitenkin muistettava, että jo 1800-luvun lopulla eräät asianajotoimistojen avustavaan henkilökuntaan kuuluneet maallikkonaiset olivat hoitaneet asianajotehtäviä, ennen kuin se nimenomaisesti kiellettiin heiltä. Naisten pyrkimyksistä hoitaa asianajotehtäviä ks. tarkemmin Korpiola 2017.

100. Harriet Silius, *Women Jurists in Finland at the Turn of the Century: Breakthrough or Intermezzo?*, s. 387–399 teoksessa Ulrike Schultz – Gisela Shaw (eds), *Women in the World's Legal Professions*. Hart Publishing 2003, s. 388–389. Suomalaisten naisjuristien historiasta laajemmin ks. Anneli Winter-Mäkinen, *Naisjuristien 1. vuosisata. Poimintoja naisjuristien historiasta*. Lakimiesliiton Kustannus 1995.

101. Tiedot on poimittu Helsingin kaupungin kunnalliskertomuksista, jotka ovat saatavilla digitoituina osoitteessa https://www.hel.fi/static/tieke/digitoidut_asiakirjat/helsingin_kunnalliskertomukset/ (vierailtu 12.8.2024).

102. E. I. Lammin-Koskinen (toim.), *Suomen lakimiehet 1949*. Suomen Lakimiesliitto 1949, s. 72 ja Leeni Tiirakari – Sari Savikko, *Suomen naisen vuosisadat: Tiennäyttäjät*. Tammi 2005, s. 40, 46.

103. J. E. Wilskman (toim.), *Lakimiesmatrikkeli: elämäkerrallisia tietoja Suomen lakimiehistä*. WSOY 1939, s. 325 ja Riitta Lindegren, *Isä minun – Mies jota en muista*. Emeriitta 2019, s. 120–122, 186.

huolimatta hänelle on täytynyt opintojensa ja vuosien työkokemuksensa myötä kertyä vankka osaaminen myös oikeudellisten kysymysten hoidossa.

Ensimmäinen Helsingin oikeusaputoimistossa varsinaiseen juristivirkaan palkattu nainen oli Louhi Valli (1919–2005), joka aloitti apulaisoikeusavustajana vuonna 1958. Valli oli suorittanut ylemmän oikeustutkinnon vuonna 1952 ja saanut varatuomarin arvon vuonna 1957.¹⁰⁴ Tampereen oikeusaputoimistoon puolestaan palkattiin ensimmäinen nainen vuonna 1936, kun toimisto sai kanslia-apulaisen. Ensimmäinen naisjuristi, Thelma Ollila (1923–2013), palkattiin Tampereen oikeusavustajaksi vuonna 1952, ja vuosien 1952 ja 1959 välillä koko toimisto olikin naisten käsissä, kun sekä oikeusavustaja että kansliahenkilökunta olivat naisia. Sitten Ollila teki pitkän uran tuomarina Tampereen raastuvanoikeudessa.¹⁰⁵

Suomalaisten naisten nousua oikeusaputehtäviin ei ole tässä artikkelissa voitu tutkia näitä alustavia havaintoja pidemmälle.¹⁰⁶ Selvää kuitenkin on, että hiljalleen naisjuristit alkoivat ottaa oikeusaputehtävät omakseen yhä laajemmin. Tämä näkyy edelleen jossain määrin, jos tarkastellaan nais- ja miesjuristien osuuksia asianajajista ja julkisista oikeusavustajista. Suomalaisista asianajajista 38 prosenttia on naisia.¹⁰⁷ Sen sijaan julkisista oikeusavustajista naisia on 53 prosenttia.¹⁰⁸

Oikeusavustajan sukupuolella on saattanut olla merkitystä myös asiakkaille. Englannin ja Yhdysvaltain esimerkit 1900-luvun alusta viittaavat siihen, että heikossa asemassa olleet naiset uskaltautuivat puhumaan ongelmistaan – myös oikeudellisista ongelmistaan – ennemmin naispuoliselle juristille tai sosiaali-

104. Jaana Tolonen (toim.), Suomen lakimiehet 1988. Lakimiesliiton Kustannus 1988, s. 1158.

105. Kertomukset Tampereen kaupungin sosialilautakunnan toiminnasta vuosilta 1936–1959, TKA ja Tolonen (toim.) 1988, s. 754.

106. Esimerkiksi Helsingin oikeusaputoimiston toimintakertomuksissa henkilökunnan etunimi on yleensä mainittu vain alkukirjaimella. Suurin osa henkilöistä (mutta eivät aivan kaikki) on kuitenkin yksilöitävissä lakimiesmatrikkeiden avulla. Naisjuristien tulo oikeusaputehtäviin on kiinnostava aihe, joka ansaitsisi oman laajempaan aineistoon pohjaavan ja vertailevan tutkimuksensa.

107. Tilanne 15.4.2024 osoitteessa <https://asianajajaliitto.fi/asianajajaliitto/keita-olemme/avainluvut> (vierailtu 23.8.2024).

108. Tieto on saatu 12.4.2024 sähköpostitse Julkiset oikeusavustajat ry:ltä, ja se perustuu toukokuun 2023 tilanteeseen.

työntekijälle kuin miesjuristille.¹⁰⁹ Edelleen maailmalta löytyy lukuisia esimerkkejä nimenomaan naisille suunnatuista oikeusapupalveluista.¹¹⁰

8. Lopuksi

Tässä artikkelissa olen tuonut esille, kuinka tiiviisti naisasia ja oikeusavun järjestäminen kytkeytyivät yhteen sekä Suomessa että muissa maissa 1800-luvun lopulla. Teollistumisen ja kaupungistumisen varjopuolelta näyttöäntyivät työväestön usein kehnoissa työskentely- ja elinolosuhteissa. Muiden ongelmien ohella vähävaraiset kohtasivat usein myös oikeudellisia ongelmia, joihin he tarvitsivat ammattilaisen apua. Naisjärjestöt kampanjoivat monissa maissa oikeusavun tarjoamisen puolesta. Tavoitteena oli parantaa nimenomaan köyhän naisen asemaa oikeuden edessä. Oikeuden saatavuuden parantaminen nähtiin olennaisena osana naisten oikeuksien edistämistä. Tämän tavoitteen eteen työskenneltiin eri tavoin. Saksassa esimerkiksi perustettiin naisille suunnattuja oikeusaputoimistoja, kun taas Suomessa naiset näkivät vaivaa kunnallisen oikeusaputoiminnan käynnistämiseksi. Oikeusapu oli yksi ensimmäisistä asioista vastaperustetun Suomen Naisyhdistyksen asialistalla keväällä 1884, ja yhdistys toimi hyvin aktiivisesti sen eteen. Ei riittänyt, että naiset esittelivät ehdotuksen kaupunginvaltuuston puheenjohtajalle, vaan he ajoivat asiaa myös sanomalehtien välityksellä, lobbaamalla kaupunginvaltuutettuja sekä laatimalla anomuksen. Asia oli selvästi tärkeä yhdistykselle, ja sen voi nähdä kytkeytyneen myös muihin naisten oikeuksiin, joiden puolesta yhdistys taisteli. Kansainvälisesti tarkastellen yhteys naisasian ja oikeusapukysymyksen välillä on selkeä, eikä ole sattumaa, että Suomessakin kansainvälisesti verkostoituneet naisasianaiset kiinnostuivat siitä heti järjestäytyttyään.

Oikeusavun järjestämisen taustalla voidaan toki nähdä myös yleinen oikeudellinen modernisaatio ja siihen kytkeytyvä asianajajakunnan professionaa-

109. Bradley – Rowland 2021, s. 637 ja Batlan 2015, s. 108–109. Suomessa Naisyhdistyksen lehdessä naisia kannustettiin kääntymään naisjuristi Agnes Lundellin asianajotoimiston puoleen. Naisliike tuki Lundellia muutenkin näkyvästi pyrkimyksissään. Ks. Mia Korpiola, Agnes Lundell – Suomen ensimmäinen oikeustutkinnon suorittanut nainen uusien lähteiden valossa, s. 37–55 teoksessa Oona Ilmolahti – Sinikka Selin (toim.), Rohkea kynä. Syntymäpäiväkirja Maria Lähteenmäelle 9.6.2017. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2017, s. 50.

110. Yhtenä esimerkkinä naisten oikeusaputoimisto Vrouwenrechtswinkel Amsterdam, josta saa ilmaiseksi oikeudellista neuvontaa. Toimisto kertoo tarjoavansa paikan, jossa kaikki naiset kokevat itsensä tervetulleiksi ja kuulluiksi. Toimiston verkkosivujen perusteella sen 32-henkisestä henkilökunnasta vain yksi on miesoletettu ja kaikki oikeudelliset avustajat ovat naisoletettuja. Ks. osoitteessa <https://vrouwenrechtswinkelamsterdam.nl/about-us/?lang=en> (vierailtu 12.4.2024).

listuminen. Ne vaikuttivat eittämättä myös siihen, että oikeusapua ryhdyttiin organisoimaan Suomessa 1880-luvulla. Oikeusavun järjestämisen 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa voi nähdä myös yleisemmin osana aikansa progressiivista sosiaalipolitiikkaa, jossa ideoiden vaihto oli aktiivista niin Euroopan sisällä kuin valtameren yli Yhdysvaltoihin.¹¹¹ Oikeusapu oli 1800-luvun lopun maailmassa ajankohtainen aihe, ja se olisi Suomessakin ennemmin tai myöhemmin tullut joka tapauksessa toteutetuksi. Kuitenkin juuri siinä hetkessä, 1880-luvun puolivälissä, Suomen Naisyhdistyksen panos oikeusavun järjestämiseksi oli merkittävä, sillä se näyttää olleen ainoa taho, joka organisoidusti ajoi hankkeen toteuttamista.

Oikeusaputoiminnan käynnistämispönnistelujen ohella naisten ja oikeusavun yhteys näkyy kansainvälisesti tarkastellen myös kahdella muulla tavalla: asiakaskunnassa ja naisjuristien sijoittautumisessa oikeusaputehtäviin. Köyhät, usein nuoret työläisnaiset saivat oikeusaputoimistoista apua oikeudellisiin ongelmiinsa, joita heidän olisi ollut vaikea saada hoidetuksi muutoin. Lisäksi monissa maissa oikeusapu oli 1900-luvun alun naisjuristeille tärkeä väylä päästä kiinni juristiammatin harjoittamiseen.

Naisasian, tasa-arvon ja oikeuden saatavuuden kokonaisuus on yhä globaalisti relevantti kysymys. Esimerkiksi YK:n tasa-arvojärjestö UN Women on kiinnittänyt huomiota oikeuden saatavuuden sukupuolittuneisuuteen erityisesti kehittyvissä maissa. Köyhät tai muuten vähäoisaiset naiset ovat erityisen heikossa asemassa yrittäessään hakea oikeutta. Women's Access to Justice on yksi UN Womenin vuonna 2015 käynnistämistä hankkeista (Flagship Initiative).¹¹² Nojaten YK:n kehitysohjelman UNDP:n raporttiin oikeusavun tilanteesta globaalisti sekä Kaikkinaisen naisten syrjinnän poistamista koskevan yleissopimuksen (CEDAW) tavoitteisiin UN Women katsoo, että oikeuden saatavuuden parantaminen naisille on olennainen keino tasa-arvon lisäämiseksi. Tässä yhteydessä myös oikeusavun järjestämisellä on keskeinen rooli.¹¹³ Tämän tiedostivat jo 1800-luvun naisasianaiset, joille oikeusavun järjestäminen oli yksi tapa edistää naisten oikeuksien toteutumista.

111. Ks. esim. Daniel T. Rodgers, *Atlantic Crossings. Social Politics in a Progressive Age*. Harvard University Press 1998. Oikeusaputoiminnan ja sosiaalipolitiikan yhteyksistä 1900-luvun alun Helsingissä ks. Vasara-Aaltonen 2023.

112. UN Women, *Flagship Programming Initiatives* osoitteessa <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2015/UN-Women-Flagship-Programmes-Booklet-en.pdf> (vierailtu 12.4.2024) ja UN Women, *Women's Access to Justice* osoitteessa <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2016/FPI-Brief-Access-to-Justice.pdf> (vierailtu 12.4.2024).

113. *A Practitioner's Toolkit on Women's Access to Justice Programming*, Introduction, s. 14–16, UN Women 2018 osoitteessa <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2018/WA2J-Introduction-en.pdf> (vierailtu 12.4.2024).

Women and the forgotten history of legal aid

MARIANNE VASARA-AALTONEN, LL.D., Docent, University Lecturer, University of Helsinki

Using diverse primary sources, this article examines the connection between the women's movement and the organisation of legal aid in Finland. As industrialisation and urbanisation increased in the 19th century, the need for legal aid also grew among the working class. Therefore, legal aid was organised also in Finland when, in the 1880s, Helsinki decided to employ an advocate for the poor. The research shows that the Finnish Women's Association played an important part in the establishment of legal aid in Helsinki, as it actively lobbied for the employment of an advocate for the poor. The underlying idea was that legal aid would especially benefit poor women. Legal aid statistics show that, in fact, the majority of clients were women. The article discusses the topic also in a comparative context. The interest Finnish women displayed in legal aid can be seen as part of an international phenomenon where the women's movement tried to further women's rights also through legal aid. Finnish women's rights activists had active international contacts which made it possible for them to gain information also on the organisation of legal aid in other countries.

*Matti Mikkola*Lakimies
5/2024
s. 707–714

Kritiikkiä ja toisenlaista ajattelua

1. Aluksi

Aulis Aarnio oli sekä analyttisen lainopin että oikeusteoreettisen tutkimuksen johtava kehittäjä Suomessa 1970–1990-luvuilla. Hänen tutkijauransa osui aikaan, jolloin Suomi ja sen mukana myös suomalainen lainkäyttö olivat kansainvälistymässä. Maan korkeimmat oikeusasteet vahvistivat roolejaan ennakkoratkaisujen antajina ja samalla tuomarit joutuivat perustelevaan ratkaisunsa paitsi normin valinnan myös tosiasia-aineiston osalta. Myös asianajotoiminta otti harppauksen kohti länsieurooppalaisia käytäntöjä. Aarnio oli keskeinen henkilö tämän uuden oikeuskulttuurin rakentamisessa.

Tässä artikkelissa tarkastellaan aluksi Aarnion ajatuksia lainopista ja oikeusteoriasta, jotka kietoutuivat yhteen. Sen jälkeen tuodaan esiin neljän aikalaistutkijan hänen ajatuksiinsa kohdistamia kriittisiä kommentteja ja neljän tutkijan esittämiä vaihtoehtoisia ajatuksia.

2. Aarnio oikeustieteestä

Aarnio päätti jäähyväisluentonsa toteamalla, että lainoppi on tulkintaa. Hän asetti lainopin nimenomaiseksi tehtäväksi oikeudellisen kielen tulkinnan sen merkityssisällön selvittämiseksi, joka tapahtuisi analyttisin keinoin. Aarnion metodinen ohje maisteri- ja väitöskirjatutkimuksiaan aloitteleville oli selkeä:¹

- ”– – lainopin metodi on aina tulkinnallinen – –.”
- ”Tutkimuksen kohde on kielellinen, ja tuloksetkin tutkija esittää kielen avulla.”
- ”– – tästä seuraa, että lainopillinen tutkimus on sukua kaikille niille ihmistieteille, joiden tehtävänä on tulkita ihmistä ja hänen kieltään.”

* *Matti Mikkola*, OTT, professori emeritus, Helsingin yliopisto. Kirjoitus perustuu Aulis Aarnion muistoseminaarissa 7.5.2024 pidettyyn esitelmään.

1. Aulis Aarnio, Luentoja lainopillisen tutkimuksen teoriasta. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2011, s. 58.

Tulkinnan asettaminen lainopin johtotehtäväksi vaikutti myös Aarnion käsityksiin oikeuden teoreettisesta tarkastelusta ja oikeustieteen suhteesta muihin tieteisiin. Lakia tulkitsevasta tutkijasta ja ratkaisua pohtivasta tuomarista tuli Aarnion oikeusteorian päähenkilöitä.

Aarnio kytki oikeustieteen ennen kaikkea humanistisiin tieteisiin. Tulkinnan ja ratkaisutoiminnan ohella hänen teoreettinen mielenkiintonsa kohdistui ratkaisujen perustelemiseen ja argumentaatioon ja siten myös oikeuslähteiden ryhmittelyyn ja luokitteluun niiden painoarvon mukaisesti. Muiden modernistien tavoin hän pohti myös tulkintojen totuutta, perusteiden koherenttiutta ja ratkaisun saavuttamaa hyväksyntää ajattelussa tai reaalisessa juristiauditoriossa.

Aarnio sai arvostusta niin lainoppineena kuin oikeusteoreetikonakin, mutta häntä myös kritisoitiin. Häntä lähellä olleet saattoivat kysyä, ymmärsikö Aarnio lopultakaan oikein G. H. von Wrightin sanoman normilauseen ja normin olemuksesta ja ottiko Aarnion oppi oikeuslähteistä riittävällä tavoin huomioon yhteiskunnan ja lainkäytön muutoksen.

Toisin ajattelijat puolestaan pitivät Aarnion käsityksiä liian rajoittuneina, koska lainopista puuttui oikeuden systematiikan tarkastelu ja koska teoriasta puuttui yhteiskunnallinen konteksti.

3. Kritiikkiä

3.1. Oikeusfilosofiset lähtökohdat

Rauno Halttunen kritisoi Aarnion pohdintoja siitä, milloin tutkijan esittämä tulkinta normilauseen sisällöstä on tosi tai epätosi. Halttusen mukaan tulkinta on vasta *propositio* normilauseen tulkinnasta, ehdotelma asiantiloista, joiden vallitessa normia tulee soveltaa. Tulkinnan lopputulos ei vielä sinänsä ole tosi tai epätosi, vaan sen toteaminen edellyttää, että normia myös sovelletaan. Se taasen voidaan todeta vasta jälkikäteen.

Tässä Halttunen tukeutui von Wrightin ajatuksiin ja päätyi siihen, että useat suomalaiset oikeusfilosofit, Aarnio mukaan lukien, ovat ymmärtäneet väärin von Wrightin ajatuksen normin totuusarvosta.

Samoin perustein Halttunen kritisoi myös Aarnion käsitystä siitä, että tuomari saattaisi ratkaisullaan luoda uuden normin, joka olisi Aarnion esittämällä tavalla tarkoitettu yleisesti sovellettavaksi tuomionormiksi eteen tulevissa vastavissa tilanteissa.² Tällöinkään kysymys ei Halttusen mukaan ole enemmästä kuin

2. Aarnio 2011, s. 76.

niiden asiantilojen tulkinnasta, joiden vallitessa normia sovelletaan, ei normin tulkinnasta eikä uuden normin asettamisesta.³

Pääosa Aarnion ajattelun sisäisestä kritiikistä kohdistui hänen argumentaatioteoriaansa ja etenkin oikeuslähdeoppiin.

Raimo Siltala nosti esiin oikeuslähdeopin dynaamisuuden. Hänen mukaansa oikeuskäytäntö ja muu oikeudellinen toiminta antavat oikeudelle sen sisällön. ”Dynaaminen oikeuskäsitys määrittää keskeisesti myös kansallisten prejudikaattien, tavanomaisen oikeuden, lainopillisessa oikeuskirjallisuudessa esitettyjen oikeudellisten tulkintasuositusten ja reaalisten argumenttien eli tulkinnan yhteiskunnallisten vaikutusten merkitystä tuomarin ja muun lainsoveltajan ratkaisuharkinnassa.”⁴

Juha Karhu hyväksyi Aarnion kolmiportaisen oikeuslähteiden luokittelun vahvasti velvoittaviin, heikosti velvoittaviin ja sallittuihin lähteisiin mutta lisäsi mukaan uusia lähteitä. Karhun mukaan vahvasti velvoittaviin oikeuslähteisiin kuuluvat myös a) perus- ja ihmisoikeudet, b) käytäntöön liittyvät reaaliset näkökohdat ja c) kulloisestakin yhteiskunnallisesta kontekstista nouseva asian luonto. Heikosti velvoittaviin lähteisiin hän lisäsi eri tahojen oikeudellisen kokemuksen, johon hän katsoo kuuluvan tuomarien ammatillisen käytännön (*juridicum*), asianomaiskokemuksen ja kansalaisten oikeusvakaumuksen. Karhun oikeuslähdeoppi luonnehtii tilannetta, kuten Karhu itse asian ilmaisee, seuraavasti: ” – vain ensikatsomalla (prima facie). Kun oikeudellinen harkinta etenee, myös oikeuslähdeopin kuvio muuttuu.”⁵

3.2. Ajan yhteiskunnalliset vaatimukset

Jussi Syrjäsen kritiikki kytki oikeusteorian entistä selvemmin muun yhteiskunnan huomioon ottamiseen. Hänen lähtökohtanaan oli, että oikeudellisten ja yhteiskunnallisten vaatimusten tulisi olla paremmin tasapainossa tavalla, jossa oikeuslähteiden painoarvo vaihtelee. Aarniosta poiketen Syrjänen nosti esiin oikeuteen vaikuttavia ulkoisia tekijöitä, kuten arvot, moraalin ja yhteiskunnalliset tavoitteet.⁶ Hänen mukaansa ne ovat kaikki oleellisia oikeuslähteitä, joihin hän lisäsi myös oikeustieteen. Myös reaaliset argumentit ja oikeudenmukaisuus ovat oikeuslähteitä. Kaiken kaikkiaan oikeuslähdeoppi on Syrjäsen mukaan ” – ohjeistusta siitä, miten yhteiskunnalliset ja oikeudelliset näkemykset kombinoidaan.”⁷ Oikeudellinen ratkaisu määrittäytyy hänen mukaansa suhteessa oikeudel-

3. Rauno Halttunen, Jäähvyäisluentoni (julkaisematon), Lapin yliopisto 28.3.2014.

4. Raimo Siltala, Oikeudellinen tulkintateoria. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2004, s. 380.

5. Juha Karhu, Oikeudellinen kokemus oikeuslähteenä. Lakimies 8–9/2019, s. 1073.

6. Jussi Syrjänen, Oikeudellisen ratkaisun perusteista. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2008, s. 17, 207.

7. Syrjänen 2008, s. 168, 173, 179–180, 197.

lisiin ja yhteiskunnallisiin vaatimuksiin, missä keskeistä on tehtyjen ratkaisujen oikeudellinen kestävyys ja niiden oikeudenmukaisuus.⁸

Syrjänen ehdotti väitöskirjassaan, että luovuttaisiin kokonaan oikeuden luomisen ja soveltamisen jyrkästä erosta.⁹ Hän näki kaiken oikeudellisen – niin lakien synnyn kuin ratkaisutoiminnan – oikeuden reproduktiona, jossa normien lisäksi uusiutumisen kohteina ovat myös oikeudelliset käsitteet ja periaatteet (yleiset opit), käsitykset oikeudesta ja kaikki se, mitä hän kutsui oikeuden ammatilliseksi kulttuuriksi. Näin Syrjänen itse asian esitti:

”Reproduktioprosessissa ratkaisutoimintaan kohdistuvat vaatimukset reprodusoituvat (pysyvät, muuttuvat, heikkenevät, vahvistuvat) ja samalla reprodusoituu näiden vaatimusten keskinäiset painoarvot oikeudellisten ratkaisujen kannalta. Tämä koskee kaikkia ratkaisuperusteita, niin esimerkiksi yleisiä oppeja kuin myös yksittäisten oikeuslähteiden relevanssia ja keskinäistä painoarvoakin.

Lainsäädäntöaktit, tuomioistuinratkaisut ja oikeustieteen tutkimukset muodostavat merkittävän osan oikeudellisiin ratkaisuihin vaikuttavista oikeudellisten aktualisointien verkostosta. Tässä vuorovaikutusten verkostossa syntyy ja muuttuu muun muassa oikeuslähteoppi, oikeuden yleiset opit, tulkintaperiaatteet, siis se mitä yleisesti kutsutaan oikeuden rationaliteetiksi.”¹⁰

Jokainen näistä kriitikoista laajensi käsitystä oikeudesta ja auttoi myös omaksumaan kielellistä tulkintaa täydentäviä tai sille vaihtoehtoisia tutkimusmenetelmiä. Halttunen ja Siltala tasoittivat tietä realistiseen lainopilliseen ja empiriseen tutkimukseen. Karhu ja Syrjänen puolestaan johdattivat liittämään lainopilliseen tutkimukseen myös oikeuden ulkopuolisia tekijöitä ja tutkimaan oikeutta kontekstuaalisesti.

4. Toisenlaista ajattelua

4.1. Yhteiskunta, arvot ja oikeus

Useat Aarnion aikalaiset ajattelivat oikeudesta, lainopista ja oikeuden teoriasta toisin. Tulkinnan ja ratkaisutoiminnan metatason tarkastelun sijasta pääpaino saatiin asettaa arvoille ja oikeuden yhteiskunnalliselle sidonnaisuudelle (Eriks-

8. Syrjänen 2008, s. 256, 217.

9. Syrjänen 2008, s. 233.

10. Syrjänen 2008, s. 241.

son), oikeuden yleisille opeille (Tuori) tai konstruktivisille ja kontekstuaalisille tekijöille oikeuden ja sen muutoksen selityspäätös (Ylikangas, Kekkonen). Samalla oikeustieteen suhde muihin tietisiin määriteltiin uudella tavoin.

Aarnion aikalaisista Lars D. Eriksson oli hänen painavin kriitikonsa ja toisin ajattelija. Käänteentekevät kirjoituksensa oikeuden yhteiskunnallisesta sidonnaisuudesta ja vaihtoehtoisesta lainopista Eriksson julkaisi ensin JFT:ssä (1976)¹¹ sitten Oikeus-lehdessä (1977) ja lopulta väitöskirjassaan (1980).¹² Niissä hän tarkasteli oikeutta, sen arvosidonnaisuutta ja rationaalisuuden muutosta osana yhteiskunnallista muutosta, avasi mahdollisuuden vaihtoehtoiselle lainopille ja asetti oikeustieteelliselle tutkimukselle Aarniota laueamman tehtävän.

Erikssonin esittämän vaihtoehtoisen lainopin yhtenä lähtökohtana oli havainto, että tutkijat ja lainkäyttäjät peittävät tulkintojensa ja ratkaisujensa arvot ja arvostukset. Vaihtoehtona hän tarjosi avoimuutta ja esitti, että oikeudellisessa tutkimuksessa ja ratkaisutoiminnassa lähtökohdaksi asetettaisiin vaihtoehtoiset arvot, mikä saattaa johtaa eri lopputuloksiin. Erikssonin mukaan oikeuden ulko-oikeudelliset tekijät vaikuttavat oikeuteen tämän voimatta sitä estää.

Eriksson ei yhtynyt Aarnion käsitykseen tulkinnan asemasta lainopillisen tutkimuksen keskiössä. Normilauseiden alustavat tulkinnat, jotka perustuvat tutkimusaineiston analyysiin ja annettuihin yleisiin oppeihin, ovat teoreettisuuteen pyrkivälle tutkijalle Erikssonin ilmaisua käyttäen vasta ”prototieteellistä” tutkimusmateriaalia ja ennakkotietoa. Hän piti riittämättömänä perinteisen lainopin tapaa analysoida oikeusnormien sisältöä, systematisoida niitä ja muodostaa niistä looginen johdonmukainen kokonaisuus ilman syvällisempää yhteiskunnallista tarkastelua.

Eriksson kyseenalaisti ilman yhteiskunnallista analyysia saavutetut tulkintalainopilliset (protovetenskapliga) johtopäätökset ja nosti oikeudellisen tutkimuksen ensisijaisiksi kohteiksi teorit, doktriinit ja käsitykset oikeudesta, mikä tapahtuu kyseenalaistamalla ja asettamalla alustavat tulkinnat kriittisen tarkastelun kohteeksi:

”En uttömmande samhällsvetenskaplig förklaring är alltså en sådan som a) förklaring vilka generativa mekanismer som döljer sig bakom yfphenomenen, b) förklarar i vilka avseenden gällande teorier och föreställningar varit falska samt slutligen c) förklarar varför dessa föreställningar varit nödvändiga.

Den (rättsvetenskapen) måste i stället ta itu med att förklara, vilka de generella mekanismer, vilka de reella förhållanden, strukturen och krafter är, som ligger till grund för rättsförhållandena. Dessa mekanismer befinner sig utanför rättssystemet. Den bör även förklara i vilka avseenden gällande rättsliga teorier, doktriner, uppfattningar och föreställningar är falska och förklara varför de har omfattats. Sedd i detta perspektiv

11. Lars D. Eriksson, Om rättens samhälleliga förankring. JFT 1–2/1976.

12. Lars D. Eriksson, Marxistisk teori och rättsvetenskap. Juridica 1980.

blir det rättsvetenskapens uppgift att a) undersöka hur rättsförhållandena är förankrade i samhälleliga reella förhållanden samt att b) hur gällande rättsliga teorier och föreställningar ger en förvanskad bild av de verkliga förhållandena och varför de det gör. Rättsvetenskapens uppgift blir rättskritisk. – Rättsvetenskapen bör såväl peka ut de determinationsförhållanden mellan samhälle och rätt som existerar och avslöja de falska föreställningar som omgärdar rätten.”¹³

4.2. Yleiset opit

Yhteiskunnallisten tekijöiden ohella Aarnion suhde oikeuden yleisten oppien kehittämiseen oli etäinen. Hän kylläkin määrittäi oikeustieteellisille tutkimuksille tulkinnan ohella myös toisen tehtävän, systematisoinnin, mutta ei asettanut sitä Kaarlo Tuorin tavoin lainopillisen tutkimuksen keskiöön vaan antoi sille ainoastaan toissijaisen tehtävän. Tämä saattoi johtua 1960-lukulaisen, analyttisesti orientoituneen Aarnion kriittisestä suhteutumisesta käsiteläinoppiin.

Jokainen Aarnion perintö- ja testamenttioikeuden luentoja seurannut muistaa hänen kritiikkinsä käsiteläinoppia, etenkin käsitteistä johtamista kohtaan. Martti Rautiala sai niillä luennoilla huutia juuri käsitteistä johtamisesta. Käsitteiden merkityksen Aarnio rajasi lähinnä oikeudellista ymmärrystä palvelemaan rooliin: ” – jotta saataisiin parempi yleiskatsauksellisuus oikeudelliseen sääntelyyn, tuotettaisiin ajatusekonomisesti käytökelpoisempaa käsitteistöä ja lisäksi sellaista, joka mahdollistaa riittävän tarkkuuden oikeudellisten sääntelyitten ja sitä kautta oikeudellisten ongelmien tunnistamiseen.”¹⁴

Kaarlo Tuori nimesi tulkintaan keskittyvän lainopin sattuvasti tulkintalainopiksi. Hän ei pitänyt tulkintaa lainopillisen tutkimuksen ensisijaisena tehtävänä. Sen sijaan hän nosti oikeuden yleiset opit, etenkin oikeudelliset käsitteet ja yleiset oikeusperiaatteet, tutkimuksen keskiöön. Niihin kohdistuvan tutkimuksen hän nimesi teoreettiseksi lainopiksi:¹⁵ ”Kun tulkintalainoppi muotoilee tyyppitettyjen tosiseikastojen kuvauksiaan, se tukeutuu oikeuskulttuurin tasolle suuntautuviin oikeustieteen lohkoihin, toisin sanoen teoreettiseen lainoppiin ja oikeusteoriaan.”¹⁶

Tuori otsikoi tutkimuksellisen suuntauksensa kriittiseksi oikeuspositivismiksi. Siinä kriittisyys edustaa akateemista asennetta haastaa olemassa olevat käsitteet ja periaatteet. Positivistisuutta ilmentää muun muassa se, että yhteiskunnalliset tekijät heijastuvat oikeuteen instituutioiden ja niiden edustajien kautta, joiksi Tuori nimesi lainsäätäjän, tuomarin ja tutkijan.

13. Eriksson 1980, s. 74–75.

14. Aulis Aarnio, Oikeutta etsimässä. Alma Talent 2014, s. 235.

15. Kaarlo Tuori, Kriittinen oikeuspositivismi. WSOY 2000, s. 303.

16. Tuori 2000, s. 322.

4.3. Kontekstuaalisuus

Heikki Ylikangas avasi metodisen polun oikeuden kontekstuaaliseen tutkimukseen Oikeus-lehdessä vuonna 1977 julkaistulla artikkelillaan Oikeushistorian lähteistä.¹⁷ Sen mukaan oikeushistoriallisen tutkimuksen kohteena ovat 1) säädökset, 2) niiden toimivuus (empiria), 3) aatehistoriallinen tausta ja 4) yhteiskunnan rakenteelliset tekijät. Kielellisen ymmärryksen lisäksi säädöksiä tuli tarkastella tapauskäytäntöinä ja niiden aatteellista taustaa ja reaalimaailman taustaa vasten. Ylikangas tarjosi juristitutkijoille metodologisen paluun kontekstuaaliseen tutkimukseen, jota lainoppineina olivat aikaisemmin edustaneet muun muassa Mathias Calonius siviilioikeuden luennoillaan (1790–1800)¹⁸, K. J. Ståhlberg väitöskirjallaan (1893)¹⁹ ja R. A. Wrede teoksellaan Suomen oikeus- ja yhteiskuntajärjestyksestä (1921)²⁰.

Jukka Kekkonen jatkoi oikeushistorian metodologian kehittämistä teoksellaan *Mitä on kontekstuaalinen oikeushistoria* (2013)²¹. Hänen oikeustieteellinen koulutustaustansa sai hänet nostamaan säädösten toiminnallisen, aatteellisen ja rakenteellisen tarkastelun rinnalle myös 5) tulkintoja ja ratkaisuja tuottavat instituutiot, 6) normien systeemiyhteydet käsitteineen ja periaatteineen, 7) oikeuskulttuuriset muutokset ja 8) juristiprofession muuttumisen.²²

5. Oikeus ihmistieteenä

Aarniolaisen lainopin ja oikeusteorian vahvuudet olivat analyttisyydessä ja argumentaation kehittämässä. Niiden varassa Aarnio rakensi siltaa oikeustieteen ja humanististen tieteiden välille. Oikeuden ja yhteiskunnan vuorovaikutuksen ja oikeuden systemaattisen, reaalisen ja empiirisen tarkastelun hän jätti muille aikalaisilleen. Tähän kriitikot vastasivat kehittämällä edelleen hänen oikeusfilosofisia ja oikeusteoreettisia ajatuksiaan, ja toisin ajattelijat laajensivat lainopillisen

17. Heikki Ylikangas, Oikeushistorian lähteistä. Oikeus 1/1977.

18. Calonius Mathias, Luentoja siviilioikeudesta, toim. Urpo Kangas – Pekka Timonen. WSOY 1998. Caloniuksen latinankieliset luennot siviilioikeudesta julkaistiin ensi kerran vuonna 1908. Edwin Linkomies käänsi ne suomeksi sotasyllisyytuomiota kärsiessään, ja ne julkaistiin suomeksi ensimmäisen kerran vuonna 1946 ja toistamiseen vuonna 1998.

19. K. J. Ståhlberg, *Irtolaisuus Suomen lain mukaan*. 1893.

20. R. A. Wrede, *Suomen oikeus- ja yhteiskuntajärjestys I ja II*. 1921.

21. Jukka Kekkonen, *Mitä on kontekstuaalinen oikeushistoria*. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2013.

22. Kekkonen 2013.

tarkastelun myös oikeuden systematiikan kehittämiseen ja yhteiskunnallisten vaatimusten huomioon ottamiseen.

Kuvio 1. Oikeustiede osana ihmistieteitä.

Kriitikoiden ja toisinajattelijoiden mukana myös kuva oikeustieteestä täydentyi. Tulkintalainoppi sai rinnalleen kiinnostuksen oikeuden yleisiin oppeihin (teoreettiseen lainoppiin). Oikeuden yleistieteissä oikeussosiologia, oikeushistoria ja oikeusvertailu saivat niille kuuluvan paikkansa oikeusfilosofian, -teorian ja -lingvistiikan rinnalla, ja niiden kautta oikeustiede kytkeytyi takaisin muihin yhteiskuntatieteisiin.

Noora Lähteenmäki-Meriluoto

Lakimies
5/2024
s. 715–720

Valvontarangaistus: uuden rangaistuslajin empiiristä ja kriminaalipoliittista arviointia

1. Tutkimuksen aihe ja tausta

Vuonna 2011 Suomessa otettiin käyttöön uusi rangaistuslaji, valvontarangaistus. Se voidaan tuomita enintään kuuden kuukauden ehdottoman vankeusrangaistuksen sijasta, jos rikoksen tehnyt siihen soveltuu ja rikoslain muut edellytykset täyttyvät. Valvontarangaistus suoritetaan valvotusti yleensä tuomitun asunnossa. Liikkumisrajoitusten noudattamista valvotaan sähköisen valvontajärjestelmän avulla.

Yhdyskuntaseuraamusjärjestelmän suunnittelutyö aloitettiin jo vuosikymmeniä sitten. Kriminaalihuoltokomitea, jonka tehtävänä 1970-luvun alussa oli avoseuraamusjärjestelmän kehittäminen, ennakoi mietinnössään tulevaisuutta. Komitean mukaan ”kontrolli voitaisiin erilaisin teknisin keinoin toteuttaa yhtä tehokkaasti ja halvemmalla, yksinkertaisemmin ja monessa suhteessa ehkä huumanimminkin kuin vankilamuurien avulla”¹.

Valvontarangaistuksen tavoitteet koskevat sen hyötyvaikutuksia rangaistukseen tuomitulle ja yhteiskunnalle. Yhteiskunnalle hyötyjen on odotettu koituvan matalampien kustannusten myötä sekä sitä kautta, että rikoksenteikijät irtautuvat rikoskäyttäytymisestä. Valvontarangaistuksen kohderyhmä koostuu etenkin sellaisista rattijuopumuksiin syyllistyneistä, joita ei voida tuomita yhdyskuntapalveluun. Tarkoituksena on ollut tehostaa päihdekuntoutusta yhdyskuntaseuraamusten täytäntöönpanossa.

2. Tutkimustehtävät ja -aineistot

Valvontarangaistusta on sen käyttöhistorian ajan sovellettu lainsäätäjän tavoitetta vähemmän. Asetelmaa kuvaa syyttäjän vastaus, jonka mukaan valvontarangaistus

* Noora Lähteenmäki-Meriluoto, OTT. Lectio praecursoria Helsingin yliopiston oikeustieteellisessä tiedekunnassa 7.6.2024 pidetyssä väitöstilaisuudessa, jossa kirjoittaja puolusti väitöskirjaansa Valvontarangaistus: uuden rangaistuslajin empiiristä ja kriminaalipoliittista arviointia.

1. Kriminaalihuoltokomitean mietintö 1972:A1, s. 117.

tuksen ”vaatiminen tuntuisi rangaistuskäytännöstä poikkeamiselta”. Tutkimuksen tehtävänä on siten ollut selvittää syitä valvontarangaistuksen soveltamisongelmiin sekä esittää perusteltuja kehittämisehdotuksia sen käyttöedellytysten parantamiseksi.

Tutkimukseen on kerätty laaja empiirinen aineisto, joka on mahdollistanut valvontarangaistuksen tarkastelun eri näkökulmista. Tutkimukseen on ensin näkin kerätty 1 001 valvontarangaistustuomiota, joiden perusteella on analysoitu rangaistuskäytäntöä ja tuomioiden perusteluja. Tuomareita, syyttäjiä ja täytäntöönpanosta vastaavan Rikosseuraamuslaitoksen henkilöstöä on haastateltu. Syyttäjiille on lisäksi toteutettu systemaattisempi kyselytutkimus. Myös valvontarangaistukseen tuomittujen kokemuksia on kartoitettu haastatteluin ja kyselyin.

Valvontarangaistus ei ole kotimainen keksintö, vaan sen malli saatiin muista Pohjoismaista. Ruotsi oli ottanut vastaavan järjestelyn käyttöön 1990-luvulla. Toteutustapa oli kuitenkin Suomessa erilainen. Sen voidaan nähdä heijastavan suomalaisen kriminaalipolitiikan ja uusklassismin perusajatuksia. Suomessa haluttiin vahvemmin pitää kiinni oikeusturvanäkökohdista. Ne puolsivat valvontarangaistuksen käyttöönottoa rangaistuslajina sen sijaan, että täytäntöönpanoviranomaisilla olisi valta päättää rangaistuksesta. Toisaalta uusklassinen rikosoikeus oli painottanut, että seuraamusjärjestelmä on selkeä ja rangaistuslajien lukumäärä rajallinen. Tästä oltiin nyt valmiita joustamaan.

Muissa Pohjoismaissa sähköinen valvonta on osa vankeuden täytäntöönpanoa. Rikosseuraamusviranomaisen voi päättää, ketkä vankeuteen tuomituista suorittavat vankeuden sähköisessä valvonnassa. Valvontaan määräämisen hallinnollinen prosessi on siten kevyempi, vaikka seuraamukset vastaavat sisällöllisesti toisiaan. Muissa Pohjoismaissa valvontaseuraamusta myös käytetään selvästi enemmän kuin Suomessa.

3. Keskeiset tutkimustulokset

Empiiristen havaintojen perusteella tuomitsemisprosessin mutkikkuus ja syyttäjävetoisuus sekä vaikeaselkoiset tuomitsemiskriteerit ovat pääasiallisia syitä valvontarangaistuksen ongelmiin.

Valvontarangaistuksen tuomitseminen edellyttää muiden perusteiden ohella, että tekijä soveltuu valvontarangaistukseen ja kykenee sen suorittamaan. Tästä syystä tuomitsemisprosessi etenee kahta linjaa pitkin. Syyttäjä ja tuomioistuimien arvioivat tekoa koskevia seikkoja eli rikoksen laatua ja uusimista. Rikosseuraamuslaitos puolestaan arvioi, soveltuuko tekijä valvontarangaistukseen. Seuraamusselvitystä voidaan pitää eräänlaisena asiantuntijalausuntona, jonka

Rikosseuraamuslaitos esittää käräjäoikeudelle. Se käsittelee laajasti rikoksesta epäillyn elämäntilannetta eli kykyä elää rikoksetonta elämää ja sitoutua valvontarangaistuksen ehtoihin. Tuomioistuimien ei ole sidottu seuraamusselvityksen kannanottoon, mutta käytännössä ratkaisut ovat selvitysten mukaisia. Eli mikäli Rikosseuraamuslaitos puoltaa valvontarangaistusta, se tuomitaan.

Käytännössä seuraamusselvityksen hankkiminen ei tapahdu systemaattisesti ja toimijoiden roolit ovat epäselvät. Syyttäjä toimii valvontarangaistuksen tuomitsemisessa eräänlaisena portinvartijana, jonka tulisi hankkia seuraamusselvitys, jos katsoo valvontarangaistuksen tuomitsemisedellytysten täyttyvän. Myös tuomioistuimien voi omasta aloitteestaan hankkia selvityksen. Ongelmana on, että tällöin rikosasian käsittely viivästyy seuraamusselvityksen laatimisen ajaksi. Rikosasioiden käsittelyajat ovat pitkiä, ja vastaajan etu on myös se, että ratkaisu annetaan ripeästi. Tuomioistuimen näkökulmasta onkin perusteltua, että ensisijaisesti syyttäjä esittää valvontarangaistusta. Osa syyttäjistä puolestaan koki, että tuomioistuimien, epäiltyjen ja heidän avustajiensa tulisi olla aktiivisempia. Epäilty voikin itse esittää seuraamusselvitystä, jos sille on painava syy. Tällainen painava syy voi olla esimerkiksi se, että epäillyn elämäntilanne on muuttunut valvontarangaistuksen kannalta myönteisempään suuntaan mutta syyttäjä tai tuomioistuimien ei ole esittänyt sitä.

Prosessin pitkäkestoisuutta kuvastaa se, että valvontarangaistuksen selvittelyyn kuluva aika on lähes aina pidempi kuin tuomittu valvontarangaistus, jos on kyse rattijuopumuksista ja muusta perusrikollisuudesta. Poikkeuksena ovat siviilipalveluksesta kieltäytyneet henkilöt, jotka suorittavat valvontarangaistusta lähes täydet kuusi kuukautta (173 päivää). He ovat erityisryhmä, jonka tapauksessa tuomitsemiselle ei ole rikoslain tarkoittamaa erityisestävää perustetta. Ilman siviilipalveluksesta kieltäytyneitä valvontarangaistuksen tuomitseminen olisi vieläkin vähäisempää.

Valvontarangaistuksen ongelman ydin paikantuu seuraamusselvityksen hankkimiseen.

Havaintojen perusteella valvontarangaistus jää joskus ratkaisuharkinnasta sivuun siitä syystä, että kukaan toimijoista ei – syystä tai toisesta – sitä esitä, vaikka edellytykset ehkä täyttyisivät. Keskeinen haaste on siis se, että kaikki valvontarangaistukseen mahdollisesti soveltuvat tapaukset eivät päädy tuomioistuimen arvioitaviksi. Oman haasteensa tuottaa vielä se, että valvontarangaistus voidaan tuomita vain, jos yhdyskuntapalvelulle on este. Osa toimijoista arvioi, että mikäli tekijä ei sovellu yhdyskuntapalveluun, tämä harvoin soveltuu vaativampaan valvontarangaistukseenkaan.

Tuomarit ja syyttäjät kuitenkin esittivät valvontarangaistuksesta myönteisiä arvioita, ja pääosin sen laajempaa käyttöä pidettiin perusteltuna. Valvontarangaistuksen etuna pidettiin sitä, että siihen voidaan liittää erilaisia tukitoimia. Eräs syyttäjä luonnehti käsitystään siten, että ”usein törkeisiin rattijuopumuksiin syyllistyneet ovat alkoholi riippuvaisia, jotka eivät kuulu vankilaan vaan hoitoon”.

Toisaalta huomionarvoista on, että osa syyttäjistä piti valvontarangaistusta tarpeettomana ja kertoi suoraan, että ei olisi halukas sitä vaatimaan. Seuraamusselvitys tulisi hankkia, jos odotettavissa oleva rangaistus objektiivisesti arvioiden on todennäköisesti enintään kuusi kuukautta ja muiden edellytysten katsotaan täyttyvän. Näin ei aina tapahdu, mitä havainnollistaa seuraava syyttäjän vastaus: ”Käytännössä syyttäjän pitää kuitenkin vaatia enemmän kuin odotettavissa oleva rangaistus, jotta saisi toivomansa rangaistuksen. Jos lähtee ehdottamaan valvontarangaistusta tai YKP:tä, koko keskustelu ajautuu lievemmälle rangaistukselle johtavalle tielle.”

Valvontarangaistukseen tuomittujen kokemukset olivat varsin myönteisiä. Havaintojen perusteella valvontarangaistus vastaa lainsäätäjän asettamia erityisestäviä tavoitteita. Motivaatio lainrikkomisen lopettamiseen on yksi valvontarangaistuksen soveltuvuuskriteereistä. Haastateltavat olivat motivoituneita irtautumaan rikollisuudesta ja halusivat kuntoutua päihderiippuvuudesta. Valvontarangaistuksen koettiin edistäneen näitä tavoitteita. Useimmat haastateltavat olivat elämänsä aikana olleet myös vankilassa, ja hyödyt olivat erityisen selvät vankilakokemuksiin verrattuna.

4. Kehittämissuosituksien perusteluineen

Empiiristen havaintojeni perusteella esitän kaksi kehittämissuosituksia. Ensimmäinen koskee nykymallin kehittämistä. Toinen ehdotus korvasi valvontarangaistuksen kokonaan uudella järjestelyllä.

Ensinnäkin jos valvontarangaistusta käytetään nykymuodossaan rangaistuslajina, olisi sen tuomitsemisedellytyksiä selkeytettävä. Valvontarangaistus tulisi tuomita nykyistä pidempien vankeusrangaistusten sijasta. Syyttäjät pitivät valvontarangaistuksen enimmäispituuden nostamista keskeisenä keinona lisätä sen soveltamista, ja tuomarit olivat samaa mieltä. Perusteltu maksimipituus olisi 12–18 kuukautta. Seuraamusselvityksen hankkimisen tulisi tapahtua yhtenäisemmin kriteerein. Sen hankkimisen perusteeksi riittäisi odotettavissa oleva rangaistuksen pituus. Uusimista koskevaa kriteeriä olisi siten mahdollista löyhentää ja pääpaino asettaa seuraamusselvitykselle. Rikoksen laatua koskeva kriteeri näyttäytyy tarpeettomana, sillä rangaistuksen pituudelle asetettu raja on riittävä rajaamaan myös sitä, kuinka vakavista teoista valvontarangaistus voidaan tuomita.

Seuraamusjärjestelmässämme on jo yhdyskuntapalvelu, joka voidaan tuomita enintään kahdeksan kuukauden ehdottoman vankeuden sijasta. Yhdyskuntapalvelun käyttö on vakiintunutta, eikä siihen viranomaisten mukaan liity vastaavia

soveltamisongelmia. Voidaankin kysyä, onko seuraamusjärjestelmässä tarvetta toiselle, pääosin rattijuopumusrikoksiin räätälöidylle rangaistuslajille.

Tutkimuksen toinen suositus onkin vastaus tähän kysymykseen. Havaintojeni perusteella esitän, että valvontarangaistuksen käytöstä rangaistuslajina luovutaan. Sen sijaan käyttöön otetaan sähköinen valvonta osana lyhyiden ehdottomien vankeusrangaistusten täytäntöönpanoa. Menettely olisi samanlainen kuin muissa Pohjoismaissa. Sisällöllisesti valvontarangaistus säilyisi samankaltaisena. Radiotaajuustekniikka olisi kuitenkin perusteltua korvata paikannuksen mahdollistavalla GPS-valvonnalla, joka vastaisi paremmin täytäntöönpanon vaatimuksiin ja auttaisi kohdentamaan resursseja tarkoituksenmukaisemmin.

Suomessa on jo käytössä vastaava järjestely, valvottu koevapaus, pidempien vankeusrangaistusten täytäntöönpanossa. Tutkimukseen haastatellut tuomarit ja osa syyttäjistä olivat sitä mieltä, että valvontarangaistuksenkin olisi syytä olla osa vankeutta. Tuomioistuimien määräisi ehdottoman vankeusrangaistuksen, ja täytäntöönpanovaiheessa Rikosseuraamuslaitos arvioisi, voidaanko se suorittaa sähköisessä valvonnassa. Tämä poistaisi nykyiseen määräämismenettelyyn liittyvät ongelmat. Rikosseuraamuslaitoksella olisi edelleen keskeinen rooli valvontaan määräämisessä soveltuvuusarvioinnin kautta, mutta monivaiheinen seuraamusselvitysmenettely ei rasittaisi rikosprosessia. Toimijoiden ei tarvitsisi huolehtia siitä, kuka esittää seuraamusselvityksen tekemistä.

Tälläkin hetkellä Rikosseuraamuslaitoksella on valtuus sijoittaa osa sakko- ja lyhytaikaisvangeista kuntoutuslaitokseen, mikä osaltaan puhuu sen puolesta, että myös valvonnasta voitaisiin tehdä osa täytäntöönpanoa.

Oikeusturva olisi uudessa mallissa aiempaa parempi. Tuomareiden näemyksen mukaan kysymys ei ole tuomiovallan siirtämisestä vaan siitä, että kyseessä on rangaistuksen täytäntöönpano, josta päättää Rikosseuraamuslaitos. Muutos olisi askel lähemmäs uusklassista järjestelmää, jossa tuomioistuimien vastaa rangaistuksen määräämisestä ja täytäntöönpanoviranomainen sen sisällöstä. Täsmennetty rangaistusajan suunnitelma, joka käsittää rangaistuksen keskeisen sisällön, on nykyisin muutoksenhakukelpoinen hallintopäätös. Ensi vaiheessa suunnitelmasta voidaan tehdä oikaisuvaatimus, ja oikaisuvaatimusta koskevasta päätöksestä voidaan edelleen valittaa Helsingin hallinto-oikeuteen.

Tuomareiden ja syyttäjien arvioiden mukaan muutos yhtenäistäisi rangaistuskäytäntöä ja rikoksentehtävillä olisi yhdenvertaisempi mahdollisuus suorittaa valvontarangaistus. Syyttäjät toivat vastauksissaan esiin, että valvontarangaistuksen käyttö lisääntyisi ”huomattavasti” ja että valvontarangaistus tuomittaisiin ”nykyistä matalammalla kynnyksellä”. Myös muiden Pohjoismaiden käyttötilastot huomioiden on lupa odottaa, että soveltaminen meilläkin laajenisi. Ratkaisu vähentäisi syyttäjien työmäärää ja poistaisi menettelyn syyttäjävetoisuuteen liittyvät haasteet.

Oikeusturvan osalta on syytä nostaa esiin, että nykymallissa seuraamusselvitys laaditaan ennen rangaistuksen tuomitsemista. Seuraamusselvityksen aikana

täytäntöönpanoviranomaiset vierailevat rikoksesta epäillyn asunnossa ja kuulevat mahdollisia samassa asunnossa asuvia henkilöitä. Rikoksesta epäillyn tulee antaa etukäteen suostumus mahdollisen valvontarangaistuksen tuomitsemiseen. Rikosseuraamuslaitoksen henkilöstön haastatteluissa tuli esiin tilanne, jossa rikoksesta epäilty oli yhdistänyt suostumuksen antamisen siihen, että myöntää syyllistyneensä rikokseen. On ongelmallista, että tuomittu antaa suostumuksen rangaistukseen, vaikka kiistäisi syyllisyytensä. Tämä seikka yhdistettynä siihen, että valvontarangaistukseen valikoituminen on epäyhtenäistä ja jopa sattumanvaraista, puhuu sen puolesta, että oikeusturva ei nykymallissa ole kovinkaan vahvaa.

Muissa Pohjoismaissa tuomitun tulee yleensä itse hakea rangaistuksen suorittamista valvonnassa. Tällöin asia etenisi tuomitun oman aktiivisuuden ja Rikosseuraamuslaitoksen vetämänä, ei syyttäjän- tai tuomioistuinvetoisesti. Näin osa syyttäjistä toivoikin.

5. Lopuksi

Kriminaalipolitiikassa on jatkuva tarve löytää hyöty-haittasuhteiltaan perusteltuja seuraamusratkaisuja. Empiiristen havaintojeni pohjalta voidaan todeta, että valvontarangaistus on toimiva vaihtoehto ehdottomille vankeusrangaistuksille. Viranomaisten ja tuomittujen käsitykset valvontarangaistuksesta olivat pääsääntöisesti myönteisiä. Tämä puoltaa sitä, että valvontarangaistuksella korvattaisiin nykyistä suurempi osa lyhyistä ehdottomista vankeusrangaistuksista. Tämä tuottaisi kustannushyötyjä vankiloihin sekä hyödyttäisi rangaistukseen tuomittuja. Valvontarangaistus on nykymuodossaan resursseja vaativa seuraamus. Tutkimuksen kehittämissuunnitelmat huomioiden sitä on mahdollista kehittää suuntaan, joka on hallinnollisesti keveämpi ja selkeämpi. Vankila on tarpeellinen instituutio vakavammista rikoksista tuomittaviin rangaistuksiin, mutta lyhytaikaisvankien kohderyhmässä olisi mahdollisuuksia laajentaa valvonnan käyttöä. Tämä oli valvontarangaistuksen säätämisen päätavoitteita, ja tulosten perusteella valvontarangaistus voi tämän tavoitteen täyttää.

1. Tutkimuksen peruslähtökohdat

Noora Lähteenmäki-Meriluodon väitöskirja kuuluu tutkimustraditioon, joka tutkii ja arvioi uusien rangaistuslajien käyttöönottoa ja niiden vaikutuksia Suomessa. Keskeistä tälle traditiolle on, että tutkimuksilla on vahva empiirinen pohja. Vastaavia tutkimuksia on aikaisemmin tehty myös muista uusista rangaistuslajeista, kuten yhdyskuntapalvelusta, nuorisorangaistuksesta ja vankeusrangaistukseen sisältyvästä valvotusta koevapaudesta. Samaan tutkimustraditioon kuuluu vankeuslainsäädännön kokonaisuudistuksen toteutumista selvittänyt laaja tutkimuskokonaisuus.

Tutkimus on ytimeltään arviointitutkimus, jonka kohteena ovat vuonna 2011 käyttöön otetun valvontarangaistuksen kriminaalipoliittiset tavoitteet ja niiden toteutuminen. Keskeinen tutkimuskysymys on, miksi valvontarangaistuksen käyttö on jäänyt niin vähäiseksi.

Koska tutkimuksen painotus on vahvasti empiirinen ja väittelijän omakohtaisesti keräämään tutkimusaineistoon perustuva, tämä on myös arvioinnin ensisijaisena kohteena. Väitöskirjassa kuvataan ensin valvontarangaistuksen tilastollinen kehitys. Tilastollisen tarkastelun jälkeen keskeisen roolin saavat kysely- ja haastattelututkimukset. Viranomaisista tutkimuksen kohteena ovat olleet syyttäjät, tuomarit ja Rikosseuraamuslaitoksen henkilöstö. Toisena tärkeänä tutkimuskohteena ovat valvontarangaistukseen tuomitut ja heidän kokemuksensa.

Oma kysymyksensä on valvontarangaistuksessa käytetty valvontatekniikka. Keskeisiä valvontatekniikoita on kolme, radiotaajuustekniikka (RF), satelliittipainantusjärjestelmä (GPS) ja matkapuhelimella tapahtuva valvonta. Nämä kaikki ovat Suomessa käytössä. Keskeinen kysymys on, miksi valvontarangaistukseen on valittu radiotaajuustekniikka. Tämä on poikkeuksellista, koska muutoin Rikosseuraamuslaitoksen toteuttamassa valvonnassa käytetään GPS- tai matkapuhelintekniikkaa. Teknisen valvonnan käsittely on olennaista myös siksi, että teknisen valvonnan toteuttamistapa vaikuttaa rangaistuksen tosiasialliseen sisältöön.

* Virallisen vastaväittäjän, dosentti *Jussi Pajuojan* Helsingin yliopiston oikeustieteelliselle tiedekunnalle antama 17.6.2024 päivätty lausunto vähäisin muutoksin.

Edelleen väitöskirjassa käsitellään valvontarangaistuksen oikeudellisia lähtökohtia ja oikeusturvaa. Valvontarangaistuksen valmisteluvaiheessa kartoitettiin erilaisia ratkaisuvaihtoehtoja. Tuomioistuimen tuomitseman itsenäisen rangaistuslajin vaihtoehtona oli se, että valvontarangaistus olisi yksi vankeuden täytäntöönpanon muodoista. Tämä olisi vastannut muiden Pohjoismaiden lainsäädäntömallia, jossa valvontarangaistuksen käytöstä päättää täytäntöönpanoviranomainen. Suomessa kuitenkin katsottiin, että valvontarangaistuksen määrääminen tuomioistuimessa täyttää paremmin muun muassa oikeusturva-vaatimukset.

Poikkeuksellista väitöskirjassa on, että siinä saavat runsaasti tilaa väittelijän esittämät lainsäädännön kehittämisehdotukset. Ensiksi väittelijä tarkastelee sitä vaihtoehtoa, että valvontarangaistusta kehitettäisiin nykymallin pohjalta tuomioistuimen tuomitsemana rangaistuslajina. Toisena vaihtoehtona on se, että valvontarangaistus korvattaisiin uudella järjestelmällä, jossa päätöksenteosta vastaisi täytäntöönpanoviranomainen eli Rikosseuraamuslaitos. Näihin vaihtoehtoihin palataan lausunnon lopussa. Yleisenä huomiona voidaan kuitenkin todeta, että tältä osin väitöskirja muistuttaa käsittelytavaltaan lainvalmistelua. Hyvässä lainvalmistelussa tulee esittää avoimesti keskeiset ratkaisuvaihtoehdot ja tehdä niiden välinen vertailu. Niin on menetelty myös käsiteltävänä olevassa väitöskirjassa.

2. Valvontarangaistusta suorittavien tilastollinen tarkastelu

Kun tarkastellaan valvontarangaistuksen käyttöä, tilastollisesti keskeisiä mittareita on kaksi: vuoden aikana valvontarangaistukseen tuomittujen määrä ja valvontarangaistusta kullakin hetkellä suorittavien määrä. Tuomittuja valvontarangaistuksia on ollut enimmillään runsaat 200 joka vuosi. Alkuvaiheen jälkeen trendi on ollut laskeva, sillä viime vuosina tuomioiden määrä on jäänyt 150–200:n välille. Toisaalta valvontarangaistusten päivittäinen keskimäärä eli kullakin hetkellä suoritettavana olevien rangaistusten määrä on vaihdellut 30–50:n tasolla. Trendi on tässäkin ollut laskeva.

Lainvalmisteluvaiheessa valvontarangaistuksen määrälliseksi tavoitteeksi asetettiin se, että täytäntöönpanon aloittaisi vuosittain 750–800 rangaistukseen tuomittua. Päivittäiseksi valvontarangaistusta suorittavien lukumääräksi arvioitiin 130. Tämänhetkinen toteutuma on kummassakin tapauksessa noin yksi neljäsosa arvioidusta.

Kun tarkastellaan lainvalmisteluvaiheessa esitettyjä tavoitteita, on otettava huomioon yksi keskeinen muutostekijä. Hallituksen esityksessä lähtökohtana oli se, että valvontarangaistus voitaisiin tuomita kahdeksan kuukauden pituisen

vankeusrangaistuksen sijasta. Eduskunta kuitenkin muutti hallituksen esitystä tältä osin ja alensi rajan kuuteen kuukauteen. Eduskunta halusi edetä varovasti, koska kysymys oli uudesta, sisällöltään vaativasta rangaistuslajista.

Kun eduskunta supisti valvontarangaistuksen ehdotettua käyttöalaa, lainvalmisteluvaiheessa esitetyt määrälliset laskelmat eivät enää perustuneet tosiasioihin. Tähän liittyy myös toinen seurausvaikutus, joka nousee esiin väitöskirjan tutkimusaineistossa. Se, millä tavoin valvontarangaistus kohdistuu eri rikoksiin, poikkeaa lainvalmisteluvaiheessa arvioidusta. Lainvalmistelussa valvontarangaistuksen keskeiseksi kohteeksi määriteltiin törkeästä rattijuopumuksesta tuomitut. Heidän lisäksi valvontarangaistuksen piiriin odotettiin tulevan lähinnä erilaisista varkaus- ja pahoinpitelyrikoksista tuomion saaneita. Toisaalta arvioitiin, että pienempänä ryhmänä valvontarangaistukseen tuomittaisiin asevelvollisuudesta ja siviilipalveluksesta tuomittuja totaalikieltyytyjiä. Valvontarangaistusta valmisteltaessa vankiloissa oli päivittäin 20–30 totaalikieltyytyjää.¹

Totaalikieltyytyjien oletettiin siis tulevan uuden rangaistuslajin piiriin niin kuin on tapahtunutkin. Käytännössä tuomiot suoritetaan valvontarangaistuksena, vankiloissa siviilipalveluksesta kieltäytyneitä on vain satunnaisesti. Lainvalmistelun lähtökohtiin nähden yllättävää on kuitenkin se, että poikkileikkaustarkastelussa he ovat tällä hetkellä suurin valvontarangaistusta suorittavien ryhmä. Rikosseuraamuslaitoksen tuoreimmassa, vuoden 2022 kartoituksessa siviilipalveluksesta kieltäytyneitä oli 41 prosenttia valvontarangaistusta suorittavista.

Mistä sitten johtuu se, että lainvalmisteluvaiheessa melko vähäiseksi arvioitu ryhmä on noussut näin keskeiseen asemaan valvontarangaistuksen täytäntöönpanossa? Väitöskirjan mukaan syynä on tuomittujen rangaistusten jakautuminen kahteen pääryhmään: totaalikieltyytyjien lähes maksimipituisiin valvontarangaistuksiin ja toisaalta lyhyisiin rangaistuksiin muissa rikoksissa. Siviilipalveluksesta kieltäytymisestä tuomitaan vankeuteen ajaksi, joka vastaa puolta palvelusajasta. Palvelusaika on 347 päivää ja puolet siitä 173 päivää. Ehdonalainen vapauttaminen ei tule kysymykseen, joten siviilipalveluksesta kieltäytyneillä valvontarangaistuksen pituus on säännönmukaisesti lähes kuusi kuukautta. Vaikka myös muissa rikoksissa maksimirangaistus on kuusi kuukautta, suoritusaikaa lyhentää se, että tällöin ehdonalainen vapauttaminen on käytössä. Ehdonalaisen vapauttamisen ajankohta on 2/3 tai 1/2 tuomitusta rangaistuksesta. Tästä seuraa, että valvontarangaistusten keskimääräinen suoritus aika muilla kuin totaalikieltyytyjillä on lyhyt, noin kahden kuukauden luokkaa.

Tilastollisessa tarkastelussa nousee esiin myös se, että vuosittain tuomittujen ja poikkileikkaushetkellä rangaistusta suorittavien rikosprofiilit poikkeavat toisistaan. Poikkileikkaushetkellä suurin ryhmä on siviilipalveluksesta kieltäytyneet, kun taas vuosittain tuomituista valvontarangaistuksista 44 prosenttia

1. Hallituksen esitys Eduskunnalle valvontarangaistusta ja sähköistä valvontaa avolaitoksissa koskeviksi lainsäädännöksi 17/2010 vp, s. 22.

perustui väitöskirjan mukaan törkeään rattijuopumukseen. Syynä tilastollisiin eroihin on rangaistusten erilainen pituus. Poikkileikkaushetki korostaa pitkien rangaistusten osuutta, vuositasoinen vaihtelu taas kuvastaa nopeaa vaihtuvuutta ja lyhyitä rangaistuksia. Sama ilmiö on havaittavissa vankitilastoissa.

Kokonaisuudessaan väitöskirjan tilastollinen yleistarkastelu sisältää yhden vastauksen eduskunnan lakivaliokunnan lain säätämisvaiheessa esittämään lausumaan: ”Sen jälkeen, kun tästä uudesta seuraamusmuodosta on saatu riittävästi kokemuksia, on mahdollista arvioida, onko soveltamisalaa tarpeen laajentaa.”² Siviilipalveluksesta kieltäytyneiden tapauksessa hallituksen esityksen määrälliset arviot ovat toteutuneet. Sen sijaan muiden valvontarangaistukseen tuomittujen määrä on jäänyt erittäin alhaiseksi. Tämä johtuu osaksi siitä, että eduskunta alensi hallituksen esityksessä ehdotettua ylärajaa. Sen lisäksi väitöskirjan tutkimusaineisto kertoo, että valvontarangaistuksen alhaiseen soveltamistasoon vaikuttavat myös muut tekijät. Näitä ovat muun muassa järjestelmän monimutkaisuus ja tuomioistuinkäsittelyyn liittyvät prosessuaaliset seikat.

3. Keskeiset tutkimusaineistot ja tutkimustulokset

Väitöskirjassa on selkeästi kuvattu tutkimusta varten kerätyt aineistot. Tuomioistuinkäytännöstä antavat kattavan kokonaiskuvan käräjäoikeuksien lainvoimaiset vuosia 2013–2018 koskevat valvontarangaistustuomiot, joita on noin tuhat. Tämän lisäksi keskeisenä tutkimusaineistona ovat kyselyt ja haastattelut. Viranomaisista tutkimuskohteena olivat syyttäjät, tuomarit ja Rikosseuraamuslaitoksen henkilökunta. Laajin tutkimus kohdistui syyttäjiin. Syyttäjien kyselytutkimus lähetettiin kaikille syyttäjille vuonna 2018. Vastanneita oli 15 prosenttia syyttäjien kokonaismäärästä. Kyselyyn vastasivat ensisijaisesti ne syyttäjät, joilla on kokemusta valvontarangaistuksesta. Toisaalta monet syyttäjät totesivat, että kiire ja suuri työmäärä vaikuttavat vastausaktiivisuuteen. Erään vastaajan mukaan sähköpostissa tulee jatkuvasti eri aiheita koskevia kyselyjä, joihin kaikkiin ei ehdi mitenkään vastata. Kaiken kaikkiaan syyttäjien vastausprosenttia voidaan pitää hyvänä, sillä vastaavanlaisissa tutkimuksissa se on saattanut jäädä selvästi alhaisemmaksi. Kyselytutkimuksen tuloksia tarkensivat yksittäisten syyttäjien haastattelut.

Syyttäjiä on kuvattu valvontarangaistuksen portinvartijoiksi. Syyttäjän tulisi esittää valvontarangaistuksen tuomitsemista, jos hän katsoo rikoslain edellytysten täyttyvän. Syyttäjien kannat näyttävät kuitenkin jakautuvan voimakkaasti:

2. Lakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä valvontarangaistusta ja sähköistä valvontaa avolaitoksissa koskevaksi lainsäädännöksi 30/2010 vp, s. 4.

toisaalta valvontarangaistusta ajetaan aktiivisesti, toisaalta sitä saatetaan vastustaa jo periaatteellisista syistä. Ongelmana on, että syyttäjien keskenään erilaiset näkemykset johtavat siihen, että oikeuskäytännöstä tulee epäyhtenäistä. Jos syyttäjä ei esitä valvontarangaistusta, tuomioistuimien tai syytetty itse voi olla aktiivinen asiassa. Tämä voi yksittäistapauksessa korjata asian mutta ei systemaattisesti kompensoida sitä, että osa syyttäjistä jää valvontarangaistuskysymyksessä täysin passiiviseksi.

Tuomareiden osalta väitöskirja perustuu henkilökohtaisiin haastatteluihin. Tuomareiden mukaan valvontarangaistuksen soveltamisala jää kapeaksi, koska valvontarangaistus voidaan tuomita enintään kuuden kuukauden ehdottoman vankeusrangaistuksen sijasta. Tämä aika on lyhyempi kuin yhdyskuntapalvelussa, joka voidaan tuomita kahdeksan kuukauden vankeuden sijaan. Tuomarit pitivätkin valvontarangaistuksen enimmäispituuden nostamista keskeisenä keinona lisätä sen soveltamista.

Omalta osaltaan valvontarangaistuksen käyttöä rajoittaa uusimisehto. Tuomareiden haastatteluissa nousi esiin nyrkkisääntö 2-2-2. Se viittaa siihen, että yhdelle rikoksentehtäjälle voidaan tuomita vain kaksi ehdollista vankeusrangaistusta, kaksi yhdyskuntapalvelua ja kaksi valvontarangaistusta. Kahden samanlaisen tuomion jälkeen siirrytään ankarammalle portaalle. Vaikka sääntö ei ole ehdoton, se kuvastaa asteittain ankaroituvaa rangaistusjärjestelmää. Mekaanisen tulkintasäännön soveltamista voidaan kuitenkin pitää ongelmallisena, jos se yksittäisessä ratkaisutilanteessa johtaa huonosti sopivan rangaistuslajin valintaan. Tuomioistuimikäytäntö myös vaihtelee. Valvontarangaistuksia on tuomittu, vaikka henkilöllä olisi lähimenneisyydessä useita ehdottomia vankeusrangaistuksia.

Sekä tuomarit että syyttäjät toivat esiin valvontarangaistukseen tuomitsemisen mutkikkuuden ja hitauden. Tällöin viitattiin muun muassa seuraamusselvityksen odotteluun. Valvontarangaistuksen tuomitseminen edellyttää Rikosseuraamuslaitoksen tuottamaa seuraamusselvitystä. Sen laatimiseen kuluu pääsääntöisesti kaksi kuukautta. Hitautta kuvastaa se, että keskimääräinen rangaistuksen suoritus aika on samaa luokkaa. Jos tavoitteena on, että rikosoikeudellinen vastuu toteutuu nopeasti ja tehokkaasti, rangaistuksen yksi valmisteluvaihe ei saisi kestää yhtä pitkään kuin tavanomainen rangaistuksen suoritus aika.

Tuomareiden ja syyttäjien valvontarangaistusta koskevat kommentit kohdistuivat lainsäädännöllisiin kysymyksiin. Sen sijaan Rikosseuraamuslaitoksen henkilöstön haastattelut koskivat ennen muuta rangaistuksen täytäntöönpanoa ja kokemuksia siitä. Rikosseuraamuslaitoksessa haastateltuja oli 45. Henkilöstön käsitykset valvontarangaistuksen täytäntöönpanosta olivat ylipäättään myönteisiä.

Valvontarangaistukseen tuomittujen haastattelut ovat keskeisessä roolissa väitöskirjan laadullisessa ja kuvailevassa osassa. Valvontarangaistukseen tuomituille tehtiin kyselytutkimus vuosina 2018–2019. Tutkimusjakson aikana oli suoritettavana 100 valvontarangaistusta, kyselyyn heistä vastasi 35 prosenttia.

Vastausprosentti oli siis selvästi korkeampi kuin syyttäjillä, ja sitä voidaan pitää hyvänä. Lisäksi valvontarangaistuksen täytäntöönpanon aikana haastateltiin 12:ta rangaistuksen suorittajaa ja osaa heistä uudelleen täytäntöönpanon päätyttyä. Tuomittujen omat kokemukset olivat pääsääntöisesti hyviä. Tutkimuseettisesti tärkeää on, että haastatteluissa saatuja tietoja on käsitelty väitöskirjassa niin, ettei henkilöitä voida haastattelujen perusteella tunnistaa.

Kaiken kaikkiaan väitöskirjassa tehdyt kyselyt ja haastattelut tuovat omakohtaisia kokemuksia, konkretiaa ja selkeyttä lainsäädäntökokonaisuuteen, joka lähtökohdiltaan on huomattavan monimutkainen. Empiirinen aineisto on siis kokonaisuudessaan vaativa ja ansiokas. Siltä osin kuin kysymys on empiirisistä aineistoista, väitöstilaisuudessa kiinnitettiin huomiota yhteen yleiseen tutkimusongelmaan. Valvontarangaistuksen, kuten yleensäkin rangaistusjärjestelmän, kehittämisen keskeisenä tavoitteena on uusintarikollisuuden vähentäminen. Varsinaista uusintarikollisuustutkimusta ei valvontarangaistuksesta ole kuitenkaan tehty. Kokonaisuutta ajatellen tutkimusongelmana voidaankin pitää sitä, että rikosoikeudellisille uudistuksille asetetaan uusintarikollisuuden vähentämistavoite, jonka saavuttamista ei tutkimuksellisesti kontrolloida.

4. Pohjoismainen vertailu

Vankilan ulkopuolella tapahtuvalle tekniselle valvonnalle on kaksi mallia. Ensiksi se voi toimia lyhytaikaisia vankeusrangaistuksia korvaavana vaihtoehtona eli niin sanottuna etuoven mallina, jota valvontarangaistus edustaa. Toinen vaihtoehto on ehdonalaiseen vapauttamiseen liittyvä takaoven malli, jota vastaa Suomessa vuonna 2006 käyttöön otettu valvottu koevapaus.

Pohjoismaiden tilastollisessa vertailussa Suomi erottuu selvästi Norjasta, Ruotsista ja Tanskasta. Muissa Pohjoismaissa tekninen valvonta painottuu selvästi valvontarangaistukseen, jonka suhteelliset määrät ovat moninkertaisia Suomeen verrattuna. Sen sijaan Suomessa valvottu koevapaus on määrällisesti vahvasti hallitseva. Esimerkiksi kesäkuussa 2024 valvotussa koevapaudessa oli noin 240 vankia, kun vastaavasti valvontarangaistusta suoritti 30 tuomittua. Lukujen suhde vastaa väitöskirjassa esitettyjä pitkän aikavälin tilastoja.

Myös lainsäädännöllisesti Suomi eroaa muista Pohjoismaista. Muissa Pohjoismaissa valvontarangaistuksesta päättää rikosseuraamusviranomainen. Päätös tehdään sen jälkeen, kun tuomioistuin on tuominnut ehdottoman vankeusrangaistuksen, mikäli rangaistuksen pituus ja muut edellytykset täyttyvät. Rikosseuraamusviranomainen päättää myös valvotusta koevapaudesta samalla tavoin kuin Suomessa. Väitöskirjan pohjoismainen vertailu herättääkin vahvasti kysymyksen siitä, edellyttääkö valvontarangaistuksen käytön lisääminen myös

samankaltaista lainsäädäntöratkaisua eli valvontarangaistusta koskevan päätöksenteon siirtämistä Rikosseuraamuslaitokselle.

5. Valvontarangaistuksen tekninen valvonta

Oikeudellisesta näkökulmasta väitöskirjasta nousevat esiin valvontarangaistuksen ja valvotun koevapauden väliset erot. Kysymys on yhtäältä valvontatekniikasta, toisaalta siitä, kuinka teknisestä valvonnasta säädetään. Teknisen valvonnan osalta perussäännös on molemmissa tapauksissa samansisältöinen eli yhdyskuntaseuraamusten täytäntöönpanosta annetun lain 43 §:n 1 momentti vastaa valvotusta koevapaudesta annetun lain 7 §:n 1 momenttia.

Käytännössä valvontatekniikat ovat kuitenkin erilaiset. Valvontarangaistuksen aikana tekninen valvonta tapahtuu radiotaajuustekniikalla (RF). Tällöin valvotaan asunnossa pysymistä, asunnosta poistumista ja sinne palaamista. Asunnon ulkopuolista paikantamista tekniikka ei mahdollista. Valvontarangaistuksen jäykkyyttä kuvastaa viikkoaikataulu, joka muistuttaa lukujärjestystä. Jos rangaistusta suorittava ei noudata aikataulua – esimerkiksi poistuu asunnostaan väärään aikaan tai palaa sinne liian myöhään –, hälytys välittyy keskusvalvomoon. Vastaavasti asunnon ulkopuolella on oltava määrättyä kellonaikana aikataulun osoittamassa paikassa, kuten ruokakaupassa tai ulkoilemassa. Sen sijaan valvotussa koevapaudessa käytetään GPS-valvontaa, jolloin vangin liikkumista voidaan seurata ja sijainti todeta reaaliaikaisesti, mikä tekee myös aikatauluista joustavampia.

Väitöskirjassa todetaan, että eduskunnan lakivaliokunnan mukaan valvontarangaistuksen täytäntöönpanossa tullaan käyttämään samaa GPS-tekniikkaa kuin avovankiloissa suoritettussa valvonnassa. Syy siihen, miksi valvontarangaistuksessa on valiokunnan kirjauksesta huolimatta päädytty käyttämään teknisesti vanhanaikaista radiotaajuustekniikkaa, ei väitöskirjasta yksiselitteisesti ilmene.

Väitöskirjassa kuitenkin todetaan, että valvottua koevapautta koskeva teknisen valvonnan sääntely on valvontarangaistusta yksityiskohtaisempaa ja lainsäädäntötekniisesti kehittyneempää. Ensinnäkin valvotusta koevapaudesta säädetyn lain 7 §:n 2 momentissa on säännös, jota valvontarangaistuksen yhteydessä ei esiinny. Sen mukaan valvotussa koevapaudessa valvonnan tekninen toteutustapa ja valvonnan sisältö määritellään yksilöllisesti koevapauteen sijoitettavan vangin arvioidun valvonnan tarpeen perusteella. Valvotussa koevapaudessa yksilöllinen tarve voi siis vaikuttaa myös valvontatekniikkaan toisin kuin valvontarangaistuksessa.

Lainsäädännössä on myös toinen olennainen ero. Valvottua koevapautta koskevan lain 41 §:n 2 momentin mukaan Rikosseuraamuslaitos voi antaa tarkempia

määräyksiä muun muassa koevapauteen liittyvän valvonnan suorittamisesta. Tällä hetkellä voimassa olevan Rikosseuraamuslaitoksen määräyksen mukaan valvotun koevapauden tekninen valvonta suoritetaan pääsääntöisesti GPS:llä. Toisaalta matkapuhelinta voidaan käyttää valvontavälineenä esimerkiksi silloin, kun koevapauteen sijoitettu on päihdehuoltolaitoksessa tai koevapausaika on lyhyt. Sen sijaan valvontarangaistuksen tekninen valvonta ei sisälly niihin asiakokonaisuuksiin, joista yhdyskuntaseuraamusten täytäntöönpanosta annetun lain 58 §:n 2 momentin mukaan Rikosseuraamuslaitos voisi antaa tarkempia määräyksiä. Näin ollen Rikosseuraamuslaitoksen päätöksentekoprosessi ei tässä asiassa ole samalla tavoin selkeä kuin valvotussa koevapaudessa.

Väitöskirjan perusteella valvontarangaistuksen teknisestä valvonnasta voidaan todeta, että valvontarangaistuksessa kohtaavat toisensa vanhanaikainen valvontateknikka ja epäselvä lainsäädäntötekniikka. Kumpikaan niistä ei ole omiaan edistämään valvontarangaistuksen tavoitteita ja mielekästä käyttöä.

6. Oikeusturva

Yhtenä syynä sille, että valvontarangaistuksen tuomitseminen säädettiin yleiselle tuomioistuimelle, oli se, että tämän ratkaisumallin katsottiin täyttävän parhaiten oikeusturvan vaatimukset. Väitöskirjassa kuitenkin todetaan, että tilanne on muuttunut valvontarangaistusta koskevan lain säätämisen jälkeen. Hallinnollinen oikeusturva on merkittävästi parantunut. Nykyisin Rikosseuraamuslaitosta koskevissa laeissa on yksityiskohtaisesti säädetty niistä päätöksistä, joihin voidaan hakea muutosta, ja myös niistä päätöksistä, joihin muutosta ei voida hakea. Muutoksenhakusäännökset uudistettiin viimeksi vuonna 2022 voimaan tulleilla laeilla.

Vastaavasti on uudistettu koko hallinnollinen muutoksenhakuprosessi. Rikosseuraamuslaitoksen muutoksenhaun alaisesta päätöksestä tehdään ensiksi oikaisuvaatimus. Oikaisuvaatimuksen käsittelee lähtökohtaisesti Rikosseuraamuslaitoksen kehittämisen ja ohjauksen vastuualueen johtaja. Ratkaisusta voidaan valittaa Helsingin hallinto-oikeuteen. Helsingin hallinto-oikeuden päätöksestä on mahdollista valittaa edelleen korkeimpaan hallinto-oikeuteen, jos se myöntää valitusluvan. Muutoksenhaku on siis erittäin keskitettyä. Keskitämisen tarkoituksena on varmistaa yhtenäinen ratkaisukäytäntö sekä Rikosseuraamuslaitoksen sisällä että tuomioistuimissa.

Kun verrataan valvontarangaistusta ja valvottua koevapautta, oikeusturva on molemmissa tapauksissa turvattu, mutta se tapahtuu eri kanavia pitkin. Esimerkiksi siihen, että kärjääoikeus ei tuomitse valvontarangaistusta, voidaan hakea muutosta hovioikeudelta ja edelleen korkeimmalta oikeudelta, jos se myöntää

valitusluvan. Vastaavasti siihen, että vankia ei sijoiteta valvottuun koevapauteen, tämä voi hakea oikaisua ja sen jälkeen muutosta Helsingin hallinto-oikeudelta ja valitusluvan kautta edelleen korkeimmalta hallinto-oikeudelta. Väitöskirjan mukaan ne oikeusturva-argumentit, joiden perusteella valvontarangaistuksen tuomitseminen sijoitettiin yleiseen tuomioistuimeen, ovatkin nykytilanteessa muuttuneet, koska hallinnollinen muutoksenhaku on rikosseuraamusalalla uudistunut.

7. Järjestelmän kehittämisehdotukset

Väitöskirjan lopuksi väittelijä esittää kaksi vaihtoehtoa valvontarangaistuksen kehittämiseksi. Ensimmäinen vaihtoehto on se, että valvontarangaistusta kehitettäisiin nykyiseltä pohjalta erillisenä rangaistuslajina. Tällöin keskeisenä kehittämisehdotuksena on se, että valvontarangaistuksen tuomitseminen olisi mahdollista nykyistä pitempien vankeusrangaistusten sijasta. Tätä sekä syyttäjät että tuomarit pitivät ensisijaisena keinona. Esimerkiksi 12 kuukauden maksimirangaistus tarkoittaisi enimmillään kuuden tai yhdeksän kuukauden suoritusaikaa, kun otetaan huomioon ehdonalainen vapauttaminen. Käytännössä kokemusta on jo nyt noin kuuden kuukauden suoritusajasta siviilipalveluksesta kieltäytyneillä.

Väittelijä myös toteaa, että rikoksen laatua koskeva kriteeri on tarpeeton. Rikoksen laatu muodostaa esteen valvontarangaistuksen tuomitsemiselle esimerkiksi sellaisissa pahoinpitely- ja seksuaalirikoksissa, jotka ovat kohdistuneet samassa asunnossa asuvaan asuinkumppaniin tai muihin läheisiin. Muita valvontarangaistuksen poissulkevia rikostyyppjejä ovat huumausaine-, tieto- ja viestintärikokset, joissa rikosten tekemisen jatkaminen kotoa tai asuinpaikasta olisi helppoa. Väittelijän mukaan rikoksen laatua ei tulisi arvioida erikseen vaan rangaistuksen pituudelle asetettu raja olisi riittävä. Samalla tavoin väittelijä tuo esiin sen, että rikosten uusimiseen liittyvät rajoitukset voitaisiin poistaa tai lyhentää niitä. Kaiken kaikkiaan pääpaino tulisi antaa seuraamuselvitykselle.

Se vaihtoehto, että valvontarangaistusta kehitettäisiin rangaistuslajina, sisältää väitöskirjassa jossakin määrin ristiriitaisia ja eri suuntiin vieviä ainesosia. Se, että ehdotuksia ei ole kehitelty loppuun asti, kuvastaa osaltaan sitä, että väittelijä ehdottaa toista kehittämisehdotusta. Hänen mukaansa valvontarangaistuksen käytöstä erillisenä rangaistuslajina tulisi luopua. Sen sijaan siitä tulisi tehdä lyhyiden ehdottomien vankeusrangaistusten täytäntöönpanomuoto. Samalla radiotaajuustekniikkaan perustuvasta valvonnasta tulisi luopua ja korvata se GPS-valvonnalla.

Kehittämismaihtoehtoja arvioitaessa voidaan todeta, että väitöskirjaan kootusta tutkimusaineistosta löytyy jo nyt tapauksia, joissa valvottua koevapautta on tosiasiallisesti kehitetty valvontarangaistuksen suuntaan. Valvottu koevapaus ei enää ole vain pitkien vankeusrangaistusten loppuosaan sijoittuva jakso, vaan se voi olla myös varsin lyhyiden rangaistusten keskeinen osa. Tutkimusaineistossa on esimerkiksi tapaus, jossa ehdottomasta vankeusrangaistuksesta suoritettiin ensin kaksi kuukautta avovankilassa ja sitten kolme kuukautta koevapaudessa.

8. Loppulausunto

Oikeustieteen maisteri Noora Lähteenmäki-Meriluodon väitöskirja on merkittävä tuottaessaan uutta empiiristä tietoa valvontarangaistusta koskevista käytännöistä ja arvioidessaan valvontarangaistusta koskevaa lainsäädäntöä. Väitöskirja on luonteeltaan arviointitutkimus. Se edustaa sellaista lainsäädännön toteutumisen ja vaikutusten jälkiseurantaa, jota tarvittaisiin nykyistä systemaattisemmin kaikkien rikosoikeudellisten uudistusten jälkiarvioinnissa.

Väitöskirjan erityinen ansio on se, että empiiristen tutkimustulosten lisäksi siinä esitetään konkreettisia vaihtoehtoja nykytilanteessa havaittujen ongelmien korjaamiseksi. Väittelijän esittämät kehittämissuhteukset ovat ansiokkaita erityisesti siksi, että niiden ydinsisältönä on järjestelmän yksinkertaistaminen tavalla tai toisella. Väitöskirjan mukaan valvontarangaistusta koskeva päätöksenteko tulisi siirtää yleisiltä tuomioistuimilta Rikosseuraamuslaitokselle. Näin valvontarangaistus tulisi rikosoikeudellisesti samaan asemaan kuin valvottu koevapaus ja kuten muissa Pohjoismaissa on alusta alkaen menetelty.

Väitöskirjan kieli on sujuvaa, ilmaisu huolellista ja analyysit kautta linjan asianmukaisesti raportoituja. Väitöskirja täyttää siis kaikilta osiltaan hyvin oikeustieteellisen tiedekunnan asettamat arvostelukriteerit. Kun väittelijä väitöstilaisuudessa puolusti työtään asiallisesti ja asiantuntevasti, esitän Helsingin yliopiston oikeustieteelliselle tiedekunnalle, että OTM Noora Lähteenmäki-Meriluodon väitöstutkimus hyväksytään oppinäytteenä oikeustieteen tohtorin arvoa varten.

Jussi Pajujoja

TN 2024:3 – Hiekkapaperia vai sorkkarautaa teoskynnykselle?

1. Tekijänoikeusneuvoston tapaus ja erimielisyys perusteluista

Tekijänoikeusneuvoston (TN) lausunnossa 2024:3 käsiteltiin kysymystä tatuointikuvan tekijänoikeussuojasta. Kyynärvarren sisäosaan suunniteltua suurehkoa maisemakuvaa pidettiin ilmaisultaan omaperäisenä teoksena. Neuvosto oli lopputuloksen osalta yksimielinen, ja kuvan katsottiin täyttävän tekijänoikeuslaissa tarkoitettujen teossuojan edellytykset. Äänestämään neuvosto päätyi kuitenkin noudattamastaan lainopillisesta tavasta perustella kantansa.¹

Vähemmistön eriävä mielipide koski ennen kaikkea Euroopan unionin (EU) oikeuden etusijan huomioon ottamista tekijänoikeuslain tulkinnassa. Se katsoi, että suojan ehtona tulisi itsenäisyyden ja omaperäisyyden sijaan arvioida vain ja ainoastaan omaperäisyyttä, kuten unionin tuomioistuin oli ratkaisukäytännössään tehnyt. Kotimainen tapa arvioida suojan saamisen edellytyksiä eli niin sanotun teoskynnyksen ylittymistä sen perusteella, voisiko kukaan muu samaan työhön ryhtyessään päätyä samaan lopputulokseen, tulisi vähemmistön mukaan niin ikään EU-oikeuteen perustumattomana lopettaa. Vähemmistö olisi luopunut kokonaan myös teoskynnyksen käsitteen käyttämisestä tekijänoikeussuojan kriteereistä puhuttaessa.

Kysymystä teoskynnyksen suhteesta EU-oikeuteen on käsitelty kirjallisuudessa jonkin verran jo ennen tässä tarkasteltavaa tekijänoikeusneuvoston lausuntoa.²

* *Mikko Hoikka*, OTT, toimialajohtaja, Medialiitto.

1. Tekijänoikeusneuvoston lausuntoon 2024:4 sisältyy mutatis mutandis samanlainen eriävä mielipide teoskynnyksen käytöstä perusteluissa. Tässä kommentissa keskitytään yksinkertaisuuden vuoksi lausuntoon 2024:3, mutta sanottu koskee sinänsä yhtä lailla myös ensin mainittua tai myöhempää lausuntoa. Tekijänoikeusneuvoston teoskynnysratkaisujen varsinaiseen aineelliseen sisältöön on yleisesti vaikea ottaa oikeustieteessä kantaa, koska neuvostolla ei ole tapana julkaista lausuntojensa yhteydessä näytteitä tuotoksista, joiden pohjalta se teoskynnystulkintansa esittää. Tekijänoikeusneuvosto antaa tekijänoikeuslain 55 §:n mukaisesti lausuntoja tekijänoikeuslain soveltamisesta. Lausunnot eivät ole oikeudellisesti sitovia.
2. Erityisesti Ulla-Maija Mylly, Tekijänoikeuden omaperäisyyden harmonisointi Euroopan unionissa. *Lakimies* 6/2016, s. 907 ja Heidi Härkönen, Onko teoskynnyksellä tulevaisuutta? *IPRinfo* 2/2024 osoitteessa <https://iprinfo.fi/artikkeli/onko-teoskynnyksella-tulevaisuutta/> (vierailtu 5.7.2024). Myllyn artikkelin etenkin anglosaksista oikeutta unionin tuomioistuimen doktriiniin vertaileva näkökulma on sittemmin osin vanhentunut Yhdistyneen kuningaskunnan erottua Euroopan unionin jäsenyydestä. Tekijänoikeusneuvoston ratkaisun jälkeisestä keskustelusta ks. myös Alexander Thesleff, Teoskynnyksen ylittyminen vai teoksena pitäminen? *IPRinfo* 3/2024

2. EU-oikeuden etusijan merkitys tekijänoikeudessa

Äänestyksen mielenkiintoisessa asetelmassa vastakkain olivat pitkäaikainen kansallinen oikeusperinne ja unionin oikeuden etusija. Vaikka myös neuvoston enemmistö siteerasi lausunnossa unionin tuomioistuimen ratkaisuja, se aloitti perustelunsa vakiintuneesta teoskynnyskäsitteestä ja haki EU-sitaateillaan enemminkin tätä perinnettä tukevia argumentteja. Vähemmistö puolestaan olisi aloittanut kirjoittamisen unionin tuomioistuimen linjauksista ja jättänyt vanhan kansallisen terminologian kokonaan toistamatta.

Unionin tuomioistuimen ratkaisukäytännöstä teoskynnyksen osalta toistaiseksi tärkein linjaus lienee ratkaisussa Painer vuodelta 2011 (C-145/10), joka mainitaan sekä enemmistön lausunnossa että vähemmistön eriävässä mielipiteessä. Etusijaperiaatteen ja teoskynnyksen välistä yhteyttä vahvistaa etenkin ratkaisu Cofemel vuodelta 2019 (C-683/17), jonka vähemmistö ottaa eriävissä mielipiteessään esille.

Vähemmistön esittämä kritiikki on eurooppaoikeuden näkökulmasta lähtökohtaisesti hyvin perusteltua. Enemmistö päätyy esimerkiksi Painer-sitaattinsa jatkoksi toteamaan, että kansallisen tuomioistuimen tehtävä on ratkaista lopullisesti, ylittyykö teoskynnys. Näin toki onkin, mikäli ratkaisemisella tarkoitetaan EU-oikeuden teoskynnyskriteerien soveltamista yksittäistapaukseen. Teoskynnyksen kriteerien määrittelyä kansallisesti se ei kuitenkaan tarkoita, vaan teos on unionin oikeuden itsenäinen käsite, jota on tulkittava ja sovellettava yhteinäisesti.³ Vaikka tekijänoikeusneuvostolle jäisi harkintavaltaa sanoittaa ratkaisujaan myös kansallisesta tekijänoikeusperinteestä tutuin termein, johdonmukaisempi esitysjärjestys olisi aloittaa unionin oikeudesta ja edetä neuvoston oman harkintavaltansa rajoissa esittämiin tulkintasääntöihin vasta tämän jälkeen.

Toisaalta eriävä mielipide sisältää myös ilmeisen heikkoja kohtia. Vähemmistö ei ensinnäkään onnistu perustelemaan, miksi unionin oikeuskäytäntö vaatisi myös luopumista teoskynnys-käsitteestä eli miksei myös unionin oikeuden perusteella uudistuvista tekijänoikeussuojan ehdoista voisi käyttää sanaa ”teoskynnys”. Toiseksi se uppoaa vakiintunutta doktriinia kritisoidessaan jostakin syystä tekijänoikeuslain valmisteluaineistoon, esimerkiksi komiteamietintöön yli 70 vuoden takaa, vaikka kritiikin kohteena oleva teoskynnys itsenäisyys- ja omaperäisyyskriteereineen on sittemmin vakiintunut myös korkeimman oikeuden ratkaisukäytännössä.⁴

osoitteessa <https://iprinfo.fi/artikkeli/teoskynnyksen-ylittyminen-vai-teoksena-pitaminen/> (vierailtu 5.7.2024).

3. C-683/17 Cofemel, ECLI:EU:C:2019:721, kohta 29.

4. KKO:n ratkaisut 1988:4; 1988:52; 1988:82; 1989:149; 2003:88; 2005:43; 2008:45; 2018:21; 2023:48.

Kiinnostavinta asiassa on tietenkin mahdollinen aineellisoikeudellinen ero kotimaisen ja eurooppalaisen teoskynnyksen välillä. Näissä tilanteissa tekijänoikeusneuvoston tulee luonnollisesti noudattaa etusijaperiaatetta, kuten vähemistö eriyvässä mielihiteessään vaatii.

3. Teoskynnys ja itsenäisyyskriteeri sen osana

Teoskynnyksen rinnalla käytetään toisinaan käsitettä teostasoa. Nämä kaksi termiä kytkeytyvät toisiinsa siten, että teostason saavuttaminen tarkoittaa samaa kuin teoskynnyksen ylittäminen. Kynnys on varsin intuitiivinen metafora, ja sitä käytetään usein muuallakin kielessä ilmauksena alarajalle tai vähimmäisarvolle, jota se myös tekijänoikeussuojan osalta tarkoittaa.

”Teoskynnys” on myös sanana lyhyempi kuin vaikkapa ”omaperäisyyskynnys” (ranskaksi ”seuil d’originalité”, englanniksi ”threshold of originality”) ja kuvaa hyvin alaraja-arvioinnin oikeudellista merkitystä, tuotoksen tunnustamista suojaavaksi kohteeksi eli teokseksi. Suomalaisessa terminologiassa teostason korkeus ei ilmeisestikään vaihtelee eri kohteiden välillä vaan niiden kohteiden, jotka teoskynnyksen ovat ylittäneet, ajatellaan sijaitsevan ikään kuin yhdellä ja samalla teostasolla. Sen sijaan teoskynnyksen korkeuden on monesti katsottu vaihtelevan eri teoslajien välillä.⁵

Termien sisältö vaihtelee jonkin verran EU-maasta toiseen. Esimerkiksi saksalainen tekijänoikeusdoktriini ei sisällä varsinaista kynnysmetaforaa lainkaan, ja sen mukainen teos- eli luomustasokin (Gestaltungshöhe, joskus myös Schöpfungshöhe) ymmärretään yhden tason sijaan portaattomana suureena: mitä enemmän yksilöllisiä ja omaperäisiä ilmaisuelementtejä teos sisältää, sitä korkeampi sen luomistaso on ja sitä vahvempaa suoja se saa esimerkiksi jäljitelmiä vastaan.⁶ Vaikka luomustaso ei ole suomalaisen teostason tapaan vaakasuora, sillä on tietysti miniminsä, jossa tekijänoikeussuojan vähimmäisedellytykset juuri ja juuri täyttyvät ja tarkasteltua tuotosta pidetään edes jossakin laajuudessa tekijänoikeuden suojaamana teoksena. Tämä luomustason minimipiste voidaan jotakuinkin rinnastaa suomalaisen perinteen teoskynnykseen.

”Omaperäisyys” on varmastikin termi, joka paitsi kohtuullisen hyvin kiteyttää unionin tuomioistuimen tähänastisia ratkaisuja myös laajasti yhdistää eu-

5. Esim. TN 2017:7.

6. Ajattelutapaa on havainnollistettu hyvin esimerkiksi Berliinin kamarioikeuden ratkaisussa 5 U 4831/00, 26.9.2000, johon palataan vielä jäljempänä. Luomistason minimiin viitataan toisinaan termillä ”kleine Münze”, jolla tarkoitetaan, että kohde voisi periaatteessa olla syntyprosessinsa perusteella tekijänoikeuden suojaama mutta että sen suojaulottuvuudet jäävät käytännössä nolaa sen liian matalan luomistason vuoksi.

rooppalaisia tekijänoikeusperinteitä. ”Itsenäisyys” sen sijaan vaikuttaa olevan puhtaasti kotimaista alkuperää, ja on varmasti relevantti kysymys arvioida, sisältykö se osana eurooppalaiseen omaperäisyyskäsitteeseen vai asetetaanko sillä kansallinen, etusijaperiaatteen vastainen lisäehto tekijänoikeussuojalle.

Unionin tuomioistuimen mukaan teossuoja edellyttää, että on olemassa kohde, joka on omaperäinen siinä mielessä, että se on tekijälleen ominainen henkinen luomus (*une création intellectuelle propre à son auteur*), ja teossuoja koskee ainoastaan tätä luomusta ilmaisevia elementtejä (*éléments qui sont l'expression d'une telle création*).⁷ Omaperäisyyden välttämätön ja riittävä ehto puolestaan on, että luomus heijastaa tekijänsä yksilöllisyyttä (*personnalité*) ja tuo esille tämän vapaita ja luovia valintoja (*choix libres et créatifs*).⁸

Korkein oikeus ei puolestaan ratkaisukäytännössään erottele itsenäisyyttä ja omaperäisyyttä toisistaan vaan käsittelee sanaparia ennemminkin yhtenä entiteettinä.⁹ Kyse ei siten välttämättä ole varsinaisesti kahdesta teoskriteeristä vaan ainoastaan kahdesta toisiaan täsmentävästä termistä. Myös esimerkiksi Kieli-toimiston sanakirjassa ”itsenäinen” mainitaan yhtenä adjektiivia ”omaperäinen” selittävänä sanana.

Itsenäisyyden voidaan toisaalta ehkä ajatella täydentävän omaperäisyyttä siten, että omaperäinenkin tuotos ei ylitä teoskynnystä, mikäli omaperäisenä valintana on ainoastaan seurata jonkun toisen antamaa mallia. Toisaalta itsenäisyydellä voidaan osaltaan viitata myös siihen, että teoksen on oltava jollakin tavalla erotettavissa ja rajattavissa ympäristöstään, mikä rinnastuu unionin tuomioistuimen vaatimukseen suojattavan kohteen olemassaolosta. Pelkkä luova tapa toimia tai elää ei sellaisenaan saa tekijänoikeussuojaa, vaan teoksen on oltava tavalla tai toisella rajattavissa oleva eli tässäkin mielessä itsenäinen luovan ilmaisun ilmentymä.

Itsenäisyysvaatimuksen voidaan näistä lähtökohdista varsin helposti katsoa sisältyvän myös eurooppalaiseen teoskynnykseen. Unionin tuomioistuimen mukaan tekijänoikeussuoja kohdistuu aina ilmaisun elementteihin, joiden on oltava erotettavissa olemassa olevana luomuksena, jonka puolestaan on oltava ominainen nimenomaan tekijälleen eikä kenelle tahansa. Se, että suojattavan teoksen on tuotava esiin nimenomaan tekijänsä vapaita ja luovia valintoja, edellyttää niin ikään itsenäisyyttä suhteessa mahdollisiin malleihin.

7. Cofemel, kohta 29. Unionin tuomioistuimen ratkaisujen suomenkielisissä versioissa puhutaan tekijän henkisestä luomustyöstä, jota sanamuotoa myös tekijänoikeusneuvosto lausunnossaan käyttää. Työn käsite ei kuitenkaan sisälly tuomioistuimen alkuperäisiin ranskankielisiin versioihin, eikä teoskriteereissä siten liene ollut tarkoitus painottaa luomuksen aikaansaamiseksi tarvittavaa työpanosta tai vaivaa vaan ennemminkin lopputuloksen ainutlaatuisuutta syntyprosessista riippumatta. Vrt. myös Härkönen 2024.

8. Cofemel, kohta 30 viitaten Painer-ratkaisuun, ECLI:EU:C:2011:798.

9. Ks. edellä alaviitteessä 4 listattu KKO:n ratkaisukäytäntö.

EU-oikeus ei siten näyttäisi edellyttävän itsenäisyyskriteeristä luopumista vaan ennemminkin asettavan tekijänoikeussuojalle ehtoja, jotka voidaan edelleen nimetä ”itsenäisyydeksi” ja ”omaperäisyydeksi”.¹⁰ Tässä suhteessa suomalainen ja eurooppalainen teoskynnys on varsin hyvin linjassa keskenään eikä etusijaperiaate edellytä aineellista poikkeamista aikaisemmasta doktriinista. Kyse on siis ennemminkin siitä, miten etusija ilmenee tuomioistuimen tai tekijänoikeusneuvoston tavasta kirjoittaa perusteluja.

4. Kaksoisluomukset, omaperäisyys ja ainutlaatuisuus

Toinen eriävässä mielipiteessä esiin otettu ristiriita tai jännite kotimaisen perinteen ja EU-oikeuden välillä liittyy niin sanottuihin kaksoisluomustilanteisiin sekä perinteiseen tulkintasääntöön, joka liittyy omaperäisyyden ainutlaatuisuuteen. Korkein oikeus on ratkaisussaan ilmaissut tulkintasäännön siten, että teoskynnyn katsotaan yleensä ylittyvän, jos kukaan muu kuin tekijä ei vastaavaan työhön ryhtyessään päätyisi samanlaiseen lopputulokseen.¹¹ Tekijänoikeusneuvoston vähemmistö kutsuu tätä mielipiteessään kaksoisluomisen kieltäväksi tulkinnaksi.

Kaksoisluomisella eli rinnakkaisluomisella tarkoitetaan tilannetta, jossa kaksi tekijää päätyy toisistaan riippumatta luomaan olennaisilta osiltaan samanlaiset teokset. Tällöin teokset eivät ole kopioita toisistaan mutta ne sisältävät teoskynnyn ylittävän määrän toisiaan vastaavia ilmaisuelementtejä. Suomalaisesta oikeuskäytännöstä ei tunnettane yhtään kaksoisluomustapausta, ja ne ovat harvinaisia myös kansainvälisesti. Suurimmassa osassa näistä harvoistakin kyse on musiikkiteoksista ja tyyppillisesti niissä arvioidaan etenkin näyttökysymyksiä siitä, onko lopulta kyse aidosta kaksoisluomisesta vai onko myöhemmän teoksen tekijä kuullut, vähintään alitajuisesti muistanut ja sitten toisintanut kuulemansa aiemman teoksen.

Hyvä vertailukohta tatuointikuvatapakukseen voisi kuitenkin olla Berliinin osavaltion kamarioikeuden vuoden 2000 ratkaisu kahdesta kuvateoksesta, joissa molemmissa yhdisteltiin Saksan ja Israelin lippujen kuvioita ja värejä keskenään.¹² Paitsi että teoksia yhdisti idea lippuaiheiden yhdistelemisestä, myös monet teosten ilmaisutavat, kuten valitut mittasuhteet, olivat pitkälti yhteneviä. Tuomioistuin piti tästä huolimatta todennäköisenä, ettei myöhemmän teoksen tekijä ollut tuntenut aikaisempaa teosta, ja katsoi käsillä olevan harvinaisen

10. Ks. myös Härkönen 2024.

11. KKO 2005:43, kohta 4.

12. Kammergericht Berlin, 5 U 4831/00, 26.9.2000.

mutta mahdollisen kaksoisluomustilanteen. Se ei pitänyt kummankaan teoksen luomustasoa erityisen korkeana eikä tämän vuoksi aikaisemman teoksen suojaolttuvuutta jälkimmäistä vastaan erityisen laajana, mutta yhtä kaikki se katsoi molempien teosten saavan suojaa toisistaan riippumatta. Ainakaan tässä tapauksessa tekijänoikeussuojaa ei siten estänyt se, että toinen tekijä tosiasiallisesti oli vastaavaan työhön ryhtyessään päätenyt samanlaiseen lopputulokseen.

Esimerkki päinvastaisesta tulkinnasta sen sijaan näyttäisi löytyvän tapauksesta Mio (C-580/23), jota koskeva ennakkoratkaisupyynnö on parhaillaan unionin tuomioistuimen käsittelyssä. Ruotsalaisen Svean hovioikeuden kysymykset koskevat käyttötaiteen tuotteen, tarkemmin sanottuna ruokapöydän, tekijänoikeussuojaa, ja yksi kysymyksistä koskee nimenomaan kaksoisluomustilannetta.¹³ Pyytäessään EU-tulkintaa hovioikeus toteaa taustaksi Ruotsin oikeudessa tähän asti sovelletun kaksoisluomisen kriteerin tarkoittavan sitä, ettei tuote ylitä teoskynnystä, jos siitä on mahdollista tehdä itsenäinen kaksoisluomus. Tämä toteamus on kategorisempi versio edellä lainatusta Suomen korkeimman oikeuden sanamuodosta.

Nämä esimerkit osoittavat yhtäältä, että kaksoisluomuskriteeriä on todennäköisesti jo sovellettu Euroopassa vastakkaisin lopputuloksin ja ettei asia ole harmonisointinäkökulmasta ainoastaan teoreettinen. Toisaalta unionin tuomioistuimen voi ennakoida joutuvan doktriiniaan ainakin tältä osin tulevaisuudessa täsmentämään.

Suoraa ristiriitaa tähänastisten EU-oikeuden tulkintojen ja suomalaisen tulkintasäännön välillä ei kaksoisluomuskysymyksessä ole, ainakaan jos sääntö ilmaistaan korkeimman oikeuden edellä lainatussa ehdollisessa sanamuodossa: teoskynnynksen katsotaan siis yleensä ylittyvän, jos kukaan muu kuin tekijä ei vastaavaan työhön ryhtyessään päätyisi samanlaiseen lopputulokseen.¹⁴ Kaksoisluomisen mahdottomuutta ei tässä aseteta välttämättömäksi eikä edes riittäväksi ehdoksi tekijänoikeussuojalle vaan ainutlaatuisuuden todetaan ainoastaan yleisellä tasolla korreloivan omaperäisyyden kanssa. Silloinkin kun aitoja kaksoisluomustilanteita pidetään mahdollisina, niitä pidetään vakiintuneesti erittäin harvinaisina. Silloin kun kaksoisluomusta ei osata kuvitella, teoskynnyns tavallisimmin ylittyy mutta ei tällöinkään ehdoitta.

On varsin vaikea ajatella omaperäisyyttä ilman pitkälle menevää ainutlaatuisuutta. Juuri tästä syystä kaksoisluomustilanteita on pidetty hyvin poikkeuksellina. Tilanteissa, joissa esineen käyttötarkoitus jättää luovuudelle vain vähän tilaa ja joissa päätyminen samanlaisiin lopputuloksiin on siten todennäköisempää,

13. Ennakkoratkaisupyynnön kysymys 19. Mio-tapauksen ennakkoratkaisupyynnön kysymykset ovat yleisemminkin omiaan pakottamaan unionin tuomioistuinta selkeyttämään tähänastista teoskynnynsdoktriinia. Tämä voisi helpottaa myös tekijänoikeusneuvoston tehtävää siteerata sitä täsmällisesti ja etusijaperiaatteen edellyttämällä tavalla.

14. Ks. myös Thesleff 2024.

on pääsääntöisesti hyväksyttävä, ettei teoskynnystä voida ylittää eikä tekijänoikeussuojaa saada.

5. Päätelmä

Kuten edellä on jo todettu, tekijänoikeusneuvoston vähemmistö ansaitsee tunnustuksen esittämästään kritiikistä. Pitkällä aikavälillä ei ole kestävää, että teoskynnyksen kriteerit nojautuvat ensisijaisesti kansalliseen perinteeseen ja unionin tuomioistuimen linjaukset tyydytään tulkitsemaan tämän kanssa riittävän yhteensopiviksi. Etusijaperiaatteen olisi hyvä ilmetä tekijänoikeusneuvoston lausunnoista, vaikka se tuottaisikin epäjatkuvuuskohdan perusteluissa noudatettuun retoriikkaan. Tähänastiset unionin tuomioistuimen ratkaisut eivät näyttäisi vaativan varsinaista aineellisoikeudellista teoskynnyksen remonttia, mutta myös tulevaan harmonisointiin olisi hyvä varautua kehittämällä perustelutapaa suuntaan, jossa etusijaperiaate on asianmukaisesti otettu huomioon.

”Teoskynnys” terminä voi edellä sanotusta huolimatta olla jatkossakin käyttökelpoinen. Mahdotonta ei liene edes se, että myös unionin tuomioistuin tulee sitä doktriiniaan kehittäessään myöhemmin käyttäneeksi. Tekijänoikeusneuvoston oma pitkäaikainen tulkintaperinne ei muutenkaan kuulu jätelavalle vaan kaipaa ennemminkin entistä oikeampaa asemointia tekijänoikeusjärjestelmän sisällä.

Mikko Hoikka

KKO 2023:90 – Epävarsinaisen laiminlyöntirikoksen konstruktion soveltuminen tahalliseen rikokseen

1. Johdanto

Korkeimman oikeuden (KKO) 22.11.2023 antama ennakkoratkaisu KKO 2023:90 koskee laiminlyöntirikosta. Kyseessä on ensimmäinen kerta, kun korkein oikeus arvioi henkilön syyllistyneen tahalliseen rikokseen epävarsinaisella laiminlyöntirikoksella.¹ Ratkaisu on merkittävä, koska kotimaisessa oikeuskäytännössä epävarsinaisien laiminlyöntirikosten tapauksessa on pitkälti ollut kysymys tuottamuksellisten rikosten arvioinnista.²

Oikeuskirjallisuudessa on kuitenkin tiedostettu laiminlyönnillä toteutettavan tahallisen rikoksen mahdollisuus, jota on tosin pidetty etenkin vanhemmassa oikeuskirjallisuudessa lähinnä teoreettisena ja jonka konkretisoitumiseen tosielämässä on suhtauduttu varauksellisesti.³ Varauksellista suhtautumista on perusteltu seuraavasti: vaikka tahallinen rikos olisi sinänsä toteutettavissa laiminlyönnillä, henkilö harvoin mieltäisi seurausta laiminlyöntitilanteissa niin todennäköiseksi, että tahallisuusvaatimus täytyisi.⁴ Uudemmassa oikeuskirjallisuudessa pidettyä suhtautumista on alkanut muuttua suvaitsevampaan suuntaan, ja tässä uudemmassa oikeuskirjallisuudessa on katsottu oikeusjärjes-

* *Kaarle Vuorinen*, OTM, erityisasiantuntija, työ- ja elinkeinoministeriö. Kirjoittaja kiittää OTM Erik Kemppaista oikeustapauskommenttiluonnoksen kommentoinnista.

1. Alemmiltä oikeusasteilta sen sijaan löytyy ratkaisuja, joissa henkilön on katsottu syyllistyneen tahalliseen rikokseen epävarsinaisella laiminlyöntirikoksella. Ks. esim. Turun hovioikeus 15.3.2013 nro 637, Itä-Suomen hovioikeus 27.2.2018 nro 18/108644 ja Pohjois-Karjalan käräjäoikeus 4.1.2021 nro 21/100095, joissa vastaajan on katsottu syyllistyneen tahalliseen henkiriikokseen epävarsinaisella laiminlyöntirikoksella.
2. Ks. esim. KKO 1994:101; KKO 2007:62 ja KKO 2018:90. Ks. myös Heli Korkka-Knuts – Dan Helenius – Dan Frände, *Yleinen rikosoikeus*. 3. uudistettu painos. Edita 2020, s. 213, jotka ovat tarjonneet selitykseksi tuomioistuimien haluttomuudelle tuomita tahallisista rikoksista laiminlyöntien yhteydessä vallitsevaa moraalikatsomusta.
3. Ks. Harri Palmén, *Laiminlyöntirikoksista: tutkimus erityisen toimintavollisuuden merkityksestä laiminlyönnin rankaisemisessa*. Helsingin yliopisto 1978, s. 97–98 ja Tapio Lappi-Seppälä, *Rangaistuksen määräämisestä I. Teoria ja yleinen osa*. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1987, s. 372–373.
4. Ks. Ari-Matti Nuutila, *Rikosoikeudellinen huolimattomuus*. Lakimiesliiton Kustannus 1996, s. 234. Nuutila on katsonut, että periaatteessa myös esimerkiksi surma voidaan toteuttaa laiminlyönnillä, mutta on paikallistanut tahallisuuteen liittyvän haasteen.

tyksen tunnustavan, että epävarsinaisen laiminlyönnin tunnusmerkistöä sovelletaan myös tahallisiin rikoksiin.⁵ Haasteena on kuitenkin ollut se, ettei korkein oikeus ollut aikaisemmin ottanut kantaa siihen, millä edellytyksillä tahallinen rikos voidaan lukea syyksi epävarsinaisena laiminlyöntirikoksena.

Laiminlyönnin rangaistavuudesta säädetään rikoslain (39/1889, RL) 3 luvun 3 §:ssä, jonka mukaan vastuu voi perustua siihen, että rikossäännöksessä on nimenomaisesti määrätty laiminlyönti rangaistavaksi (varsinainen laiminlyöntirikos), tai siihen, että tekijä on jättänyt estämättä tunnusmerkistön mukaisen seurauksen syntymisen, vaikka hänellä on ollut erityinen oikeudellinen velvollisuus estää seurauksen syntyminen (epävarsinainen laiminlyöntirikos). Epävarsinaisessa laiminlyöntirikoksessa sinänsä aktiiviseen toimintaan viittaava erityisen osan tunnusmerkistö mukautetaan kattamaan myös laiminlyönti, mikä asettaa epävarsinaisen laiminlyöntirikoksen arvioinnille haasteita. Vastuuarvioinnissa on kiinnitettävä huomiota seuraaviin seikkoihin: mahtuuko laiminlyönti erityisen osan tunnusmerkistön sanamuodon merkityssisältöön, mikä on erityisen oikeudellisen velvollisuuden henkilöllinen ulottuvuus, ja lopuksi, mikä on velvollisuuden sisältö käsiteltävässä konkreettisessa tapauksessa.⁶

Tahallinen epävarsinainen laiminlyöntirikos vaatii tekijältä erityistä määrätietoisuutta ja tahtoa, toisin sanoen välinpitämättömyyttä suhteessa aiheutuvaan seuraukseen ja olosuhteisiin, jotka perustavat henkilölle erityisen oikeudellisen velvollisuuden estää seuraus. Epävarsinaisen laiminlyöntirikoksen tunnusmerkistön soveltumisesta tahallisiin rikoksiin on vallinnut oikeustieteessä epäselvyyttä, kuten edellä todettiin. Tässä oikeustapauskommentissa arvioidaan, selkeyttävätkö ratkaisu KKO 2023:90 ja sen perustelut tätä epäselvyyttä.

2. Asian tausta

Tapauksessa A oli vuokrannut B:lta sähkölämmitteisen omakotitalon ja osapuolten välillä oli solmittu vuokrasopimus, joka sisälsi sähkösopimusta koskevan ehdon. A oli useiden kuukausien ajan laiminlyönyt sähkölaskujen maksamisen ja jättänyt talon talviaikaan tyhjilleen ilmoittamatta B:lle lähdistään ja odotetta-

5. Ks. Tatu Hyttinen – Jussi Tapani, HIV-infektio ja rikosoikeudellinen vastuu. *Lakimies* 6/2017, s. 767–788, 780, jotka ovat perustaneet näkemyksensä edellä mainittuun Turun hovioikeuden ratkaisuun. Ks. myös Sakari Melander, Rikosvastuun yleiset edellytykset. *Tietosanoma* 2016, s. 116, jonka mukaan periaatteessa on mahdollista arvioida myös tahallista tekoa epävarsinaisena laiminlyöntinä.

6. Ks. Jussi Tapani – Matti Tolvanen – Tatu Hyttinen, Rikosoikeuden yleinen osa – Vastuuoppi. *Alma Talent* 2019, s. 220.

vissa olleesta sähköjen katkaisusta. Sähköyhtiön katkaistua talosta sähköt talon putket ja vesikalusteet olivat jäätyneet ja rikkoutuneet aiheuttaen vesivahingon.

Keski-Suomen käräjäoikeus katsoi tapauksessa täyttyvän laiminlyönnin rangaistavuudelle säädetyt edellytykset, koska rikoslain 3 luvun 3 §:n 2 momentissa tarkoitettu erityinen oikeudellinen velvollisuus estää seuraus saattoi säännöksen mukaan perustua sopimukseen. Lisäksi käräjäoikeus piti A:n tekoa tahallisena, koska A oli tiennyt vuokrakohteen olevan sähkölämmitteinen ja että sähkö oli varsinkin talviaikaan välttämätön vuokrakohteen lämpimänä ja kunnossa pysymiselle. Näin A:n oli täytynyt pitää syntyneitä vahinkoja vähintäänkin varsin todennäköisenä seurauksena laiminlyönneistään. Tahallisuuden osalta käräjäoikeus kiinnitti huomiota ainoastaan seuraustahallisuuteen. Käräjäoikeus arvioi myös, että vahingonteolla oli aiheutettu erittäin suurta vahinkoa ja että rikos oli myös kokonaisuutena arvioiden törkeä. Käräjäoikeus luki A:n syyksi törkeän vahingonteon, josta oikeudenmukainen seuraamus oli 6 kuukauden pituinen vankeusrangaistus.⁷

A valitti tuomiostaan Vaasan hovioikeuteen ja vaati syytteen hylkäämistä. Hovioikeus hyväksyi käräjäoikeuden ratkaisun tahallisuutta koskevalla lisäyksellä: A:n katsottiin olleen riidattomasti tietoinen vuokrasopimuksesta ja sen sähkösopimusta koskevasta ehdosta.⁸ Tällä lisäyksellä hovioikeus viittasi erityisesti olosuhdetahallisuuteen. Hovioikeuden olosuhdetahallisuutta koskeva lisäys oli perusteltu, koska peittämisperiaatteen mukaan tahallisuuden on katettava koko oikeudenvastainen teko eli teonhetkiset olosuhteet ja teon seuraukset.⁹ Epävarsinaisessa laiminlyöntirikoksessa vastuuaseman perustava olosuhde on yksi sellainen elementti, joka tahallisuuden on katettava.¹⁰ Näin A:n tahallisuuden katsottiin kattavan sekä laiminlyönnin seuraukset että sen hetkiset olosuhteet. Hovioikeus ei muuttanut käräjäoikeuden tuomion lopputulosta.

Korkein oikeus myönsi A:lle valitusluvan oikeudenkäymiskaaren 30 luvun 3 §:n 2 momentin 2 kohdan nojalla rajoitettuna koskemaan kysymystä siitä, oliko A syyllistynyt hänen syykseen luetulla menettelyllä vahingontekorikokseen.¹¹ Korkeimmassa oikeudessa oli erityisesti arvioitava, voiko vahingontekorikokseen syyllistyä laiminlyönnillä ja onko A:lla ollut vahingon estämiseen rikoslain 3 luvun 3 §:n 2 momentissa tarkoitettu erityinen oikeudellinen velvollisuus, jonka A on laiminlyönyt.

7. Keski-Suomen käräjäoikeuden tuomio 30.3.2021 nro 21/114139. Käräjäoikeus tuomitsi A:n törkeästä vahingonteosta sekä täytäntöönpantavaksi määrätystä jäännösrangaistuksesta, jonka vaikutus yhteiseen rangaistukseen oli 6 kuukautta, yhteiseen 1 vuoden vankeusrangaistukseen.

8. Vaasan hovioikeuden tuomio 8.6.2022 nro 22/124046.

9. Peittämisperiaatteesta ks. esim. Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 182 ja Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 264.

10. Ks. Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 213.

11. A vaati valituksessaan, että syyte hylätään. Syyttäjät ja B puolestaan vaativat vastauksissaan, että valitus hylätään.

3. Korkeimman oikeuden ratkaisu ja sen arviointi

3.1. Voiko vahingontekoon syyllistyä laiminlyönnillä?

Korkein oikeus aloitti arvionsa siitä, voiko vahingontekoon syyllistyä laiminlyönnillä. Rikoslain 35 luvun 1 §:n mukaan se, joka oikeudettomasti hävittää tai vahingoittaa toisen omaisuutta, on tuomittava vahingonteosta sakkoon tai vankeuteen enintään yhdeksi vuodeksi. Tunnusmerkistössä ei ole nimenomaisesti säädetty laiminlyöntiä rangaistavaksi, vaan teonkuvauksessa puhutaan hävittämisestä ja vahingoittamisesta. Näin korkein oikeus lähestyi asiaa rikoslain 3 luvun 3 §:n 2 momentin epävarsinaisen laiminlyöntirikoksen konstruktion kautta, mikä edellytti arviota siitä, mahtuuko laiminlyönti rikoslain 35 luvun 1 §:n sanamuodon merkitysisältöön. Arvioinnissaan korkein oikeus toi esiin rikoslain 3 luvun 3 §:n esityöt, joiden mukaan vastuu epävarsinaisesta laiminlyöntirikoksesta edellyttää, että tunnusmerkistössä käytetty teonkuvaus kattaa myös passiivisen suhtautumisen.¹²

Korkein oikeus päätyi siihen, että vahingonteon tunnusmerkistön ilmaisu ”vahingoittaa toisen omaisuutta” on perusteltua ymmärtää tarkoittavan vahinkoseurauksen aiheuttamista toisen omaisuudelle eikä tunnusmerkistön kirjoitusasu sulje ulkopuolelle laiminlyöntiä.¹³ Tulkinta saa tukea myös esitöistä, joissa on nimenomaisesti todettu, että toisen surmaaminen tai terveyden vahingoittaminen on mahdollista passiivisella suhtautumisella.¹⁴ Myös oikeuskirjallisuudessa on katsottu, että vahingontekoon voidaan syyllistyä laiminlyönnillä.¹⁵ Korkeimman oikeuden tulkinta vahingonteon tunnusmerkistön teonkuvauksen merkitysisällöstä on perusteltu, koska ilmaisu ”vahingoittaa toisen omaisuutta” tulee ymmärtää laajasti eikä sen toteutustapojen alaa tulisi rajata yksinomaan aktiiviseen tekemiseen.

12. Hallituksen esitys Eduskunnalle rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi 44/2002 vp, s. 42–43. Korkein oikeus toi esiin myös, että tunnusmerkistöt on saatettu laatia niin, ettei laiminlyönti ole yleisten tulkintaperiaatteiden mukaisesti sijoitettavissa sanamuodon merkitysisältöön. Esimerkkeinä tällaisista tunnusmerkistöistä esitöissä on mainittu tunnusmerkistöt, jotka edellyttävät kehittämistä, houkuttelemista, kokoukseen osallistumista, kuljettamista, käyttämistä tai tietojen antamista. Tällaisten rikosten, kuten myös omakätisten rikosten, toteuttamisen mahdollisuus laiminlyönnillä on arvioitu lähes olemattomaksi.

13. KKO 2023:90, kohdat 7 ja 8.

14. HE 44/2002 vp, s. 42.

15. Pekka Viljanen, Vahingontekorikokset, s. 547–572 teoksessa Dan Frände – Tatu Hyttinen – Heikki Kallio – Heli Korkka-Knuts – Jussi Matikkala – Jussi Tapani – Matti Tolvanen – Pekka Viljanen – Markus Wahlberg, Keskeiset rikokset. 5. uudistettu painos. Edita 2023, s. 553.

3.2. Erityinen oikeudellinen velvollisuus

Toiseksi korkein oikeus arvioi sitä, oliko A:lla erityinen oikeudellinen velvollisuus estää seuraus, joka on epävarsinaista laiminlyöntirikosta koskevan rangaistusvastuun edellytys.¹⁶ Erityinen oikeudellinen velvollisuus voi rikoslain 3 luvun 3 §:n 2 momentin mukaan perustua 1) virkaan, toimeen tai asemaan, 2) tekijän ja uhrin väliseen suhteeseen, 3) tehtäväksi ottamiseen tai sopimukseen, 4) tekijän vaaraa aiheuttaneeseen toimintaan tai 5) muuhun niihin rinnastettavaan syyhyn.

Korkein oikeus toi esiin esitöiden lausuman, jonka mukaan toimintavelvoitteen tulisi olla ankkuroitavissa oikeusjärjestyksen muuhun normistoon.¹⁷ Toimintavelvoitteen oikeudellisuuden vaatimus voidaan johtaa perustuslain (731/1999, PL) 8 §:n ja rikoslain 3 luvun 1 §:n laillisuusperiaatteesta, josta seuraa, ettei pelkkä moraalinen velvollisuus riitä rangaistusvastuuseen. Oikeudellisuuden vaatimuksen pääasiallisena tarkoituksena on toimia rajauksena sinänsä avoimille vastuusäännöille varmistuen, ettei rangaistusvastuu synny ennakoimattomasti.¹⁸

Korkein oikeus lähestyi toimintavelvoitteen oikeudellisuuden arviointia ankkuroimalla A:n toimintavelvoitteen asuinhuoneiston vuokrauksesta annetun lain (481/1995) 25 §:n 1 momentin ensimmäiseen virkkeeseen, jonka mukaan vuokralaisen on hoidettava huoneistoa huolellisesti.¹⁹ Korkein oikeus viittasi lisäksi ratkaisuun KKO 2022:61, jossa arvioitiin, että huoneiston huolellisen hoitamisen lähtökohtana voidaan pitää tavanomaista asumista ja sitä, että vuokralainen toiminnassaan ja eri tilanteissa huomioi sen, että huoneisto on toisen omaisuutta. Huoneiston huonoa hoitamista voi olla muun muassa se, ettei vuokralainen kerro vuokranantajalle havaitsemistaan vioista, jolloin viat pääsevät pahenemaan.²⁰ Tapauksessa korkein oikeus pystyi ankkuroimaan sinänsä yleismaailmallisesti selkeältä vaikuttavan toimintavelvoitteen suoraviivaisesti oikeus-

16. KKO 2023:90, kohta 9.

17. KKO 2023:90, kohta 9. Ks. HE 44/2002 vp, s. 43.

18. Ks. Tapio Lappi-Seppälä, Rikosoikeuden yleisiä oppeja koskeva uudistus I. Lakimies 5/2003, s. 751–788, 764–765 alaviite 36. Kotimaisessa oikeuskirjallisuudessa on katsottu, ettei oikeudellisuuden vaatimukselle tulisi antaa kovin tiukkaa merkitystä eikä toimintavelvoitteen edellytykseksi tulisi asettaa esimerkiksi nimenomaista lain normia vaan että myös muut oikeuslähteet täyttävät vaatimuksen. Oikeuskirjallisuudessa on kuitenkin huomautettu, että tulkinnanvaraiseksi on jäänyt se, tuleeko muuhun oikeuslähteeseen kuin lakiin perustuvan velvoitteen olla kirjatussa muodossa – esimerkiksi korkeimman oikeuden oikeuskäytännössä. Ks. edellinen viittaus ja Jussi Virtanen, Laiminlyöjän petos. Oikeustiede–Jurisprudentia XXXVIII:2005, s. 521–601, 549 sekä Melander 2016, s. 117.

19. Lisäksi saman säännöksen 2 momentin ensimmäisen virkkeen mukaan vuokralainen on velvollinen korvaamaan vuokranantajalle myös vahingon, jonka huoneistossa vuokralaisen luvalla oleskeleva henkilö on tahallisesti taikka laiminlyönnillään tai muulla huolimattomuudellaan aiheuttanut huoneistolle.

20. KKO 2023:90, kohta 10. Ks. myös KKO 2022:61, kohdat 8 ja 9.

järjestyksen normistoon ja jopa löytämään oikeuskäytännöstä merkityssisältöä sille, mitä toimintavelvoite konkreettisesti sisälsi.

Korkein oikeus arvioi, että A:lla oli vuokrasopimuksen sähkösovinnusta koskeneen sopimusehdon perusteella velvollisuus huolehtia vuokraamansa omakotitalon sähköistä suoraan energialaitoksen kanssa tekemänsä sähkösovinnuksen mukaisesti ja että on yleisesti tunnettua, että sähköjen katkaisu talviaikana voi aiheuttaa kiinteistölle vahinkoa. Näin korkein oikeus katsoi A:lla olleen rikoslain 3 luvun 3 §:n 2 momentin mukainen erityinen oikeudellinen velvollisuus ryhtyä toimiin vahinkoseurauksen estämiseksi ainakin ilmoittamalla tilanteesta vuokranantajalle.²¹ Rikoslain 3 luvun 3 §:n 2 momentin esimerkkilistauksessa mainitaan yhtenä erityisen oikeudellisen velvollisuuden perusteena tehtäväksi ottaminen tai sopimus. A:n erityinen oikeudellinen velvollisuus estää vahinkoseuraus pystyttiin perustamaan A:n muodolliseen asemaan vuokralaisena ja ankkuroidaan oikeusjärjestyksen suoraviivaisesti.

Ratkaisun ansioksi on luettavissa, että korkein oikeus muotoili sen teon, johon A:n olisi vähintäänkin pitänyt ryhtyä seurauksen estämiseksi – ilmoittaa tilanteesta B:lle. Epävarsinaisen laiminlyöntirikoksen arvioinnissa on vahvasti läsnä kysymys siitä, mitä henkilön olisi tullut konkreettisesti tehdä välttääkseen rangaistusvastuun. Samalla on huomattava, että vasta ilmoittamisvelvoitteen laiminlyönti synnytti rangaistusvastuun ja laiminlyönnin arviointi kohdistui siis ilmoittamatta jättämiseen eikä sähkölaskujen maksamatta jättämiseen.²²

Toimintavelvoitteen itsenäisen jäsentelyn johdosta voitaisiin tulkita, että A:n aikaisempi toiminta, muun muassa sähkölaskujen maksamatta jättäminen, oli korkeimman oikeuden mukaan luonteeltaan primääriä.²³ Toisaalta A:n ilmoittamista koskevan toimintavelvoitteen voidaan katsoa johtuvan epäonnistumisesta alkuperäisessä velvollisuudessa – sähkölaskujen maksamisessa. A:n olisi tullut hyvittää epäonnistumisensa sopimusehdon mukaisessa velvollisuudessa ilmoittamalla B:lle tilanteesta, jotta B olisi pystynyt reagoimaan tilanteeseen ja estämään vahingon aiheutumisen. Tällaisesta toissijaisesta alkuperäisen velvoitteen epäonnistumisen hyvittävästä velvoitteesta on angloamerikkalaisessa oikeuskirjallisuudessa käytetty nimitystä ”fallback duty”, joka voidaan suomentaa ”varmistusvelvoitteeksi”.²⁴

21. KKO 2023:90, kohta 11.

22. Vrt. Keski-Suomen käräjäoikeuden tuomio 30.3.2021 nro 21/114139. Käräjäoikeuden perusteluissa A:lla katsottiin olleen vuokrasopimuksen ja asuinhuoneiston vuokrauksesta annetun lain 25 §:ssä säädetyn nojalla velvollisuus hoitaa vuokrahuoneistoa huolellisesti, mistä huolimatta hän oli laiminlyönyt sähkölaskujen maksamisen ja tästä ilmoittamisen B:lle. Käräjäoikeus siis hahmotti A:n velvollisuuden laajemmin.

23. Ks. ratkaisut KKO 1975 II 1 ja KKO 1981 II 97, joissa korkein oikeus on filosofisen teon teoriaa mukaillen tulkinnut vastaajan laiminlyöntiä edeltäneen toiminnan primääriksi.

24. Ks. John Gardner, *The Negligence Standard: Political Not Metaphysical*. *The Modern Law Review* 80(1) 2017, s. 1–21, 4, joka on katsonut velvollisuuksien ominaispiirteeksi sen, että hen-

3.3. Syy-yhteys ja tahallisuus

Kolmanneksi korkein oikeus arvioi laiminlyönnin ja seurauksen välistä syy-yhteyttä sekä tahallisuutta. Korkein oikeus katsoi, ettei vahinkoa olisi syntynyt ilman A:n laiminlyöntiä ja näin syy-yhteyden vaatimus täyttyi.²⁵ Korkeimman oikeuden kanta on perusteltu, koska voidaan luotettavasti olettaa, että B olisi ryhtynyt toimenpiteisiin vahingon estämiseksi, jos A olisi ilmoittanut hänelle tilanteesta, kun huomioi B:n intressin vuokranantajana. Tapauksen tosiseikasto oli laiminlyöntitapaukselle poikkeuksellisen selkeä, eikä se edellyttänyt syy-yhteyden osalta kovinkaan kiperää arviointia.²⁶

Tahallisuutta korkein oikeus joutui arvioimaan, koska rikoslain 35 luvun 1 §:n vahingonteko edellyttää tahallisuutta. Tahallisuuden osalta korkein oikeus tyytyi lakonisesti lausumaan seuraavaa: ”Alempien oikeuksien mainitsemilla perusteilla A:n on katsottava laiminlyöneen velvollisuutensa ja aiheuttaneen syytteessä tarkoitetun vahingon tahallaan.”²⁷ Korkein oikeus ei siis ryhtynyt itse arvioimaan tapauksessa A:n tahallisuutta.

Epävarsinaisen laiminlyöntirikoksen tapauksessa tahallisuuden arviointi on huomattavasti vaikeampaa kuin aktiivisella tekemisellä tehdyn rikoksen kyseessä ollessa. Arvioinnissa on pystyttävä luotettavasti todentamaan, että henkilö tahallaan jätti tekemättä sen teon, joka hänen olisi pitänyt tehdä, mikä aiheutti tunnusmerkistön mukaisen seurauksen. Tässä on kyse seuraustahallisuudesta, jonka arvioinnissa syy-yhteys ja tahallisuus kietoutuvat toisiinsa. Nyt kommentoitavassa ratkaisussa seuraustahallisuuden arviointi ei aiheuta juurikaan haasteita, koska pystytään objektiivisesti luotettavasti arvioimaan, että A:n oli tullut pitää syntyneitä vahinkoja vähintäänkin varsin todennäköisenä seurauksena ilmoittamisvelvoitteen laiminlyönnistään.²⁸

kilön epäonnistuessa velvollisuuden täyttämässä tämä hankkii itselleen välittömästi uuden velvollisuuden, jonka tarkoituksena on hyvittää alkuperäisen velvollisuuden epäonnistuminen.
25. KKO 2023:90, kohta 12.

26. Vrt. esim. KKO 2019:98, jossa korkein oikeus joutui operoimaan syy-yhteyden osalta erittäin vaikean tosiseikaston kanssa. Tapauksessa työterveyslääkäri oli syyllistynyt huolimattomuuteen potilasta hoitaessaan ja työterveyslääkäri tuomittiin rikoslain 40 luvun 10 §:n mukaisesta tuottamuksellisesta virkavelvollisuuden rikkomisesta. Kuolemantuottamusta koskeva syyte kuitenkin hylättiin, koska ei voitu suurella todennäköisyydellä sulkea pois sitä mahdollisuutta, että potilas olisi kuollut, vaikka työterveyslääkäri olisi toiminut huolellisesti eikä laiminlyöntiä olisi tapahtunut. Syy-yhteyden vaatimuksesta ks. myös Johannes Koskenniemi – Jussi Tapani, Syy ja seuraus – Mistä laiminlyöjä voi olla vastuussa?, s. 276–291 teoksessa Esko Yli-Hemminki – Sakari Melander – Kimmo Nuotio (toim.), Rikoksen ja rangaistuksen filosofia. Gaudeamus 2022.

27. KKO 2023:90, kohta 13.

28. Ks. KKO 2023:90, kohta 11, jossa korkein oikeus totesi yleisesti tunnettua olevan, että sähköjen katkaiseminen talvisaikaan voi aiheuttaa kiinteistölle vahinkoa.

Haasteeksi muodostuu kuitenkin se, että epävarsinainen laiminlyöntirikos saa merkityssisältönsä erityisestä oikeudellisesta velvollisuudesta.²⁹ Ilman erityistä oikeudellista velvollisuutta kyseessä on ainoastaan tekemättä jättäminen, joka ei ole rangaistava. Kuten edellä todettiin, erityinen oikeudellinen velvollisuus on yksi olosuhde, joka henkilön tahallisuuden on katettava. Olosuhdetahallisuuden osalta on rikosoikeudessa tehty ero deskriptiivisten ja normatiivisten tunnusmerkistökiteijöiden välillä. Deskriptiiviset tunnusmerkistökiteijät edellyttävät tahallisuuden täyttymiseksi ainoastaan jonkinasteista havaitsemista tai tunnistamista, kun normatiivisiin tunnusmerkistökiteijöihin liittyy vaatimus niiden sisällön ymmärtämisestä.³⁰ Tahallisuuden täytyminen edellyttää normatiivisten tunnusmerkistökiteijöiden tapauksessa sitä, että tekijä ymmärtää tunnusmerkistökiteijän samansuuntaisesti lainkäyttäjän kanssa tai on ainakin selvillä niistä tosiasiallisista olosuhteista, joiden varaan oikeudellinen arvio perustuu.³¹ Selvää on, että rikoslain 3 luvun 3 §:n 2 momentin edellyttämä ”erityinen oikeudellinen velvollisuus” on luonteeltaan normatiivinen tunnusmerkistökiteijä, koska se on altis oikeudellisille arvostuksille eikä sen merkityssisältö ole aistillisesti havaittavissa tai luonnontieteellisesti mitattavissa.³²

Koska korkein oikeus toisti tahallisuuden osalta alempien oikeuksien perustelut, on huomiota kiinnitettävä erityisesti hovioikeuden lisäykseen, jonka mukaan A oli riidattomasti tietoinen vuokrasopimuksesta ja sen sähkösisopimusta koskevasta ehdosta.³³ Tätä lausumaa voidaan ensinnäkin lähestyä niin, että olosuhdetahallisuuden täyttymiseen riittäisi pelkästään se, että henkilö on tietoinen erityisen oikeudellisen velvollisuuden perustavista seikoista. Näin tulkittuna olosuhdetahallisuuden täyttymiseen A:n osalta riitti jo pelkästään tietoisuus vuokrasopimuksesta ja sen sähkösisopimusta koskevan ehdon olemassaolosta. Korkein oikeus vaikuttaa perustaneen tulkintansa tähän lähestymistapaan. Tämä lähestymistapa kuitenkin yksinkertaistaa erityisen oikeudellisen velvollisuuden

29. Ks. Lauri Luoto, Samanarvoisuusvaatimus epävarsinaisen laiminlyöntirikoksen rangaistavuuden edellytyksenä. *Lakimies* 5/2023, s. 680–702, 680–681.

30. Ks. HE 44/2002 vp, s. 105; Jussi Matikkala, Tahallisuudesta rikosoikeudessa. *Suomalainen Lakimiesyhdistys* 2005, s. 554–556 sekä Tapio Lappi-Seppälä, Rikosoikeuden yleisiä oppeja koskeva uudistus II. *Lakimies* 1/2004, s. 3–36, 6–7. Esimerkkeinä deskriptiivisistä tunnusmerkistökiteijöistä on oikeuskirjallisuudessa mainittu ”hissi” ja ”raitiovaunu”, kun normatiivisina tunnusmerkistökiteijöinä on mainittu ”kokonaisuutena arvostellen törkeä” ja ”yhteiskunnan tärkeä toiminta”.

31. Ks. HE 44/2002 vp, s. 105. Tahallisuuden täytyminen ei siis edellytä normatiivisten tunnusmerkistökiteijöiden tapauksessa sitä, että tekijän ja lainkäyttäjän välillä vallitsisi täysi yhteisymmärrys. Oikeuskirjallisuudessa tästä on käytetty käsitettä maallikon paneeliarvostus. Ks. esim. Matikkala 2005, s. 552–553 ja Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 295–296.

32. Ks. Pekka Koponen, Talousrikokset rikos- ja prosessioikeuden yhtymäkohdassa. Erityisesti tahallisuuden ja syytesidonnaisuuden kannalta tarkasteltuna. *Suomalainen Lakimiesyhdistys* 2004, s. 273.

33. KKO 2023:90, kohta 13.

ulottuvuuden arviointia, jota on pidetty oikeustieteessä poikkeuksellisen haastavana.³⁴ Nähdäkseni se, että A oli tietoinen vuokrasopimuksesta ja sen sähkösovimusta koskevasta ehdosta, ei vielä yksistään riitä tahallisuuden täyttymiseen, koska se ei huomioi A:han kohdistuvaa toimintavelvoitetta, joka tahallisuuden on myös katettava.

Toisaalta olosuhdetahallisuuden täyttymiseksi voitaisiin edellyttää, että henkilöllä on jonkinasteinen ymmärrys siitä, mitä erityinen oikeudellinen velvollisuus häneltä edellyttää. Näin tulkittuna A:n olisi tullut jollain tasolla ymmärtää, että häneen kohdistuva erityinen oikeudellinen velvollisuus voi edellyttää hänen viime kädessä varmistavan, ettei asunto jää tyhjilleen sähköittä, ja ilmoittavan asiasta B:lle. Tämä lähestymistapa ei kuitenkaan tarkoita, että A:lta olisi vaadittu perusteellista punnintaa toimintavelvollisuutensa konkreettisesta sisällöstä. Tärkeintä on huomioida, että tämä lähestymistapa vaikeuttaa tahallisuuden arviointia, koska siinä voidaan joutua huomioimaan tekijän subjektiivisia tulkintoja ja näkemyksiä.³⁵

Ratkaisun KKO 2023:90 yhteydessä voidaan varsin perustellusti argumentoida, että molemmat lähestymistavat olisivat johtaneet tahallisuuden täyttymiseen eikä tapauksen tosiseikasto edellyttänyt lähestymistapojen syvällisempää arviointia. Lähestymistapojen erot tahallisuusarviointissa havainnollistuvat epävarsinaisen laiminlyöntirikoksen tapauksessa, kun erityistä oikeudellista velvollisuutta ei pystytä suoraviivaisesti perustamaan yksinomaan tekijän muodolliseen asemaan. Tällöin lainkäyttäjän on tehtävä perusteellinen arvio siitä, miten tekijä ymmärsi erityisen oikeudellisen velvollisuuden perustavat seikat ja niistä johtuvan toimintavelvoitteen.

3.4. Törkeysarviointi

Törkeysarvioinnin osalta korkein oikeus arvioi alempien oikeuksien kanssa yhtenevästi, että B:n kärsimä taloudellinen vahinko, joka oli suuruudeltaan yli 15 000 euroa, täytti törkeää vahingontekoa koskevan rikoslain 35 luvun 2 §:n 1 momentin 1 kohdan, jonka mukaan vahingonteko on törkeä, jos vahingonteolla aiheutetaan erittäin suurta vahinkoa.³⁶ Ratkaisussa ei siis arvioitu laiminlyönnin törkeyttä itsenäisenä tekona vaan törkeysarvostelu ratkesi suoraan aiheutuneen seurauksen – taloudellisen vahingon – perusteella. Korkein oikeus ei myöskään

34. Ks. HE 44/2002 vp, s. 42 ja Nuutila 1996, s. 247–248.

35. Ks. KKO 2017:98; Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 295–296 sekä tiivistetysti siitä, miten normatiivisen tunnusmerkistötekijän ymmärtämisen vaatimusta on käsitelty oikeustieteessä, ks. Koponen 2004, s. 272–275.

36. Lisäksi saman säännöksen 2 momentissa edellytetään, että vahingonteko on myös kokonaisuutena arvostellen törkeä.

törkeysarvioinnissaan tehnyt eroa sen suhteen, että vahinko oli aiheutettu laiminlyönnillä eikä aktiivisella tekemisellä.³⁷

Johtopäätöksensä korkein oikeus päätyi siihen, ettei hovioikeuden tuomion lopputulosta ole aihetta muuttaa, ja A:n syyksi luettiin törkeä vahingonteko.

4. Lopuksi

Ratkaisu KKO 2023:90 osoittaa, ettei laiminlyönnillä toteutettava tahallinen rikos ole ainoastaan teoreettinen mahdollisuus vaan se on reaalielämässä mahdollinen. Toisaalta ratkaisu ei anna liialti ohjeita siihen, miten kiperissä tapauksissa tahallisesta rikoksesta voidaan rangaista epävarsinaisena laiminlyöntirikoksena. Tapauksen tosiseikastosta johtuen erityisen oikeudellisen velvollisuuden olemassaolon sekä syy-yhteyden ja tahallisuuden täyttymisen arviointi oli varsin suoraviivaista.³⁸ Ratkaisun KKO 2023:90 jälkeenkin on edelleen avoimena, millä edellytyksillä tahallisesta rikoksesta voidaan rangaista epävarsinaisena laiminlyöntirikoksena etenkin kiperissä tapauksissa. Selvennystä kaipaa erityisesti olosuhdetahallisuuden arviointi erityisen oikeudellisen velvollisuuden yhteydessä. Epäselvyyttä vallitsee sen osalta, kuinka tietoinen tekijän tulisi olla toimintavaroitteensa konkreettisesta sisällöstä vai riittääkö tietoisuus siitä, mihin erityinen oikeudellinen velvollisuus perustuu.

Kaarle Vuorinen

37. Laiminlyönnin itsenäisestä törkeysarvostelusta ks. Luoto 2023, joka on hahmotellut törkeysarvostelua tapon ja murhan tunnusmerkistöjen avulla.

38. Samoin Lauri Luoto, KKO 2023:90 – Laiminlyönnillä toteutettu vahingontekorikos, s. 323–327 teoksessa Mia Hoffrén (toim.), KKO:n ratkaisut kommentein II 2023. Alma Talent 2024, s. 325, joka on kuvannut ratkaisua KKO 2023:90 oppikirjaesimerkiksi tapauksesta, jossa tahallinen rikos voidaan lukea syyksi epävarsinaisena laiminlyöntirikoksena.

Prosessi korkeimmassa oikeudessa

Heikki Kempainen

Oikeudenkäyntimenettely korkeimmassa oikeudessa

Alma Talent 2024. 185 sivua.

Oikeustieteen tohtori, esittelijäneuvos Heikki Kempaisen tuotteliaalta näppäimistöltä syntyneestä oikeustieteellisestä tuotannosta on nyt arvioitavana oikeudenkäyntimenettelyä korkeimmassa oikeudessa käsittelevä teos. Ensivaikeutelmalla teemasta saattaa tulla mieleen, onko menettelyä ylimmässä asteessa koskevalle erityisesitykselle kovinkaan suurta tarvetta. Valtaosalle lainkäytön kanssa tekemisissä olevista juristeista prosessi korkeimmassa oikeudessa on sinänsä varsin harvoin vastaan tuleva tilanne. Prosessioikeuden yleisteoksissa on lisäksi laadukkaita suppeampia esityksiä myös oikeudenkäynnistä korkeimmassa oikeudessa.

Kempainen vastaa tällaisiin mahdollisiin epäilyihin osin jo esipuheessa, josta ilmenee, että tarkastelun kohteena ovat monet sellaiset yksityiskohtaisemmat menettelytavat ja oikeudelliset tulkinnat, joihin ohjetta ei löydy suoraan lainsäädännöstä. Paikoin myös korkeimman oikeuden oma oikeuskäytäntö on epäyhtenäistä tai tulkinnanvaraista.

Kompaktissa teoksessa onkin keskitytty nimenomaan vaikeaselkoihin KKO-prosessin soveltamistilanteisiin. Tämä käy selväksi jo ensimmäisessä varsinaisessa substanssiluvussa 2, jossa käsitellään poikkeuksellisia muutoksenhaku-tilanteita. Muutoksenhaku käsittelyratkaisuihin, päätökseen sillensä jättämiseen ja erilaisiin pakkokeinoratkaisuihin sisältää monenlaisia melkoisen vaikeasti avautuvia tilanteita. Tällaisissa asioissa asiamiehenä toimivan olisi syytä perehtyä näissä tapauksissa sovellettuihin tulkintalinjoihin. Näin siitä huolimatta, ettei virheellisestä näkemyksestä välttämättä aiheudu asianosaiselle haitallisia seurauksia, kun muutoksenhakuoikeuden systematiikkaa arvioidaan viran puolesta. Sanottu toteutuu kuitenkin vain niissä rajoissa, joita tutkimisen muodolliset edellytykset antavat.

Huomattavan monitahoisia kysymyksiä sisältyy myös muun muassa kirjan lukuun 6 siltä osin kuin siinä käsitellään valituslupan rajoittamista. Tämä korkeimmassa oikeudessa merkityksellinen problematiikka on alempien asteiden lainkäytöstä olennaisesti poikkeavaa. Erilaisissa soveltamistilanteissa noudatettujen tulkintojen päättelemisen on haasteellista säännöstekstien ja usein myös ennakkoratkaisujen nojalla.

* Pekka Koponen, OTT, VT, oikeusneuvos (2009–2023), korkein oikeus.

Tiiviissä esityksessä kirjoittaja on joutunut tulkinnanvaraisia tilanteita esiin nostaessaankin keskittymään päälinjoihin, kun yksityiskohtainen käsittely olisi vaatinut aivan eri mittaluokan teoksen. Kaikessa juridisessa kirjoittamisessa keskeinen teemojen rajaaminen on väistämättä arvostuksenvaraista, ja rajaaminen lienee ollut aihepiirin laajuus huomioon ottaen tässä tavanomaista haasteellisempää.

Leimallista teokselle on, että Kempainen lähestyy oikeudenkäyntiä korkeimmassa oikeudessa ensi sijassa oikeuskäytännön ratkaisujen analysoinnin (ja välillisesti taustalla olevan sääntelyn) kautta. Tämä näkyy selvästi esimerkiksi muutoksenhakemusta ja vastausta koskevissa luvuissa (luvut 4 ja 7), joissa Kempainen ei juuri ohjaa asianosaisia avustajineen näkemyksillään siitä, kuinka prosessin näissä vaiheissa olisi järkevää menetellä. Vastaavasti suullista käsittelyä korkeimmassa oikeudessa koskevassa luvussa keskitytään suullisen käsittelyn tarpeellisuutta koskeviin ennakkoratkaisuihin ja käytännön menettelytapakysymykset jätetään vähemmälle huomiolle.

Prosessitekniikan kiemuroissa etenemiseen olisi voinut olla annettavissa korkeimman oikeuden menettelytapoja tuntemattomalle enemmän käytännönläheisiä vinkkejä. Kirjoittajalla olisi tuomioistuimen sisäisen kokemuksensa nojalla sinänsä ollut tähän hyvät edellytykset. Johtopäätösten teko kirjassa annetuista asiantuntevista aineksista jää pitkälti valistuneen lukijan omaksi tehtäväksi. Toisaalta valittu lähestymistapa korostaa arviointien objektiivisuutta, kun ne perustuvat korkeimman oikeuden ratkaisukäytännössä lausuttuun. Lisäksi edellä sanotusta huolimatta Kempainen kyllä tarvittaessa myös kritisoi korkeimman oikeuden ratkaisuja.

Kirjan muuhun sisältöön verrattuna suhteellisen paljon huomiota teoksessa annetaan jutun palauttamiselle sekä ylimääräiselle muutoksenhauulle. Jutun palauttaminen kattaa valtaosan luvusta 11. Palauttamispäätöksiin liittyvästä prosessioikeudellisesta problematiikasta onkin meillä kirjoitettu toistaiseksi huomattavan vähän, joten painotusta voi pitää tervetulleena. Ylimääräiset muutoksenhakemukset ovat puolestaan, muutamasta korkeimman oikeuden työ määrästä näissä asioissa vähentäneestä säädösmuutoksesta huolimatta, edelleen olennainen osa korkeimman oikeuden juttukantaa.

Mielenkiintoinen yksityiskohta on niin ikään sanotussa luvussa 11 käsitelty oikeusapulain nojalla maksettavia avustajan palkkioita koskeva käytäntö erityisesti niissä tilanteissa, joissa valituslupahakemuksessa ei ole esitetty palkkiovaatimusta ja valituslupaa ei myönnetä. Avustajalle ei nimittäin erikseen ilmoiteta sitä, milloin valituslupa-asia ratkaistaan, ja tällöin saattaa käydä niin, ettei avustaja ole vielä ratkaisun antamiseen mennessä tehnyt asiassa palkkiovaatimusta tai laskua. Tämä johtaa siihen, ettei palkkiota lainkaan makseta. Tällaisten tapausten runsaus viittaa siihen, ettei avustajakunta ole vielääkään täysin tunnistanut tätä tilannetta. Omana teemanaan kirjassa ei muutoin käsitellä oikeudenkäyntikuluja korkeimmassa oikeudessa koskevia menettelyjä eikä niitä koskevia ratkaisuja.

Kirjan kompaktius sävyttää voimakkaasti sen luonnetta. Kirjoittaja on joutunut rajaamaan paljon menettelykysymyksiä ja oikeudellista problematiikkaa teoksesta, ja esitystapa mukaan otetuissa kysymyksissä on sangen tiivis. Kirja ei ole yleistietämystä prosessista korkeimmassa oikeudessa lisäävänä teoksena kovinkaan helppolukuinen, vaan se vaatii lisävaivannäköä. Lukijan on käytännössä syytä itse yksityiskohtaisemmin perehtyä kirjassa käsiteltyihin oikeustapauksiin ja lukea niitä yhdessä Kemppisen niistä esittämän analyysin kanssa.

Käsiteltyjä tapauksia kirjan suppea koko vuorostaan helpottaa, kun haluttu tema ja sitä koskevat oikeustapaukset löytyvät teoksesta huomattavan helposti. Rajatusta laajuudesta huolimatta kirjassa käsiteltyjä ennakkoratkaisuja on oikeustapausluettelon mukaan kaikkiaan 283 sekä lisäksi julkaisemattomia ratkaisuja 56.

Mikäli kirjasta tulee aikanaan julkaistavaksi uusi painos taikka mahdollisesti esipuheessa mainittu muutoksenhaun yleisesitys yhteisteoksena, lukijan toiveissa olisi oikeudenkäynnistä korkeimmassa oikeudessa nykyistä laajempikin esitys.

Pekka Koponen

Rikosoikeutta seitsemällä vuosikymmenellä – tutkien, opettaen ja vaikuttaen

Raimo Lahti

Oikeustieteen tutkijan matkani 1966–2015 (2022): Tutkijanuran vaiheista, rikosoikeustieteen kehityksestä ja tutkimusyhteyksistä

Raimo Lahti 2023. 116 sivua.¹

1. Aluksi

Helsingin yliopiston rikosoikeuden professori emeritus Raimo Lahti on koostanut kirjaseksi nimeämänsä teoksen, joka kuljettaa lukijan 1960-luvulta 2020-luvulle muistoja, tunteita ja oivalluksia herättäen. Teoksen laajuuden perusteella tuotosta olisi mahdollista kutsua kirjaseksi, mutta sisällön perusteella koen nimityksen turhan vähätteleväksi – teokseen on nimittäin pakattu kiinnostavalla tavalla sekä henkilökohtaisesti elettyä ja koettua että erilaisten instituutioiden (yhdistysten, järjestöjen, yliopistojen) toimintaan ja kehitykseen sisältyviä ulottuvuuksia.

Teos on jaettu kolmeen osaan. Ensimmäinen osa (osa I) sisältää Lahden 70-vuotisjuhlissaan 16.1.2016 pitämän puheen ja sen jälkisanat. Toinen osa (osa II) sisältää puolestaan kyseisessä juhlassa vieraiden pitämät puheet lisättynä yhdellä sähköpostitse saadulla muistelulla. Kolmas osa (osa III) koostuu neljästä artikkelista, jotka kuvaavat otsikoidensa mukaisesti tutkijanuran vaiheita: a) Rikosoikeustieteen kehityssuuntia 1970-luvulta 2010-luvulle,² b) Tohtoriopiskelijana yhteiskunnallisessa ja kriminaalipoliittisessa murrosvaiheessa,³ c) Kansainvälinen vankilareformi ja rikosoikeuden alan järjestöt⁴ ja d) Oikeus- ja yhteiskuntatieteellisen yhdistyksen perustaminen ja oikeussosiologian esiinnousu.⁵

* *Jussi Tapani*, OTT, VT, dosentti, Helsingin ja Turun yliopistot; oikeusneuvos, korkein oikeus.

1. Teos löytyy myös sähköisenä pdf-versiona Helsingin yliopiston kirjaston Helda Open Books -kokoelmasta.
2. Tämän kirjoituksen pohjana ovat Lahden aikaisemmin julkaisemat samaa tematiikkaa koskevat artikkelit (ks. tarkemmin s. 39 av. 1).
3. Tämä kirjoitus perustuu vuonna 2003 julkaistussa teoksessa Heikki Halila – Pekka Timonen (toim.), Miten meistä tuli oikeustieteen tohtoreita ilmestyneeseen artikkeliin.
4. Lahti esitti kirjoituksen ensimmäisen version Marraskuun liikkeen 50-vuotisseminaarissa 7.11.2017.
5. Tämä kirjoitus on julkaistu Oikeus-lehdessä 1/2001, ja siihen on tehty pieniä tarkistuksia ja lisäyksiä.

Julkaisun lopusta, osasta IV, löytyvät liitteet A–B, joissa on valokuvakoonnos (ennen kaikkea 70-vuotisjuhlien vieraista otetut kuvat) ja suomenkielinen ansioluettelo.

2. Rikosoikeuden teoria ja käytäntö – kotimaa ja Pohjoismaat sekä eurooppalaiset ja kansainväliset areenat

Miten teoksen keskeinen sisältö olisi tiivistettävissä potentiaalista lukijaa ajatellen? Tämä on kysymys, johon en löytänyt kovin hyvää vastausta. Kyse ei ole siitä, että teos ei tarjoaisi riittävästi näkökulmia esimerkiksi rikosoikeustieteen kehityksen arviointiin. Päinvastoin vaikeutena on näkökulmien rikkaus. Miten kuvata riittävällä tarkkuudella teoksen keskiössä olevan henkilön toimintaa sekä toiminnan laaja-alaisuutta ja merkitystä halki vuosikymmenten niin, että ei syylistyisi yhtäältä asioiden yksinkertaistamiseen ja toisaalta tiettyjen näkökulmien likorostamiseen?

Paras ratkaisu on eittämättä kannustaa lukijaa itse perehtymään teokseen ja tarkastelemaan siinä käsiteltyjä asioita, ilmiöitä ja kehityskaaria omasta kokemuksesta käsin. Tästä lähtökohdasta teoksen osat I ja II tarjosivat ainakin itseleni havainnollisen, riemastuttavan kuvauksen siitä, miten moninaisilla tavoilla olemme vuorovaikutussuhteessa meitä lähellä ja kauempana oleviin ihmisiin, miten ihmiselämän eri ulottuvuudet näyttävät eri ihmissuhteissa, millaisen merkityksen erilaiset kohtaamiset voivat saada aikaan ja miten nuo kohtaamiset koetaan.

Lahti kuvaa juhlapuheessaan tarkkaan dokumentoiden, miten hän on ollut mukana niin rikosoikeustieteen teoriassa kuin käytännössä – puhuttiinpa sitten opetuksesta, tutkimuksesta, jatkokoulutuksesta, lainvalmistelusta tai yhdistystoiminnasta. Toiminnan laajuutta ja monipuolisuutta ei voi kuin hämmästellä: Lahti on osallistunut ja vaikuttanut niin kotimaisella ja pohjoismaisella kuin kansainvälisellä areenalla. Sen lisäksi erilaiset tekemisen tavat näyttäisivät liittyvän toisiinsa erilaisilla säikeillä. Kun Lahti kuvaa tutkimustyölleen tärkeinä metodisina asioina monitieteisyyttä, kansainvälisyyttä sekä teorian ja käytännön vuorovaikutusta, kiinnostus edellä kuvattuihin asioihin vaikuttaisi johtaneen sellaiseen osallistumiseen ja vaikuttamiseen, joka lienee entisestään tarjonnut syvenevän ja laajenevan ymmärryksen kyseisiin asioihin ja ilmiöihin.

Pelkästään juhlapuheeseen tiivistetty kuvaus henkilökohtaisesti eletystä ja koetusta on edellä kuvatulla tavalla mielenkiintoista luettavaa, mutta sitä täydentävät oivallisella tavalla vieraiden pitämät puheet. Puheet on äänitetty ja litteroitu kirjalliseen muotoon, joten niissä on pystytty taltioimaan puheenpitäjän ajatukset ja tuntemukset siinä määrin autenttisesti kuin se ylipäänsä on mahdollista

tällaisissa tilanteissa. Puheissa kuvataan henkilökohtaisella otteella Lahden toimintaa ja merkitystä niin yleisemmällä kuin erityisesti puheenpitäjän kokemusmaailmaan liittyvällä tasolla. Puheet tarjoavat rikkaan ja monipuolisen näkökulman sellaisiin Lahden toimintaa niin yksityisessä kuin julkisessa kontekstissa ohjaaviin arvoihin ja periaatteisiin, jotka ovat uskoakseni tunnistettavia niille, joilla on ollut etuoikeus olla tekemissä hänen kanssaan erilaisissa yhteyksissä.

Ajattelen, että teoksen luonteen mukaisesti tähän kirja-arvosteluun on luontevaa liittää muutama kuvaus siitä, miten olen henkilökohtaisesti omalla tutkijaurallani päässyt näkemään ja kokemaan Lahden toimintaa rikosoikeusyhteisössä. Nostan ensimmäiseksi esille rikosoikeuden jatkokoulutusseminaarit, joita alettiin järjestää säännöllisesti Lahden kuvaamalla tavalla Helsingin yliopistossa – seminaarien merkitystä kuvanee se, että niitä järjestetään säännöllisesti edelleenkin. Minulla oli ilo aloittaa kyseisiin seminaareihin osallistuminen väitöskirjatutkimukseni alkutaipaleella (vuosina 1998–2001), jolloin tutustuin kyseisissä seminaareissa muun muassa Kaisa Puroon (silloin Mäkelään)⁶ ja Kari Toloseen.⁷ Uskon, että Lahden laaja-alainen kiinnostus kriminaalipolitiikkaan, rikosoikeuden tulkintaan ja ennen kaikkea talousrikosoikeuteen heijastui siihen, millaisen tuen ja inspiraationlähteen kukin meistä sai omalle tutkimustyölleen.

Väitöskirjatutkimukseni edistessä vastaan tuli vihdoin hetki, jolloin sain puolustaa väitöskirjassani esittämiäni väitteitä Lahden toimiessa vastaväittäjänä (vuonna 2004). Minulla ei ole kovin tarkkoja muistikuvia väitöstilaisuudesta, mutta sen muistan, että Lahti teki väitöstilaisuudesta ilmapiiriltään miellyttävän ja että kysymykset olivat relevantteja. Koin, että sain tuoda vastauksissani esille niitä näkemyksiäni, joiden katsoin tukevan tutkimuksessani esittämiäni ajatuksia. Jonkin verran minulle aiheutti päänvaivaa niin tutkimusta tehdessäni kuin sitä viimeistellessäni se seikka, että Lahti on julkaissut lukuisan määrän artikkeleita, joissa hän on käsitellyt rationaalisen ja humanin kriminaalipolitiikan perustaa sekä kriminaalipolitiikan arvojen, tavoitteiden ja periaatteiden keskinäissuhdetta. Koska halusin ymmärtää näitäkin kysymyksiä omassa tutkimuksessani, pääsin perehtymään siihen, miten Lahti oli tarkastellut ja pohtinut näitä teemoja tuossa vaiheessa jo lähes kolmenkymmenen vuoden ajan.

Olen vasta jälkeenpäin ymmärtänyt, että Lahden syvälinen ja laaja-alainen ymmärrys ja kokemus eurooppalaisesta ja kansainvälisestä tutkimusyhteistyöstä vaikuttivat siihen, miksi osa väitöstilaisuudessa esitetyistä kysymyksistä koski talousrikosoikeuden laajempaa kriminaalipoliittista kontekstia ja sääntelyn kehityssuuntaa. Vaikka myös oma mielenkiintoni on kohdistunut talousrikoksiin laajemmasta, kriminologiaan ja kriminaalipolitiikkaan yhdistyvistä näkökul-

6. Kaisa Mäkelä, *Talouselämän rikokset, rikosoikeus ja kriminaalipolitiikka*. Empiirinen ja rikosoikeusteoreettinen tutkimus rauenneista konkurseista. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2001.

7. Kari Tolonen, *Talousrikossäännösten tulkinta*. Erityisesti velallisen rikoksissa. Poliisiammattikorkeakoulu 2000.

masta, olin väitöskirjaa laatiessani uppoutunut erityisesti rikosoikeussystematiikan ja petoksen tunnusmerkkien keskinäisyyden kiehtoviin, mielestäni poikkeuksellisen mielenkiintoisiin, kysymyksiin.

Kolmas mieleenpainuva hetki akateemisella uralla on tyypillisesti ensimmäistä kertaa vastaväittäjänä toimiminen. Hoidin rikosoikeuden professorin virkaa Helsingin yliopistossa vuonna 2008⁸ ja sain heti ensitöikseni mahdollisuuden toimia silloisen valtiosyyttäjän Ritva Sahavirran vastaväittäjänä.⁹ Lahti toimi Sahavirran työnohjaajana – kuten on toiminut lukuisten niin talousrikosoikeudesta kuin muista rikosoikeutta tai lääkintäoikeutta koskevista teemoista väitelleiden työnohjaajana. Muistan väitöstilaisuuden jännittävänä, hyvätasoista keskustelua sisältävänä tilaisuutena, jossa Lahti huolehti kustoksen ominaisuudessa asiankuuluvan järjestyksen ylläpitämisestä. Sahavirran väitöskirjan aiheella on myös mielenkiintoinen yhteys oman tutkijanurani alkutaipaleen pohdintoihin, sillä suunnitelmissani oli vuonna 1998 aloittaa lisensiaatintutkimuksen – ja sen jälkeen väitöskirjan – tekeminen rahanpesusta. Jälkeenpäin olen huojentunut siitä, että aiheeni muuttui sittenkin petokseksi: näkemykseni mukaan Sahavirran työssään hankkima kokemus ja teeman syvällisen tarkastelun edellyttämä eurooppalainen ja kansainvälinen näkökulma johtivat ansiokkaaseen väitöskirjaan. Olen vakuuttanut siitä, että Lahden rohkaisevalla ja laaja-alaisella kokemuksella on ollut käyttöä myös tätä väitöskirjaa tehtäessä.

3. Lopuksi

Olen tuonut tässä kirjoituksessani esille muutamia näkökulmia, jotka valaisevat Lahden koostaman teoksen sisältöä. Oikeustieteen tutkijan matka on ollut toiminnantäyteinen: se on ollut tekemistä, kokemista ja vaikuttamista – ja tuo tutkijan matka jatkuu ilahduttavalla tavalla edelleen, sillä Lahti on tuttu näky erilaisissa tieteellisissä seminaareissa ja yhdistysten tilaisuuksissa. Kannustan lämpimästi tutustumaan hänen teokseensa. Se on pakattu täyteen niin elettyä kuin koettua rikosoikeuden historiaa teorian ja käytännön kulkiessa käsi kädessä kotimaisella, pohjoismaisella, eurooppalaisella ja kansainvälisellä areenalla.

Jussi Tapani

8. Tuolloin esitarkastajana ja vastaväittäjänä pystyi toimimaan henkilö, joka oli sen yliopiston palveluksessa, jossa väitöskirja tehtiin.

9. Jussi Tapani, Vastaväittäjän lausunto Ritva Sahavirran teoksesta Rahanpesu rangaistavana tekona. LM 1/2009, s. 172–184.

- Heikkilä, Satu*, OTT, dosentti, Lapin yliopisto; hallinto-oikeustuomari,
Helsingin hallinto-oikeus
- Hoikka, Mikko*, OTT, toimialajohtaja, Medialiitto
- Koponen, Pekka*, OTT, VT, oikeusneuvos (2009–2023), korkein oikeus
- Lähteenmäki-Meriluoto, Noora*, OTT, käräjänotaari, Turun hovioikeus
- Mikkola, Matti*, OTT, professori emeritus, Helsingin yliopisto
- Mylly, Ulla-Maija*, OTT, VT, apulaisprofessori, Hanken; akatemiaturkija,
Turun yliopisto
- Pajuoja, Jussi*, OTT, dosentti
- Silvennoinen, Elisa*, OTT, yliopistonlehtori, Itä-Suomen yliopisto
- Tapani, Jussi*, OTT, VT, dosentti, Helsingin ja Turun yliopistot; oikeusneuvos,
korkein oikeus
- Tedre, Matti*, FT, professori, Itä-Suomen yliopisto
- Valtonen, Teemu*, KT, professori, Itä-Suomen yliopisto
- Vasara-Aaltonen, Marianne*, OTT, dosentti, yliopistonlehtori, Helsingin
yliopisto
- Vuorinen, Kaarle*, OTM, erityisasiantuntija, työ- ja elinkeinoministeriö

Oikeustiede–Jurisprudentia

LVII:2024

Alexi Heinilä – Janina Käyhkö – Hanna Partinen – Niko Soininen: Kasvua vai kestävyyttä? Alueidenkäytön suunnittelun ja liikennesuunnittelun normit ja käytännöt kaupunkien ilmastokestävyyden näkökulmasta

Olli Norros: Veloitteen vanhentumisen sääntelyn tavoitteet

Elis Paukku: Muoto ennen sisältöä? – Oikean ja riittävän kuvan vaatimuksesta Suomessa

Sanna Rantahalvari: Oikeushistoriallinen tarkastelu kunnallisesta itsehallinnosta 1865–2022

ISBN 978-951-855-771-8 (kovakantinen)

ISBN 978-951-855-772-5 (PDF)

Hinta 75 € / jäsenhintana 52,50 €.

Vuosikirja ilmestyy myös avoimena sähköisenä julkaisuna journal.fi-palvelussa.